PUBLICATIONS

OF THE

SOCIETY OF HEBREW LITERATURE.

SECOND SERIES.

IBN EZRA LITERATURE.

THE

COMMENTARY OF IBN EZRA ON ISAIAH

EDITED FROM MSS.

WITH NOTES AND GLOSSARY.

BY

M. FRIEDLAENDER, PH.D.

VOL. III.

LONDON:
PUBLISHED FOR
THE SOCIETY OF HEBREW LITERATURE BY
TRÜBNER AND CO., 57 & 59, LUDGATE HILL, E.C.
1877.

LIBRARY OF
Bonebrake Theological Seminary
BS
1515.3
.I22
1,016
V. 3

This volume contains the Hebrew text of Ibn Ezra's Commentary on Isaiah, edited according to manuscripts. As the English translation with explanatory and critical notes is already in print, I do not think it necessary to add English notes to this volume. The literary remarks concerning the commentary and manuscripts will be found in vol. III.

In accordance with the promise made in the preface to the first volume, I have appended to the present part a glossary for the benefit of Students who are not sufficiently conversant with the style and technical terms of Hebrew Commentators.

Jews' College,
London 1875.

M. Friedländer.

GLOSSARY

אב father; *pl.* אבות; האבות 1) the fathers, 2) the patriarchs, Abraham, Isaac, Jacob; the latter is called סוף האבות the last of the patriarchs.

אד״ר Sunday, Wednesday and Friday. The Jewish Calendar being based on the rule לא אד״ו ראש, New-year is not to be fixed on one of those three days.

אדום 1) Edom, *i. e.* Esau, the son of Isaac, 2) Idumæa, a country in the south-east of Palestine, inhabited by descendants of Edom, 3) Rome (Is. 63, 1), 4) Christianity (*ibid.*).

אויר (ἀήρ) air.

אות 1) sign. 2) proof (Ex. 3, 12), וזה לאות and this may serve as a proof. 3) letter; *pl.* אותיות. — א׳ הגרון gutturals, א׳ בינות השנים or א׳ השנים linguals, א׳ הלשון palatals, א׳ החיך or א׳ השריקה or שריקים dentals, or sibilants, א׳ השפה or חיצונים labials, א׳ כפולות or כפולים α) double-form of letters: כך, מם, נן, פף, צץ; the final mem is also called מ״ם סגור closed mem, while the other is called, מ״ם פתוח open mem. β) letters with a double sound: בב, גג, דד, ככ, פפ, תת. — א׳ המשך or נמשכים vowel letters (matres lectionis), *lit.* letters which are drawn after the vowel, *viz.* א, ו, י. — א׳ נעלמות or נעלמים or נעדרים or נסתרים latent, silent or hidden letters, *viz.* א, ה, ו, י; the ה if sounded at the end of a word is called מפיק, enunciated (*see* נפק). — א׳ מתחלפות or א׳ התמורה interchangeable letters, *viz.* א, ה, ו, י, ת, נ, מ,

— א׳ מתחפכות interchangeable letters; the term is only used of the letters ו and י in the verb פ״י. — א׳ חסרות letters subject to elision, *viz.* א ה ו י ל נ. — א׳ נספות or א׳ יתרות paragogic letters, *viz.* א מ ת י ן. — א׳ חלשות feeble letters, which cannot be doubled. — א׳ דגושות or נדגשים letters which admit of a reduplication. — א׳ חזקות tenues, *viz.* ב ג ד כ פ ת. — א׳ רפות α) aspirates ב ג ד כ פ ת β) a letter not doubled, that is not having a dagesh forte. — א׳ נבלעות or א׳ בלועות or א׳ מובלעות letters absorbed (*lit.* swallowed) by others, this is the case with ל נ ת. — א׳ נכתב the letter א written, but not read, as א in וַיְרָא, חַטָּא. — א׳ קרוא a letter read but not written, as א before בּוֹטֵחַ in ח, and י before א in יְרוּשָׁלַם. — א׳ שורש or א׳ עיקר radical letter. — א׳ משרת or א׳ השרות or עבד servile letter. — א׳ ענין prefixed as preposition or conjunction (*lit.* letter of relation).

אזן ear. — מאזנים 1) balance 2) title of a grammar composed by Ibn Ezra, 3) test, חכמת המבטא היא מאזני החכמה logic is the test of wisdom.

אח 1) brother, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין אח ל... or אין לו אח there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon.

אחות 1) sister, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין למלה הזאת אחות there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon. (The feminine form אחות agrees with מלה, the masculine אח with דבר, which are respectively implied.)

אחד } m. 1) one 2) singular.
אחת } f.

אם כן = א״כ If so; ואם 1) and if, 2) even if, although.

אלהים 1) angels (Exod. 6, 3), בני אלהים or בני אלים the children of angels, the stars (Ps. 29, 1), 2) ideals, 3) the spirit or intellect of man (Comm. on Deut. 4, 35), 4) God (by metonymy, *comp.* Gen. 1, 1).

אמר 1) to say 2) to explain; ולא אמר כלום but he said nothing, that is, he has not explained the difficulty.

אמצעי *see* מצע.

אמת 1) truth, 2) right; זה האמת or הוא האמתי this is the right explanation; אינני אמת it is not right; על דרך אמתי or על דרך האמת 1) in truth, not figuratively, 2) a true explanation, without regard to traditional and received opinions.

אסר 1) to bind, 2) to prohibit; אסור prohibited; אסור בהנאה forbidden for common use (that is, not only unlawful for food, but also for any other use).

א"עפי = אף על פי although (*lit.* also according).

אפס there is none; ואפס על משקלו there is none of the same form.

ארך to be long. — Hiphil: to prolong; והארכתי בדברים I have enlarged on this subject. — מארך accent. — הארכה accentuation, accent.

ארם Aram, Syria. — ארמית Aramaic, Chaldaean language (*comp.* Dan. 2, 4); the dialect of the Targumim; בארמית in Aramaic; מגזרת ארמית or מתרגום ארמית or מתרגום . . . . בארמית (this word is derived) from the Chaldaean translation of . . ., or from a root met with in Chaldee.

ארע (Chald.) to happen, — מארע event, accident. — ארעי accidental, occasional (*opp.* to תמיד or קבע).

ארץ (= ארץ) 1) earth, 2) under; מלרע α) underneath β) the last syllable of a word; וזאת המלה מלרע and this word has the accent on the last syllable, is oxytone.

ארץ 1) earth, 2) land; הארץ α) the land, β) Palestine.

אשור 1) Assyria, 2) (= ישר) straight; אשורית α) the Assyrian writing, β) the square characters (*see* Sefer Tsachoth, on the letters).

אתנח *see* נוח.

באר Piel: to explain (*comp.* באר היטב very plainly, Deut. 27, 8). — מבואר fully explained.

בדד Alone. — התבודד to keep one's self alone (in order to avoid the temptations and trials of the material world); התבודדות מ' ע' or התבודד מעסקי העולם seclusion from mundane affairs in order to lead a contemplative life.

בהר"ד the sign of the conjunction of the moon and the sun (מולד) in the first year of the era adopted in Jewish Calendar: Monday, 5 hours $\frac{210}{1080}$ h., that is Sunday evening 11 m. 40 s. after 11 o'clock.

בחן To try. Hi. to distinguish. — בחינה trial, temptation (Gen. 3, 24).

בוא 1) to come, 2) to be; בא בחירק the letter is read with a Hirek; בא עבר תחת עתיד the past is (here) used instead of the future.

בטא to speak. — מבטא 1) the speaking or the speech; במבטא in speech in contradistinction to במכתב in writing. — כלי המבטא the organs of speech: the throat, tongue, teeth, palate and lips. 2) logic.

בין to discern. — Hiphil: 1) to understand; והמשכיל יבין and the intelligent reader will understand it, that is, an expression is used, which everybody can understand, instead of a pure metaphysical term, which could not be understood.

בין or בינות between; אותיות בינות השנים dental letters (*lit.* letters formed between the teeth. — בינוני 1) middle, 2) participle (thus named, because it is partly a verb, and partly a noun). — 3) the present tense.

בית 1) house, 2) temple, הבית the temple in Jerusalem, בית ראשון the first temple (built by king Salomon and destroyed by Nebuchadnezzar; בית שני the second temple.

בלע 1) to swallow, 2) to absorb. בָּלוּע or מובלע or מבולע*) absorbed; בְּלוּע absorption; הנון תחת בלוע הדגש the נ is used instead of doubling the letter (*lit.* the נ is used instead of the absorption caused by the dagesh) *e. g.* מעזניה = מעזיה (Is. 23, 11).

בנה to build. — בנין 1) building, 2) the derivative forms of the verb, usually called „conjugation"**). — ה"א הבנין,

---

*) מבולע Is. 52, 5 is perhaps a mistake, and ought to be written מובלע.

**) The term „conjugation" has been retained in this book, as no other has as yet come into general use.

נו״ן הבנין the ה or נ the characteristic of the conjugation (Hiphil and Niphal resp.).

בעל 1) the master, 2) owner or possessor; בעלי הנון verbs, whose first radical is נ; בעלי ההי״א or בעלי ההי״א באחרונה verbs, whose third radical is ה, בעלי היו״ד verbs, whose first radical is י; בעלי הכפל verbs whose first and second or second and third radicals are the same (these verbs are also called כפולים or פעלי הכפל. — α) בעל לשון הקודש hebraist, 2) originator of the Hebrew grammar (to whom Ibn Esra assigns the order of the Hebrew alphabeth; Safah berurah, on the gutturals). — α) בעלי המסורת the massorites (*lit.* the men of the tradition), the men to whom the fixing of the orthography of the Hebrew Bible is ascribed. — β) commentators of the massora, who assign a reason for every exception in the orthography of the biblical text. — בעלי השירים השקולים the authors of metrical poems (*see* שקל). — בעלי התולדות naturalists. — בעלי פלוגתתנו those differing from us in opinion, as *e. g.* the Christians (Is. 52, 13).

ברר 1) to purify, 2) to make clear. — Hithpael: to become clear; והנה התברר it is now clearly shown.

גאה to be exalted. — גאון 1) majesty, 2) His Eminence or Gaon, a title given to the chiefs of the colleges in Sura and Pumbaditha, between the sixth and eleventh centuries; this period of Jewish history is called the period of the Gaonim. הגאון the Gaon α) Saadiah who flourished about 900 V. E., β) R. Hai, the last of the Gaonim, γ) a general title of learned men.

גוון colour. — Ibn Ezra speaks of five elementary colours: לבן ברקת אדום ירוק שחור white, blue, red, green, black (Exod. 28,17). — כגון *i. q.* כעין (*lit.* as the colour) 1) like, 2) e. g.

גזר 1) to cut. — Niphal: to be cut; גבול נגזר the outlines cut out, that is the form given to a part of the infinite substance (*see* Ibn Ezra on Gen. 1, 1), 2) to decree, especialty with reference to divine providence, which determines all future events. — גזרה α) decree, β) a divine decree; גזרה בלי תנאי an unconditional decree (this is the ex-

planation of „the oath of God“). γ) a medium for the accomplishment of divine decrees; an angel (*see* Ibn Ezra on Is. 48, 16). δ) evils decreed (by God), trouble, misfortune. — 3) to form, to derive. — Niphal: to be derived; מלות נגזרות משמות denominatives. — גזרה α) the substance or material out of which a body is formed (*lit.* cut out) comp. Lam. 4, 7. β) the root from which a word is derived; נזרו מגזרת וינזרו the word נזרו „they are gone away“ is of the same origin as וינזרו „that they seperate themselves“; ומגזרתו and from the same root is derived. The word מגזרת is generally abbreviated מגז*).

גיל generation (Dan. 1, 10). — בני גילו his contemporaries.

גלה 1) to make bare, to reveal; 2) to go into exile. — גלות exile, plur. גליות. — גלות בבל the Babylonian exile; גלותנו our exile; the exile of the Jews since the destruction of the temple by Titus. — גולה exile; בני הגולה those in exile.

גלל to roll. — גלגל 1) a revolving body; 2) sphere, consisting of imperceptible matter, and containing a heavenly body, that revolves with it. There are ten such spheres according to Ibn Ezra; two for the sun and the moon, five for the five planets, viz. Mercury, Venus, Mars, Jupiter, Saturn; one for the large host of stars, one for the Zodiak, called גלגל המזלות the ecliptic; the latter is divided into חצי גלגל העולה and חצי גלגל היורד, ascending and descending signs (*lit.* asc. and desc. half of the sphere), and one called כסא הכבוד the throne of glory; it comprises all the spheres, and sets them all in motion (*see* Ibn Ezra Gen. 1, 15; Exod. 3, 12; 20, 1 on Ps. 8, 4). Ibn Ezra is not consistent with regard to the arrangement of the spheres.

גמטריאות or גמטריא (γεωμετρία) arithmetic, בגמטריא or בגמטריאות numerically, with reference to a word the letters of which are to be treated as numbers added together.

*) In my translation of the Commentary of Ibn Ezra on Isaiah the identity of the roots of two words expressed in Hebrew by מגזרת has mostly been indicated by „comp.“

גמר 1) to complete, 2) to learn. — גמור 1) completed, 2) perfect; ראיה גמורה a conclusive evidence. — גמרא gemarah, the completion or the expositon of the mishnah.

גנה to be improper. — Piel: to blame. — Pual: to be blamed; מגונה disgraceful. — גנאי or גנות blame, disgrace; לגנאי 1) for a reproach, 2) in a bad sense (*opp.* לשבח in a good sense).

גר 1) stranger, 2) proselyte. גרי הצדק honest proselytes.

גרון throat. — אותיות הגרון gutturals.

גרע 1) to be inferior, 2) to diminish. — Niphal: α) to be ommitted. נגרעים (= חסרים) letters which are subject to omission.

גשם body (Dan. 4, 30), substance.

דבק *intr.* to cleave together, כל הפרשה היא דבקה the whole portion is well connected (forms one whole); זה הפסוק דבק ב or זה הפ׳ דבק עם or זה הפ׳ דבק ל or ז׳ הפ׳ this verse is closely connected with; דבק בטעם it is related with regard to its meaning; ואינו דבק בטעם הפרשה or וא׳ ד׳ עם הפ׳ and this is not connected with the context. — דבֵק and Piel דִּבֵּק *tr.* to join, to connect; וטעם זה הפסוק דבוק עם and the sense of this verse is closely connected with. — Niphal: to be connected; פועל יוצא מאוהב ונדבק באהוב the action comes from him who loves, and passes over (*lit.* is connected with) to him, who is loved; ונדבקה זאת הפרשה this chapter has been joined to; the chapter to which it is joined is frequently not mentioned and must be gathered from the context. — Hiphil: to be contagious (Deut. 29, 17). — דֶּבֶק 1) connection, 2) conjunction; ו׳ הדבק the conjunctive ו; בלא דבק or בלא ו״ו דבק asyndeton.

דבר to speak. — Piel: to speak; כ״ף מעצבך עם יהודה ידבר the כ in מעצבך refers to יהודה; כ״ף לישראל ידבר the כ refers to ישראל, המדבר first person (*lit.* he that speaks); א׳ סימן המדבר the א, designating the first person. — דבר 1) word; ובדברי רז״ל and in the words of our teachers, of blessed memory, that is, we find in Rabbinical literature. 2) thing, שם דבר noun, substantive (*lit.* name of a thing).

דגש to double; דגושים doubled letters (letters with a

dagesh). — Niphal: to be doubled; ראוי להדגש it should be doubled. — דגשות the reduplication of a letter (indicated by dagesh). — דגש the sign of reduplication; dagesh.

דחה to push, to set aside, to refute ואל ידחונו בקנה של דרש and let them not refute us with the reed of Midrash. — דחיה putting off, delay; esp. with regard to postponing the first of Tishri from the day on which the conjunction of moon and sun (המולד) takes place.

דל"ת daleth; fourth letter of the alphabet.

דמה to be similar. — אין למלה הזאת דומה this word is without a parallel.

דמות or דמיון 1) similarity, 2) representation, image, דבור פה דמיון הדבור האמתי the utterance with the mouth is but a representation of the true speaking. 3) copy להשאיר דמותו אחריו to leave a copy of himself (children) behind

דק 1) thin, small. 2) subdivision of a degree, which has 60 דק׳ minutes; these are again subdivided; and then the former are called ראשונים, the latter שניים etc.

דקדק to investigate minutely, to do carefully. — מדקדק grammarian; המדקדק 1) the grammarian, 2) R. Jehuda Hayyug'. — דקדוק or דקדוק הלשון 1) grammar; ספר הדקדוק grammar (*lit.* the book of the grammar); בעלי הדקדוק grammarians; ואינו נכון בדקדוק it is not correct according to grammatical rules. — 2) grammatical form; דקדוקו מפורש its grammatical peculiarity is explained. — 3) grammatical explanation, in contradistinction to the exposition of the contents (הטעם).

דרך 1) way, 2) adv. in the way or manner; דרך דרש or ד׳ הדרש homiletically (*see* דרש); על דרך הפשט literally; על דרך לשון בניאדם (abbreviated עד״מ) *fig.*; על ד׳ משל or ד׳ משל כדרך לשון בני אדם דבר הכתוב or כדרך בן אדם דבר הכתוב anthropomorphically; ד׳ נבואה as prophecy; ד׳ קצרה elliptically; ד׳ כלל generally; ד׳ פרט in detail; ד׳ צחות in an elegant style, poetically; ד׳ כבוד α) out of respect, β) euphemistically. — ד׳ מוסר α) morally, β) morals, γ) politeness; דרך סברא by way of reason; מדרך התושיה philosophically (Gen. 1, 1); מבעלי ה״א בא על דרך בעלי הי״ד it is a verb ל״ה but formed like a verb פ״י.

דרש 1) to search, 2) to explain. — דרש or מדרש

1) research, 2) explanation, 3) homiletical exposition (*see* Translation of the Commentary of Ibn Esra etc. p. 52 note 11); דרך דרש (*opp.* דרך האמת or פשט) דרך דרש הדרש very far from the true explanation.

דת law; דת השם 1) the divine law, 2) the holy religion.

ה״א He; fifth letter of the alphabet. — ה״א הדעת or ה״א הידיעה definite article; ה״א התימה interrogative He; ה״א הקריאה the He of the vocative.

הבל 1) vain (Eccl. 1, 2), 2) empty sound, absurdity: וזה הבל and this is utterly senseless. — Denominative. Hiphil: to utter nonsense. The epithet המהביל is applied by Ibn Ezra to an author named Yitzchaki (not Rashi), who asserted that for certain words and phrases in the Bible others should be substituted (Ibn Ezra, on Gen. 36, 31).

הוגן noble; כהוגן properly (εὐγενής).

הלל to shine. — Piel: to praise. — תהלות songs of praise. — ספר תהלות (usually תהלים or contracted תלים) the book of Psalms.

הנה to be pleasant. — Niphal: to enjoy; נהנה מזיו השכינה he enjoys the contemplation of divine glory.

הפך 1) to turn, 2) to turn over, 3) transpose. מלה הפוכה a word containing a metathesis, as סאון = אסון (Is. 9, 4); והוא הפוך the letters in this word are transposed. — Hithpael: to interchange; מתהפכים interchangeable letters (*see* אות). — הפך the opposite; והפך זה and the opposite of it is; להפך on the contrary; קרוב מהפך it comes nearer to the opposite signification.

ו״ו Vau; sixth letter of the alphabet. — ו״ו דבק or ו״ו לחבור conjunctive Vau.

ודוי or וודוי confession; a prayer containing a confession of sins, as recited on days of fast and repentance.

זוג (ζυγόν) pair, מספר זוג even number, מספר שאינו זוג odd number.

זוית angle. — נצבת ז׳ right angle.

זיו splendour, brightness, glory. — זיו השכינה the effulgent glory of the divine presence.

זכר to remember, to mention (*comp.* Ecc. 9, 15). — Hiphil: to mention. — Niphal: to be mentioned. הנזכר למעלה that has been mentioned above. — זכר 1) remembrance, 2) reminder or report of the past (like memoria in its two meanings); לזכר as a reminder, as an historical fact (perhaps opp. to דרך נבואה by way of prophecy, which applies to an event that is to take place at a future time (*see* Is. 40, 1). — זכרון memory, זכרונו לברכה of blessed memory.

זכר male, masculine; לשון זכר masculine; סימן הזכרים the sign of masc. in plural number.

זכרונו לברכה = ז״ל.

זמן 1) time, 2) tense. — זמן עבר or עבר past; זמן עתיד or עתיד future, זמן עומד α) present, β) imperfect (*see* עמד); זמן אמצעי or בינוני present tense.

זקף name of two accents: זקף גדול (׀׃), זקף קטון (׀).

זר m. זרה f. 1) stranger, 2) exceptional. זרות בדקדוק words which are grammatical exceptions; מלה זרה אין לה משפחה a word without a parallel (*lit.* stranger without a kindred term); אין זר אתנו (*comp.* I. Ki. 3, 18) or אין מלה זרה במקרא there is no exception to this rule.

חבל to bind, to combine. — תחבולה 1) plan, 2) an algebraic problem, which according to a legend enabled Ibn Ezra in a moment of danger to save all his pupils from being thrown overboard.

חבר to be a friend. — Piel: 1) to join, 2) to add together, 3) to form the plural of a noun. חבר הכתוב In Scripture the plural is used (*lit.* of that word Scripture forms a plural). 4) to compose, to write. — Pual: 1) to be joined, 2) to be added together, 3) to receive the termination ים or ות; וחוברה על סימן הזכרים it takes in plural the masculine form, 4) to be composed. — Hithpael: 1) to meet together; כאשר יתחברו שנים כפ״ן when two כ (that is, two words with כ of comparison) follow each other; התחברו שני משקלים two different forms meet together (in one word); 2) to form the plural; לא תתחבר it admits of no plural. — חבר 1) friend, fellow, 2) parallel, another instance of the same root or form; כחברו הראשון as the first mentioned

parallel; וכן חבריו α) and so the corresponding words of the same root; β) and so the other words that correspond with it; ואחברו בספר עצמו we meet with another instance in this book; אין חבר or אין לו חבר it is without parallel, a hapax legomenon (the word must then be explained מהטעם, from the context). — חבור conjunction; ויו לחבור the conjunctive vav. — מחברת 1) conjunction (in astronomy), 2) sentence (as a combination of subject and predicate), 3) addition, 4) sum, 5) component force.

חדש new. — Piel: 1) to renew, 2) to say something new; אין רצוני לחדש I do not wish to offer a new exposition. חודש 1) new moon, 2) lunar month, 3) solar month (by metonymy).

חול 1) profane, 2) common, secular; ספר חול a book on a secular subject (*opp.* ספרי קודש the books of the Bible). — להוסיף מחול על הקודש to take a part of that which is common, and add it to that which is holy, as *e. g.* is done by beginning Sabbaths or Festivals a little before their due time, and keeping them till after their actual termination.

חוש 1) to feel, 2) to care, to mind; לא יחושו they do not object to do it, they are not afraid to do it.

חזק to be strong. — חזק 1) strong, 2) hard; חזקים tenues (the letters ב ג ד כ פ ת). — חזוק emphasis; פעמים לחזוק it is repeated for the sake of emphasis.

חזר to return. — מחזור cycle; מחזור קטן the cycle of 19 years; מחזור גדול the cycle of 28 years.

חטף 1) to snatch away, 2) to hurry, 3) to be short. — חטוף 1) hurry, 2) short pronunciation of a vowel; בחטוף with a short pronunciation (that is, with a short vowel or with sheva). — חטף short; קמץ חטף 1) short kamets (ָ, ֹ), 2) compound kamets (ֳ); פתח חטף 1) compound pathach, 2) compound segol.

חיה to live. — תחייה revival; תחיית המתים resurrection.

חיך palate; אותיות החך palatals.

חכם wise; חכמים pl. wise, sages, especially the talmudical authorities of the earlier ages. ובדברי חכמים ז״ל and in the Talmud or in talmudical literature; בלשון חכמינו 1) in the words of our sages, 2) in rabbinical Hebrew. — חכמי

הרפואות physicians; ח׳ המזלות 1) astronomers, 2) astrologers; חכמי הספירות, ח׳ הערכים astronomers or mathematicians (Gen. 1, 15), ח׳ הצדוקים Karaite scholars. חכמה 1) wisdom, also called ח׳ עליונה, 2) science. ח׳ נכריה or ח׳ חצונה general or secular science, in contradistinction to ח׳ התורה the science of the holy writings and of the literature connected with them.

חלם to be strong, to be full. — חולם the vowel cholem.

חלף to change, *intr.* — Hiphil 1) to change *tr.*, 2) to confound; מחליף ה״א בח״ת he treats the word written with hë as if it were written with cheth. — Hithpael: to interchange; מתחלפים interchangeable letters (*see* אות).

חלק portion. — חלק הנכבד the nobler part of man, the soul; הכל יודע כל חלק the knowledge of the whole includes that of its parts; *i. e.* God, the cause of the Universe, knows all its parts.

חלש weak; חלשים feeble letters, which cannot be doubled.

חסר 1) to be deficient; חסרת פ״א הפועל deficient with regard to its first radical. 2) to be absent; חסר ר״ש the ר is absent, is dropped; תחסר מלת ארץ the word ארץ is omitted. — חסר 1) deficient, defective, 2) omitted, 3) omissible; חסרים letters which are subject to omission (*see* אות). — חסרון 1) deficiency, 2) omission, לחסרון אות הכפל (to compensate) for the absence of the duplicate letter.

חקר to search. — חכמי המחקר or אנשי המ׳ philosophers professing materialistic principles. Exod. 4, 2.

חרוז 1) chain, 2) strophe, 3) metre, 4) rhyme.

חרק to hiss. — חיריק the vowel chirek; נא בחיריק (the letter) has a chirek.

חשב 1) to think, 2) to intend חישב לעשות or עשה במחשבתו he had the intention to do it; this phrase is used by Ibn Ezra to explain the „imperfectum conatus", as e. g. וילחם בישראל and he intended to fight with Israel; 3) to reckon, to count. — חשבון number; סך חשבון or חשבון עב a round number; חשבון שלם a perfect number, *i. e.* the number seven, so called, because it is the only elementary prime number which is not contained as a factor in any of the elementary numbers.

חשק to love. — חֵשֶׁק love; דברי חשק amatory compositions, profane literature.

חתך to cut. — שירים חתוכים poems arranged in lines or verses; שירים חתוכים בנגונים ולא בחרוז poems arranged in lines by mere intonation, but not by the ordinary rules of versification.

טעה to err. — טעות error; *pl.* טעיות mistakes; וזאת טעות גדולה and this is a great mistake.

טעם 1) taste, 2) sense, meaning, contents, context. אין לו טעם it has no sense; מלות יחידות והטעם רבות the words have the termination of the singular, but in meaning they are plural; פועל בטעם active in meaning (though passive in form); הטעם כפול בטעם or כפול בטעם, ומעמו כטעם it has the same meaning as, a repetition as regards the meaning (of different expression especially with reference to the biblical parallelism); וטעמו and its meaning is, והטעם α) and the meaning (thereof) is, (applied in explaining a figurative expression), β) and (the explanation of the verse or chapter according to) the context is, (in contradistinction to דקדוקו its grammatical explanation); כפי טעם המקום or ומעמו לפי מקומו or מהטעם (the word being without a parallel, its meaning can only be inferred) from the context; אינו מטעם הפרשה or אינו דבק בטעם הפ' it is not in accordance with the context of the passage; דבק בטעם הפרשה it is in accordance with the substance of the chapter. — 3) reason, 4) accent; טעם המפסיק disjunctive accent; — denominative, Hiphil: α) to place the accent, β) to accentuate. — Hophal: α) to be placed (with reference to accents); הוטעם הטעם the accent has been placed; β) to be accentuated.

טען 1) to bear, 2) to plead, 3) to object, ואם יטען הטוען should any one object. — טענה 1) plea, 2) objection: ואין טענה this is no objection, this is no reasonable plea.

ידע 1) to know, 2) to be certain. Ibn Ezra says that God in perceiving all things is יודע, דעת, יודע the subject which perceives, the perception itself, and the object which is perceived. ידוע known, well-known (it requires no further explanation). — ידיעה 1) knowledge, 2) determination, ה״א הידיעה the definite article. — דעת 1) knowledge, 2) determination; ה״א הדעת (the same as ה״א הידיעה) the definitive ar-

ticle, 3) opinion, לדעת רבים or על דעת הרבים according to the general opinion, על דעת הכל according to the common opinion; לדעת אחרים according to the opinion of others; 4) reason; שקול הדעת (*lit.* weighing of reason) reasoning, in contradistinction to opinions derived from tradition or authority; common sense; 5) character (= מדות).

ידו"א the four silent letters (generally arranged אהוי); המלך יהוא (*lit.* the king Jehu)[1], א, the most important of these four letters.

יחיד 1) only, one; ויש בדברי יחיד it is a solitary opinion (*lit.* it is found in the words of a single individual); 2) singular; the same as יחידה; לשון יחיד singular feminine.

יחס or יחש 1) family, relationship, 2) sign of relationship, יו"ד ליחס the yod is to indicate relationship (yod gentile). — Denominative, Piel: to declare as being related. — Pual: to be declared as related, to be connected; מיוחס אליו related to him. — Hithpael: to refer; ויו"ד עתי להתיחס לעת the yod in עתי indicates that the word is connected with the noun עת time (it means, a man who is to be ready at an appointed time.

יכח to be straight. Hiphil 1) to make straight, 2) to rebuke, 3) to prove, זה הכתוב יוכיח this verse proves. — נוכח 1) before, in the presence of, 2) second person; ת"ו הנוכח the tav of the second person, ת"ו לנוכח השם the tav serves to indicate the secondperson, *viz.*, the name of God.

ילד to bear. — Niphal: to be born. — נולד 1) born, 2) produced, product, 3) result, future. — תולדות natural forces, nature (Ibn Ezra defines the word as follows כח השומר את הגוף שקבל מן השמים „a power of the body which keeps it in existence and which the body received from the heavens." Exod. 23, 20); כפי התולדות according to the laws of nature; נלחם עם התולדות struggling with the constitution (of man. On Is. 45, 7); כאשר הם בתולדות as they are in nature; בעל התולדות the scholar acquainted with the laws of nature, ספר התולדות a

[1] Ibn Ezra here sacrifices grammatical correctness to a play upon words; for in the sense in which he uses המלך, the article should be dropped.

book on astronomy or astrology, perhaps the same as ספר המולדות. — מולד conjunction (in astromy), especially with reference to the moon.

יסד to found. — יסוד 1) foundation: יסוד התורה fundamental principles of the Law; ספר היסוד a Hebrew grammar, composed by Ibn Ezra; יסוד העבור the principles of the Jewish calendar, 2) element, ד' יסודות the four elements. — מוסד or מוסדה element; מוסדים primary vowels (*opp.* מורכבים composite vowels).

יסף to add. — Hiphil: to add. — Niphal: to be added. נוסף 1) added; מלות נוספות additional words; נוספים additional or paragogic letters, 2) augmented, הבנין הכבד הנוסף the heavy, augmented conjugation *viz.* Hiphil (augmented by ה in the beginning); 3) superfluous, נוסף ללא ענין added without any purpose. — תוספת addition, בתוספת יו"ד with the addition of yod.

יסר Kal and Piel; to instruct. — מוסר 1) instruction, 2) correction, 3) morals, דרך מוסר by way of morals, 4) good manners, politeness, דרך מוסר out of politeness or out of regard. — דרך מוסר המלוכה out of regard to royalty.

יפה beautiful, good. — ויפה פירש he explained well.

יצא to go out. — פעל יוצא transitive verb, פעל יוצא לב' פעלים causative verb or a verb with two objective cases, שם התואר יוצא transitive adjective, e. g. עריץ terrifying. — Hiphil 1) to bring forth, 2) to derive, 3) to render audible (*comp.* נפק). — מוצא 1) the place from which a thing comes forth; 2) instrument מוצאי האותיות (*lit.* the producers of the letters) the organs of speech.

יצק to cast. — מוצק the centre (derived by Ibn Ezra from צוק narrow, Eccl. 3, 15).

ירה. — Hiphil: to teach הורו קדמונינו our ancients have taught us. — תורה 1) instruction, lesson, 2) the announcement of a prophecy, 3) the Law, the Pentateuch, תורה בעל פה or תורה שהיא בעל פה Oral Law; תורה שבכתב Written Law,

יש 1) an existing being, substance; להוציא יש מאין to produce something from nothing (definition of the creation) 2) present; דעת היש ודעת העתיד the knowledge of the present and the knowledge of the future (Exod. 2, 25); 3) there is,

there are; יש בדברי יחיד there is an opinion held by only one individual; יש בספרים in some books there is found; יש אומרים some say; יש מי שאומר there is one who says; יש מפרשים some explain.

ישב 1) to sit, 2) to dwell. — יושב 1) sitting, 2) horizontal (*opp.* עומד vertical). — ישיבה 1) sitting, 2) academy ראש הישיבה head of the academy. ישוב 1) habitation, 2) the inhabited part of the world.

ישה. — תושיה wisdom. — אנשי תושיה learned men; philosophers; מדרך תושיה by science, philosophically.

ישמעאל 1) Ismael, 2) Arab; לשון ישמעאל Arabic.

ישר right, הישר that which is right, the right explanation, והישר בעיני but what appears to me to be the correct explanation, is this; והוא הישר בעיני and this explanation appears to me to be correct. ספר הישר α) the book of Yashar, Jos. 10, 13. II. Sam. 1, 18. β) the commentary of Ibn Ezra on the Pentateuch (*see* Safah berurah, On the letters, and Mebin Safah, the Commentary, by Gabriel Lipman)[1]).

יתד 1) pin, 2) pole (Ps. 75).

יתר superfluous. — יתרים paragogic letters (*see* אות).

כבד heavy; הבנין הכבד the heavy conjugation (which besides the signs of number, gender and person has) an addition to the root as is the case with all conjug. except Kal; yet Niphal is usually not included in this term. — הבנין הכבד הדגוש Piel and Pual; הבנין הכבד הנוסף Hiphil and Hophal (*see* יסף).

כבוד 1) honour; חולקים כבוד למלכות royalty is honoured; דרך כבוד α) out of respect, β) by way of euphemism. — הכבוד the glory; Divine glory (the same as שכינה); כסא הכבוד the throne of Divine glory (*see* גלגל); 2) spirit, soul (Ps. 30, 13). — נכבד 1) honoured, 2) honourable; השם הנכבד the name of the Almighty which is to be honoured (*comp.* Deut. 28, 58), the tetragrammaton; 3) spiritual, החלק הנכבד the soul

---

[1]) There are several other books bearing that name, but here are mentioned only those named by Ibn Ezra in his writings.

(*lit.* the part of man which is to be honoured); הנכבדים העליונים the angels (*lit.* the spiritual beings above).

כבר already.

כוח 1) strenght, power; כח התולדות the strength (of man) owing to his physical constitution (Ps. 38, 11) 2) force, power (*opp.* reality); *e. g.* every vowel is followed by one of the silent letters, if not in writing, at least בכח הקריאה or בכח הדבור potentially in pronunciation or in utterance.

כוכב star; כוכבי לכת planets; כוכבי שבת fixed stars.

כון. — Niphal: to be established. — נכון firmly established; right, correct; it is in the phrases והנכון בעיני, והנכון בעיני, והוא הנכון בעיני, גם הוא נכון synonymous with ישר, which *see*. With a negative the phrases express disapproval: איננו נכון it is incorrect; לא דבר נכונה what he said is incorrect. — Piel: to adjust, to direct. — Pual: to be directed, מכוון כנגד α) exactly opposite over or under, β) corresponding with. — כוונה or כוונת הלב α) intention, β) attention.

כחש to be false. — Hiphil: to deny, to contradict; זה הפסוק מכחיש this verse disproves; מכחישי תורתנו those who deny the authenticity of our Law.

כלום = כל מאומה anything; החושך אינו כלום darkness is a nonentity; ולא אמר כלום he has not explained anything.

כלל 1) totality, the tens as the totality of the units, 2) generality, 3) rule; והכלל α) and the general rule is, β) in short.

כמו as, כמוהו or וכמוהו and like this is (used in reference to analogies).

כנה. — Piel: to give a surname. — כנוי 1) surname, 2) substitute for a proper name; דבר כנוי לגזרה „word" is another expression for „divine decree"; כנוי דרך כבוד euphemism. 3) pronoun.

כנס to assemble. — כנסת congregation; כנסת ישראל the community of Israel.

כפל to double. — כפול doubled, repeated; ע״ין השני כפול the second ע is not radical but the repetition of the first radical. — אותיות כפולות letters with a double sound or form (*see* אות); כפול בטעם or הטעם כפול repetition, parallelism (*see*

טעם); השניים כפולי אות האחרון biliteral verbs, which have the second letter repeated (*viz.* verb ע״ע), also called פעלים של הכפל doubled; נכפל — כפולים, בעלי הכפל, פעלי הכפל words in which two consecutive letters are alike *e. g.* בָּבַת.

כרע to sink. — Hiph.: to let sink (the one side of the balance), to decide. — המכרע 1) he who decides, 2) conciliator.

כרת to cut. — מוכרת 1) cut off, separated, 2) a noun in the absolute state, sometimes called מוכרת בענין separated in sense; 3) a noun marked with any of the following accents: silluk, athnach and zakef katon; sometimes called מוכרת בטעם separated by accent; מוכרת בטעם ובענין separated in both respects; 4) מוכרת or מקום מוכרת pause, full-stop.

כתב to write. — כתוב it is written; ככתוב as it is written (in Holy Writ), כי כן כתוב for thus it is written (in Holy Writ). — כתיב Writing; the biblical text as it is written, in contradistinction to the traditional reading (קרי), — הנכתבים letters written but not read. — המכתב the writing, in contradistinction to (מבטא) speech.

ל׳ *i. q.* לשון which *see.*

לאו 1) *i. q.* לא not, 2) negation, שנים לאוין two negatives (on Ex. 14, 11), 3) negative commandment, *i. q.* לא תעשה (*opp.* עשה affirmative commandment).

לב 1) heart, 2) wisdom, 3) soul (by metonymy).

למ״ד 1) lamed, name of the twelfth letter of the alphabet, 2) *i. q.* למ״ד הפעל third radical.

למד 1) to learn, 2) to derive. — תלמוד 1) the oral Law, 2) Talmud, the work which contains tho Oral Law, and consists of two parts, the Mishnah and its exposition, the Gemarah.

לשון 1) tongue, אותיות הלשון linguals, 2) language. — ל׳ הקדש the holy language, Hebrew; ל׳ ישמעאל or ל׳ קדר Arabic. — ל׳ המקרא the language of Holy Writ, *i. e.* the biblical Hebrew. — ל׳ חכמינו, ל׳ התלמוד, ל׳ המשנה or ל׳ קדמונינו (*lit.* the language of the Mishnah, Talmud, of our Sages or our Ancients) the Hebrew of postbiblical literature. —

ל׳ מקרא לחוד ול׳ תלמוד לחוד the language of the Scriptures is different from that of the Talmud, especially with regard to the sense assigned to certain expressions. — ל׳ בני אדם the language of the common people, especially in the employment of such figures of speech as „the hand" or „the mouth" etc. of the Lord. — על דרך לשון בני or על ל׳ בני אדם figuratively. The phrase דברה תורה כל׳ בני אדם „the Torah speaks in human language" has two meanings: a) the grammatical and etymological rules of the Hebrew language are applicable to the Torah, b) the Scriptures employ expressions intelligible to the people. — ידבר על ל׳ ישראל (*lit.* he speaks in the language of Israel), he represents Israel as speaking. 3) meaning; וזאת הל׳ קרובה לל׳ קדר and this word agrees in sense with the corresponding Arabic word. 4) grammatical form. — ל׳ זכר masculine, ל׳ נקבה feminine, ל׳ יחיד singular, ל׳ רבים plural, שם על ל׳ רבים a noun in the plural.

מדד to measure. — מדה 1) measure, 2) quality. — שם מדה common noun (*lit.* name of a quality; a common noun comprises all individuals that to some extent have the same quality). — מדות (*lit.* qualities) character or morals שלם במדות perfect in character.

מוח 1) marrow, 2) brains. — According to Ibn Ezra the brain is divided into a) the frontal part as the seat of the perceptive and imaginative faculties (כח הדעת and כח הדמות), b) the central part being the seat of reason (כח הבינה); c) the occipital part being the seat of wisdom and memory (חכמה and זכרון). — *See* Exod. 31, 2.

מור, — Hiphil: to change, to substitute. — תמורה 1) substitute for a word or a letter; יו״ד ת׳ ה״א yod is placed instead of hë. — טבאל רמלא בתמורה the names Tabel and Ramla are identical, if we admit the respective interchange of the first eleven letters with the remaining eleven.

מין species, kind. — מין ממיני a kind of .... — שם המין class noun, appellative.

מ״כ = מנוחתו כבוד his rest be in honour; a eulogy added to the names of defunct persons.

מלא to be full. — מלא 1) full, 2) plene, *i. e.* vav and yod used as matres lectionis.

מלה 1) word, 2) *i. q.* מלת הטעם particle.

מלך to reign. — מלכות kingdom. — המלכות the Roman empire; the kingdom of the gentiles.

ממנו from it; וממנו *i. q.* ומגזרתו and from the same (root the following word is derived).

ממש 1) palpable (root משש to touch), 2) in reality.

מסר to deliver. — מסורת tradition (*esp.* with regard to the Scriptures). — בעלי המסורת or אנשי המס' or חכמי המס' 1) the men or sages who transmitted the existing Hebrew text of the Bible, together with its vowels, accents and other signs. 2) the commentators who sought to explain the cause of the deviations from the normal orthography.

מצא to find. — נמצא 1) found, 2) existing, extant, 3) present. The third person sing. is called יחיד שאינו נמצא (= נסתר); יחיד שאינו נמצא or בפני המדבר *lit.* one who is not in the presence of him who speaks.

מצע (μεσος); אמצעי middle; זמן אמצעי present tense (being intermediate between past and future); אמצעיים, stars, being occupants of the middle world. *See* עולם.

משח to anoint. — משיח anointed; messiah. מ' בן אפרים or מ' בן יוסף, and מ' בן דוד are the two personages expected to lead the Israelites from their exile to the holy land, the one by means of war, the other by the means of peace; or the former is to restore the ten tribes, the latter the tribes of Judah and Benjamin.

משך 1) to draw, 2) to attract, אבן מושכת magnet, 3) to imply מלה מושכת אחרת or מלה מושכת עצמה ואחרת עמה one word which stands for two (*lit.* the word draws itself and another with it); 'לא ימשך אחר עמו' the negation must be repeated. — אותיות המשך or נמשכים letters implied in the vowels; matres lectionis.

משל to compare. — משל simile; נמשל that which is expressed by a simile, the interpretation of a simile; והנמשל and in plain words. — משל ל' or ... משל ש a figurative expression, signifying .....; דרך משל or על דרך משל figuratively.

מתן to tarry. Hiphil: to wait. — המתנה 1) the lengthening of a syllable, 2) accentuation. בלא המתנה not accentuated.

נבא to speak. – נביא prophet, נבואה prophecy, נבואה קטנה imperfect prophecy as *e. g.* a vision in a dream (Job 4, 16). — בדרך נבואה prophetically.

נגיד 1) prince, 2) a title given to the chiefs of the Jewish communities, especially to supporters and promoters of science and learning. — הנגיד *i. q.* רב שמואל הנגיד (florished in the 11. century.)

נגה to shine. — Hiphil: 1) to cause to shine, 2) to correct (a book or ms.).

נהג to lead. – מנהג custom, rule; המנהג the prevailing custom; משונה מן המנהג abnormal.

נוח 1) to rest. — 2) to conclude a syllable. — Hiphil: 1) to cause to rest, 2) to pronounce a consonant as the conclusion of a syllable. — נח 1) resting, רוח הנח the air, atmosphere; 2) silent, ה״א הנח the silent hë; 3) a consonant which concludes a syllable; שוא נח sheva quiescens. — When the concluding consonant of a syllable is audible, it is called נח נראה; if not, נ׳ נסתר or נ׳ נעלם (*lit.* a concluding cons. which is seen or perceived; and which is hidden or concealed); instead of נח נעלם simply נח is sometimes used. — אתנח 1) rest, pause, 2) the accent indicating pause (Athnach).

נוע to move, *intr.* Hiphil: 1) to move, *tr.* 2) to pronounce a letter at the commencement of a syllable, 3) to cause a consonant to be sounded. — ש׳ נוע or שוא נע or ש׳ המתנועע sheva mobile; נפש המתנועעה also called כח התנודה the power of motion innate in animals. — תנועה 1) motion, 2) vowel. — There are two kinds of vowels: מוסדים primitive, (o, a, ı), מורכבים compound (all the rest of vowels).

נזל to flow. — מזל 1) path, 2) *i. q.* גלגל המזלות zodiac, 3) constellation, 4) fate. – חכמי המזלות a) astronomers, חכמי המזלות בעלי הראיות *id.* b) astrologers; חכמי המזלות בעלי המשפטים והצורות *id.* (Sefer haïbbur).

נחם to comfort. — נחמה comfort. — הנחמות the consolatory prophecies of Isaiah (40 – 68).

נכרי 1) stranger, 2) exceptional על דרך נכרי exceptionally.

נוחו עדן = נ"ע may his repose be in the garden of Eden; a formula often used after the name of a defunct person.

נעם to be pleasant. — נועם or נעימות melody, air. — על נועם according to the air of . . .

נפל 1) to fall, 2) to apply, . . . ונופל בו לשון and the term . . . applies to it.

נפק (*i. q.* יצא) to go out. Hiphil: to bring forth. — מפיק dagesh, *esp.* in hë at the end of a word (*lit.* bringing out the sound of a letter which otherwise would be inaudible.

נפש 1) breath, 2) soul. It consists of three faculties, *viz.* נ' המתאוה, נ' המתנועעה (or נ' המרגשת), נ' המדברת; (= נפש, נשמה, רוח), vegetal, animal and intellectual faculties, 3) *i. q.* נ' המתאוה. 4) intellectual power (by metonymy; Ps. 35, 9).

נקבה 1) feminine; 2) = נקבה יחידה feminine singular; נקבות feminine plural.

נקד to point. — Piel: to set the vowels and accents. — נקודה 1) point, 2) vowel, 3) centre of a circle. נקוד punctuation. — בעלי הנקוד or המנקדים the authors of the vowel-points and accents.

נקף to touch. — מקף hyphen.

נשא to bear. — נושא or נושא המקרים subject (*lit.* bearer of the accidents or attributes). 2) the principal part in a word or sentence (Gen. 1, 1); הב"ת נושא the beth (in בראשית) is the main stay in the entire sentence. נשוא predicate.

נשג Hiph. 1) to reach, 2) to criticise; השיג עליו he censured him.

נשם to breathe. — נשמה soul; נ' העליונה the intellect (Ps. 35, 9).

נתן to give. — מתן תורה the revelation on mount Sinai.

נתר to drop *intr.* Hiphil: 1) to untie, 2) to permit. — מותר permitted (*opp.* אסור prohibited).

סבב to surround. — Hiph. to cause. — סבה cause.

סבר to think. — סברה reason; דרך סברה by way of reasoning (*opp.* to מִמֶּפֶר out of a book); ואם סברה if it is the result of reasoning (*opp.* to קבלה tradition).

סגר to shut. — מ״ם סגור final mem (*lit.* closed mem, *opp.* to מ״ם פתוח open mem.

סדן pole, especially with regard to the celestial sphere.

סדר. — Piel: to arrange. — המסדר הפרשיות he who first divided the scriptures into portions and chapters. — סדר or סדרא portion, book. — סדר בראשית 1) the first section of Genesis (1, 1 – 6, 8); 2) the account of the creation, Gen. 1, 1—2, 3; 3) the whole book of Genesis.

סוד 1) secret, 2) counsel, devise, plan. הסוד הוא בסתר the plan is kept in secret (Ps. 64). – סודות אלהים divine plans. — 3) *i. q.* יסוד foundation, principle, essence. סוד הנשמה the nature of the soul (Dan. 2, 10). — סוד העולם the plan of the Universe. — סוד הנבואה the nature of prophecy. — סוד האחד לא יראה כי אם בשנים the nature of unity only becomes apparent in two (Ex. 25, 18), that is to say, the nature of unity, the basis of the infinite series of numbers, is not apparent in one, but in numbers greater than one; in the same way God can only be perceived in his works, which are not a unity. — והוא סוד or והוא סוד גדול and this is an important principle. — סוד מכוסה a principle difficult to comprehend (*lit.* covered principle). — 4) the proper signification, contrasted to the literal sense of an expression; יש לו סוד it is a metaphor. — 5) esoteric explanation in contradistinction to the common and current interpretation; the formula יש לו סוד is frequently used in this sense.

סוף end. — סוף העולם the remote future. — סוף האבות Jacob, the last of the patriarchs. — סוף פסוק 1) end of a verse; 2) the accent assigned to the last word of a verse. — נקרא על שם סופו 1) prolepsis, 2 anachronism.

סך sum; סך הכל all added together; סך חשבון round number (Lev. 26, 5).

סכם to count. — Hiphil: to agree. — סכום number. — הסכמה agreement.

סמך 1) to support, 2) to join, *intr.* — Niphal: to be

joined. Hiphil: to join *tr.* — סמך or נסמך 1) joined, 2) in the construct state. — סמיכה or סמיכות 1) construct state, 2) the connexion of a verb with a pronominal suffix. — בלי סמיכה in the abs. st. — אסמכתא (*lit.* support) memoria technica.

סמן to mark. — סימן 1) sign; סימן ל... or סימן בעבור it is a sign, it indicates that...; 2) determination; סימנים השנים two determinations (def art. and poss. pron.) as *e. g.* in האהלי this my tent.

ספק doubt; בלי ספק doubtless; בספק doubtful. — הספיק 1) to doubt, 2) to suffice

ספר to count. — מספר number. — ספר המספר 1) the book of Numbers, 2) a work on numbers written by Ibn Ezra. ספירה 1) numbering, 2) (*i. q.* גלגל sphere. — חכמי הספירות mathematicians and astronomers. — סֵפֶר book; ספר בראשית Genesis, ס׳ תהלות Psalms, ספר תרי עשר the book of the Minor Prophets, (according to Ibn Ezra one book). — סֵפֶר סְפוּר the three subjects of elementary instruction: reading, arithmetic, writing (Ps. 19, 5. Ecc. 3, 21). סופר scribe. — הסופר the scribe, a title given to Ezra. — הסופרים 1) (*i. q.* בעלי המסורה 2) those who count the letters of the Bible and explain all deviations from the normal orthography; דרך דרש הסופרים an explanation on the principle of those סופרים. — תקון הסופרים *see* תקן. 2) the Sages of the first Talmudical period beginning with Ezra.

ספרד Spain. חכמי ספרד the learned men of Spain, who were distinguished for their philosophical and grammatical studies, and for their imitating in Hebrew poetry the style of the Bible.

סתר to hide. — נסתר 1) hidden, 2) silent letter, 3) third person.

עב thick, gross; חשבון עב round number.

עבד to serve. — עבדים servile letters; *esp.* בכו״לם serving as particles.

עבר to pass. — Piel: 1) to increase, 2) to add an intercalary month; to declare a year to be a leap-year; שנה מעוברת leap year. — עבור 1) the increase, 2) the augmenta-

tion whereby a common year becomes a leap year. — יסוד העבור or סוד העבור the theory of the Jewish calendar, an important part of which is, the proper insertion of leap-years between the common years; ספר העבור a book on the Calendar written by I. E. 3) to transgress. — עברה transgression.

עגל to be round. — עָגול 1) round, 2) recurring, מספרים עגולים recurring numbers, *viz.* 5 and 6, any power of which has 5 and 6 *resp.* as its units. — עִגול circle. — עגולה 1) *i. q.* עגול circle, 2) circumference of a circle.

ע״ד = 1) על דרך in the way of, 3) according to the opinion of.

עדר to miss. — נעדר 1) absent, omitted. — נעדרים letters, which are sometimes omitted. 2) not in existence. — העדר absence, non-existence.

עוד to be present. — עד 1) witness, 2) proof, העד הנאמן or העד הנכון trustworthy evidence; עד קרוב a proof close at hand, that is, a proof taken from the same passage; והעד מ.... and a proof of this may be found in ....

ע״ז = עבודה זרה idolatry.

עזר to assist. — בעזרת השם with the help of the Almighty (= D. V.)

ע״ין 1) the letter ayin, 2) *i. q.* ע״ין הפעל the second radical of triliteral roots.

עכב to tarry. — Piel: to delay, to hinder.

עלה 1) to go up, 2) to amount to, to result. — העולה the sum, the result. — מעלה 1) hight, למעלה above, 2) degree, 3) dignity, rank. — עיל *i. q.* מעלה; לעיל or מלעיל 1) above, 2) (with regard to the position of the accent) on the penultimate (*opp.* מלרע).

עלם 1) to hide, 2) to omit, to drop. — עלומי הע״ין, werbs whose second radical is vav or yod (*lit.* hidden with regard to the second radical). — נעלם or הנח הנעלם 1) a letter subject to elision. — לא יֵעָלם האל״ף the aleph is (in this case) not omitted; 2) *i. q.* סוד 4 and 5. — עולם world. Ibn Ezra divides the universe into three parts, a) עולם

העליון or ע׳ המלאכים the supernal (spiritual) world, or the sphere of angels; b) ע׳ התיכון or עולם הגלגלים the central or celestial world; c) ע׳ ההויה והשחתה or ע׳ השפל the inferior or transient world. — ע׳ הזה this life on earth, ע׳ הבא the future life.

עמד 1) to stand, 2) to last. — עומד 1) intransitive, not active, 2) not causative, 3) *i. q.* זמן עומד present tense, 4) lasting, פלא עומד a constant miracle, 5) stable (*opp.* משתנה) — מעמד pause. — עמוד pillar; עמודי התורה the pillars of the Law, a title of honour given to men, who contributed to the elucidation of the Law.

ענה to answer. — ענין 1) subject, context, 2) the logical connexion of words. — מלות ענין particles. אות ענין 1) a preposition, 2) a conjunction.

עצם 1) bone, 2) substance, 3) individual; העצמים the individual objects of nature (*opp.* מין species); בעצמו in person, himself. — שם עצם substantive. — שם עצם פרטי proper name. — שם עצם כללי common noun. The words אֶת and שֵׁם are explained by Ibn Ezra as originally and properly denoting עצם הדבר the substance, the self. — ספר העצמים a book on philosophy supposed to be written by Ibn Ezra.

עקב. — מעוקב cubed.

עקר to root. — עיקר 1) root, origin. עיקר המלה מ... the word is derived from ... 2) radical. עיקרים letters which invariably are radical, never servile. —

ערך to arrange. — מערכת 1) arrangement. — מערכת השמים that which is pre-arranged by heaven, destiny. 2) order, host. מ׳ השמים the host of heaven, the stars (= בני אלהים). 3) tables. 4) multiplication. 5) proportion.

ערער to dispute — ואין מעיר and no one disputes it.

עתד to be ready. — עתיד 1) ready, 2) future tense. — לעתיד in time to come.

עתק to move. — Hiphil: 1) to copy, 2) to transmit, to explain; העתיקו קדמונינו our Sages have transmitted. — מעתיקי המצות the authorities concerning the Oral Law (Is. 40, 1). — העתקה 1) copy, 2) translation, 3) tradition.

פ״א 1) the letter pe, 2) *i. q.* פ״א הפועל the first radical of triliteral roots, 3) the conjunction fa (ف) in Arabic; ו״ו וישא כפ״א רפה בל׳ ישמעאל the vav in וישא has the same meaning as the Arabic fa, *i. e.* of a particle introducing the principal sentence (apodosis).

פֶּה mouth. — על פה or בעל פה orally, תורה בעל פה Oral Law.

פיט or פיטן poet, *esp.* synagogal poets. — פיוט hymn.

פיים 1) to entreat, 2) to appease. — פיום supplication. — Ibn Ezra assumes two kinds of imperative, *viz.* the command דרך צווי or צווי, and the supplication דרך פיום or פיום.

פלג to divide. — פלוגתא 1) division, 2) dissent. — בעלי פלוגתתנו those who dissent from us, as *e. g.* Christians (Is. 52, 13).

פסק to leave off, to pause. Hiphil: to stop, to pause. — המפסי׳ק the originator of the division of the biblical text into verses (Tsachoth p. 73). — הפסקה or פסקא pause, between one verse and the other. — בעל ההפסקות *i. q.* המפסיק. — פסוק verse. סוף פסוק end of a verse (*see* סוף).

פעל to make. — פעל or פועל 1) action, 2) verb. — פ״א הפועל the first radical; ע״ן הפועל the second radical, ל״ד הפועל the third radical. — פעל שלם regular verb. — פעלים השניים verbs ע״ו, פעלי הכפל verbs having two letters of the root alike. פועל participle active; פעול participle passive. — שם הפועל nomen actionis, infinitive.

פָּעַל the first conjugation, kal; the derivative conjugations are called: נפעל, הפעיל or בנין הכבד הנוסף, התפעל, בנין שלא נזכר שם פועלו (piel), בנין הכבד הדגוש or הכבד (*lit.* the conjug. in which the agent is not mentioned, pual and hophal).

פרד to separate. — נפרד 1) a noun not governing a genitive, 2) a pronoun (in contradistinction to a pronominal suffix).

פרהסיא (*παρουσία*) public. — בפרהסיא publicly.

פרט detail, individuality (*opp.* כלל generality). — שם פרט proper name. — פרטי individual. — שם עצם פרטי *i. q.* שם פרט.

פרש to spread. — Piel: to explain. — פרשתיו I have

previously explained it. — כאשר אפרש as I shall explain. — פרש על . . . he explains it to refer to . . .; מפרשים commentators. — מפרש התורה expounder of the Law (a title given *esp.* to R. Salomo Isaaki (Ex. 28, 30); the Hebrew of the Chaldean פרשן דתא (Esther 9, 7) as he is frequently called). — יש מפרשים some explain. — מפורש explained, clearly stated, generally used with regard to statements which are found in, or easily derived from, the text of the Bible. — פירוש explanation. — פירושו or פירושה or פירוש (abbreviated פי׳ or פ׳), used in the beginning of an explanation in the sense of 'that is'. — Hiphil: to divide, to separate, to distinguish. — הפרש difference, distinction. ויש הפרש ביניהם there is a distinction between them. — פרשה portion, chapter or paragraph of the Bible. — טעם הפרשה the sense of the whole passage. — מסדר הפרשיות *vid.* סדר.

פשט to draw out (to make the whole visible). — פשט plainness, that method of exposition which is to be understood by all, based on grammar and common sense (*opp.* דרש investigation, the method understood by those who are conversant with the various systems of science and tradition). — על דרך פשט in a plain sense. — פשוט simple, ordinary; שנה פשוטה ordinary year.

פתח 1) to open. — פתח patach (a), פתח גדול *i. q.* פתח. פ׳ קטן segol. — פתח חטף short patach (ă). — 2) (denominative) to pronounce with patach. — פתוח or פתחות pronouncing of a letter with patach.

צדוקים Sadducees; a Jewish sect which rejected the traditional exposition of the Law. In the days of Ibn Ezra this name was also given to the Karaites.

צוה (*i. q.* צות to listen, to obey). — Piel: to command. — מצוה commandment. — מצות שהן תלויות בארץ and מצות שאינן תלויות בארץ commandments connected with Palestine, and commandments not conn. with Pal. — צווי 1) *i. q.* מצוה commandment, 2) *i. q.* לשון צווי imperative.

צח pure, clean. צחות 1) purety, 2) elegance; דרך צחות poetically, 3) correct pronounciation.

צמד to couple. — נצמדים pronouns joined to verbs or nouns as suffixes.

צנע to put aside. — בצנעה private, secret.

צרך to be necessary. — Hiphil: to require, to demand. — צורך necessity. — ואין צורך it is needless.

צרף 1) to join, 2) to conjugate. — Hithpael: to be conjugated or declined. — הצטרפות or הצטרף inflexion, והצטרפו כהצטרף אדון its inflexion is made like that of אדון.

צרפת France. — חכמי צרפת the wise men of France who cultivated talmudical studies (*opp.* חכמי ספרד known as philosophers and poets).

קבל to be opposite. Piel: to receive, to accept. קבלה tradition. אנחנו צריכים לקבלה we are dependent on tradition (for the understanding of this passage). ואם הדבר קבלה נקבל if it be based on the authority of tradition we accept it.

קבע to fix. — קביעות fixing; *esp.* the fixing of the calendar for the year, or the symbol which expresses the characteristics of the calendar of the year; *e. g.* מעוברת ז ח ג is the symbol for the year 5635 a. m. and means that the first of Tishri (New-year), occurs on a Saturday (ז), that that year would consist of only 383 days (ח = חסר), that Passover then begins on Tuesday (ג), and that it is a leap-year.

קדם before. — קדמון the first, the ancient. — הקדמונים or קדמונינו the talmudical or rabbinical authorities of the earlier ages.

קדר to be dark. — קדרות eclipse. — ק׳ השמש eclipse of the sun. — ק׳ הירח eclipse of the moon.

קדש to be holy. — קדש 1) holiness, לשון הקדש the holy tongue, Hebrew; 2) the tenth sphere, from which the heavenly bodies receive their several properties (On Ex. 3, 15. Comp. Lev. 27, 32). — קדוש 1) holy, 2) incorporeal.

קו line. — הקו הסובב circumference of a circle.

קום to rise. — מקום 1) place, 2) passage of a book. — טעם המקום the sense of this passage; its context. — כפי טעם המקום according to the context; the meaning of a word is sometimes only known מטעם המקום from the context.

קל to be light. — Hiphil: to make light; להקל על הלשון in order to facilitate the pronunciation, for the sake of euphony. — קל 1) light. — הבנין הקל or קל the first

conjugation, which has no special characteristic. 2) *i. q.* רפה soft pronunciation of a consonant (without dagesh).

קָמַץ to close. — קָמָץ kamets. — ק׳ גדול the long kamets. — ק׳ קטן tsere. ק׳ חטוף or ק׳ חטף short kamets (including both: kamets chatuf and chatef kamets). — נקמץ or קמוץ or נקמץ read with a kamets. — קמוצת האלף the reading of aleph with kamets.

קָנָה to acquire. — עשרת הקונים the ten pronouns: אני I; אתה, את thou; הוא he; היא she; אנחנו we; אתם, אתן you; הם, הן they (שהם קונים כל הדברים).

קצר short. — דרך קצרה elliptically.

קָרָא 1) to call, 2) to read. — הנקראים or הקריאים letters of the alphabet read but not written. קרי (Chald.) read: the text as read according to the masoretic notes. — מקרא the scriptural text (*lit.* reading, *opp.* to משנה recital from memory). — קראים Karaites, a Jewish sect which recognises the authority of the Mikra, or Scriptural text, but rejects that of the traditional exposition (*vid.* צדוקים). — קריאה calling exclamation. — סימן קריאה or לשון קריאה or כינוי קרי vocative, sign of the vocative.

קָרוֹב 1) near, 2) *i. q.* קרוב אל הדעת probable. — הקרוב אלי the following is that which seems to me probable. — קרוב מ . . . it comes near to, it resembles; וקרוב ממנו and the following is similar to it; וקרוב אל ישמעאל and it is similar to the Arabic; קרוב מהפך it is almost the opposite, קרוב מגזרת related to (*see* גזר).

קָרָה to happen — מקרה 1) accident or property. שם מקרה common noun (denoting things which have the same properties, *opp.* to the proper noun which is applied only to one object). 2) things subject to accidents, matter. השם אינו מקרה עד שתשלט בו העין רק הוא נראה במעשיו God is not an object to be seen, but is only known by His works (Is. 38, 11). — Man himself is called מקרה, his thoughts מקרה המקרה an accident of an accident, in the sense of הבל הבלים (Eccl. 1, 2).

קָשֶׁה 1) hard, 2) difficult to explain. — מלת עין תבוא קשה עם . . . . the word עין would be difficult to construe with . . . . . — Hiphil: to harden, to meet with a difficulty, to

ask. — אין מקשין בו ולא ממנו no question is to be asked concerning it (the midrash) or to be based on it.

ראה 1) to see, 2) to approve. — **ראוי** 1) seen, 2) approved, 3) fit, good, 4) *i. q.* עתיד ready, appointed. — Niphal: to be seen, to appear, 2) to be pronounced or sounded. בהראות ה״א הבנין the hé, the characteristic of the conjugation being fully written; נ״ן נראה במלת ינבר the nun appears (is not omitted) in the word יִנָּבֵר (as is usually the case in verbs פ״נ). — נח נראה the consonant which concludes the syllable and is sounded (*opp.* נח נסתר). פעלי השניים הנראים verbs ע״ו (*lit.* verbs in which only two out of the three radicals are sounded). — ראיה proof; בראיות גמורות by positive proofs. — בלא ראיה without proof. — מראה sight. מראה העין 1) ocular perception, 2) public. — מראה שקול הדעת intellectual perception.

ראש head, chief. — ראשית beginning. — בראשית name of the first part of the Pentateuch. — מעשה בראשית creation. — יוצר בראשית Creator.

ראשון first. — ראשונים 1) *i. q.* קדמונים former ages, the wise men of former ages; 2) prime numbers (1, 3, 5, 7, 11 etc.).

רבב 1) to be great, 2) to be numerous. — **רב** 1) teacher, 2) a title originally given to learned men (*esp.* to talmudical authorities, *opp.* to חכם a title given to men who distinguish themselves in other branches of science and literature). — רבינו our teacher. — רבותינו ז״ל our teachers o. b. m. — — רבים 1) many, וכמוהו רבים there are many similar instances, ורבים אמרו and many said; 2) plural; 3) *i. q.* רוב majority; על רבים *α*) in accordance with the larger portion (Exod. 28, 4), *β*) שם על רבים collective noun. — רוב majority. רובי המפרשים most of the commentators. רבוי 1) extension or generalisation of a term, 2) plural. — רבוי אחר רבוי 1) two indications of extension in the same term, 2) two signs of the plural given simultaneously to the same word.

רבע — ארבעה four. רבועים quadriliteral roots. — מרובע square. — חרוז מרובע a verse divided into four parts.

רגש to move. הרגשה feeling, sense. — חמש הרגשות

the five senses. מכחיש הרגשות he contradicts what is perceptible by the senses.

רוח 1) wind, 2) breath, 3) spirit, 4) *i. q.* כח החיונית vitality, the seat of which is assumed by Ibn Ezra to be in the heart.

רחב to be vide. — Hiphil: 1) to widen, 2) to convert a vowel into a patach or into a vowel akin to patach. — Niphal: 1) to be widened, 2) to be converted into patach or a similar vowel.

רחק to be distant. — רחוק 1) distant, 2) *i. q.* רחוק מן הדעת improbable. — והוא מעט רחוק it is somewhat improbable; וזה רחוק and this is improbable. — בדרך רחוקה far-fetched.

רכב to ride. — מרכבה 1) chariot, 2) seat. הלב מרכבת הראשונה לנשמה the heart is the principal seat of the soul (Gen. 1, 1). — Hiphil: 1) to cause to ride, 2) to combine. — יש מרכיבין אל"ף בי"ת some combine the letters of the alphabet in such a manner as to transform a word into another by following certain rules for the interchange of letters. — מורכב compound. — מלה מורכבת a compound of two original words. — מורכבים 1) compound vowels, 2) compound numbers (*opp.* ראשונים).

רמז to hint. — רמז ל . . . this is an allusion to . . ., ברמיזות by way of allusion (*opp.* בפירוש clearly).

רעה to associate. — רע friend, companion. — אין רע לו or אין לו רע it has no parallel; hapax legomenon.

רפה to be weak. — רפה 1) weak, 2) soft (a letter without dagesh forte), 3) aspirate (ב ג ד כ פ ת), רפיון soft pronunciation of a letter. — ברפיון הלמ"ד with the omission of the dagesh in the ל.

רשה to have power or permission. — רשות 1) permission, 2) dominion, authority. — פשע מתחת הרשות to rebel against the authority of . . .

שאב to draw. אבן השואבת *i. q.* אבן המושכת magnet.

שבח to praise. — שבח praise, לשבח in commendation (*opp.* לגנאי in derogation).

שבר to break. — שֶׁבֶר 1) chirek (*lit.* the breaking of the sound between the teeth). — נשבר (the letter is) pronounced with chirek. — 2) surface, extension. — שברים ותבריתא (Hos. 14, 16; Num. 34, 11).

שבש to corrupt, to fail. — תשבש נפשו it corrupts his soul (Deut. 12, 25). — רבים השתבשו many have been misled. — שבוש 1) mistake, 2) corruption.

שוב 1) to return, 2) to refer שב אל.. it refers to, 3) to change *intr.*, to become. — Hiphil: to return *tr.*, 2) to answer ויש להשיב an objection may be raised, 3) to turn, to change הוי״ו השיבו לעתיד the vav converts it into a future tense. — תשובה 1) return, 2) repentance, 3) reply.

שטה 1) line, 2) method, opinion, 3) recension. שטה אחרת another recension.

שכל to look. — Hiphil: to be wise. — המשכיל יבין he who considers it, or who is intelligent, will understand this. — שֵׂכֶל intellect.

שכן to dwell. — שכינה the presence of divine glory.

שלם perfect, full. — פעל שלם a perfect verb, a verb which loses none of its radicals. ובא למ״ד הפועל שלו שלם its third radical (though being א or ה) is here not omitted. — והשלם and the full form, without omission.

שלשה three. — משלש 1) a root consisting of three letters, 2) a triangle. — שלישי *i. q.* משולש a triliteral root.

שם 1) name, 2) noun. — השם 1) the name of God, 2) the Almighty. — השם הנכבד the honoured name, the tetragrammaton. — שם דבר substantive. — שם מקרה or שם מדה common noun. — שם המין class-noun. — שם פרט or שם עצם פרטי proper name. — שם על רבים collective noun. 3) cause. — על שם because of, נקרא על שם סופו prolepsis.

שמים heaven; מערכת שמים = מלאכת שמים the host of the heavens, *i. e.* the stars (according to Ibn Ezra the dual of שם place, Ps. 115, 16; or derived from שמה (*comp.* the Arabic), to be high, Gen. 1, 1).

שמע 1) to hear, to listen, a metaphor is employed להבין השומעים to make the hearers understand the subject.

2) to understand. — משמע understanding, meaning, literal meaning. — כמשמעו, כמשמעם according to the literal meaning; כמשמעו בל' קדר the same meaning as in Arabic.

שנה 1) to be different. — Hithp.: to change *intr.* — Piel: to change *tr.* Pual: to be changed. — משונה 1) different, 2) *i. q.* משונה מן המנהג exceptional. — משונה בדקדוק exceptional with regard to its grammatical form. — שנוי α) difference, distinction, β) change. 2) to recur. — שנים two. — שניים biliteral roots; שניים הנראים verbs ע"ו. — שנים שני שמות וחטעם אחד or שרשים והטעם אחד two words of the same meaning; synonyms; ויהיו שנים משקלים then they have two different ways of inflexion. — 3) to repeat. — 4) to recite from memory (*opp.* קרא). — משנה Oral Law. — לשון המשנה the language of the Mishnah.

שפה lip. — אותיות השפה labials.

שפח to join. — משפחה 1) family, 2) relative. מלה זרה אין לה משפחה (*lit.* a strange word without a relative) hapax legomenon.

שפט to judge. — משפט 1) judgment, 2) manner, 3) rule. כפול כמשפט repeated according to the rule. כמשפט מלות מושכות אחרות according to the rule of ellipsis.

שצ"ם חנכ"ל = שבתאי Saturn, צדק Jupiter, מאדים Mars, חמה sun, נוגה Venus, כוכב Mercury, לבנה moon.

שקל to weigh. — שקול הדעת (*lit.* the weighing or the examining on the part of the mind) reasoning, common sense. — אנשי שקול הדעת men able to think, to employ their own reasoning faculties. — משקל 1) weight, 2) form, paradigm, תמוטינה תמוטנה יבואו על ב' משקלים the two words תמוטינה and תמוטנה follow different paradigms. — משקלי השמות משתנים the forms of the nouns vary (this rule is very frequently quoted by Ibn Ezra). על משקל after the paradigm. — ואין על משקלו, ואפס על משקלו there is no parallel to this form. על משקל החרוזים in a metrical form, or divided into metrical lines.

שרק to hiss. — שריקה hissing. — אותיות השריקה sibilants. — שורק vowel shurek (וּ).

שרש 1) root, 2) radical. — המ"ם שורש the mem is ra-

dical. — שרשים or שרשיים letters which can only be radical. 3) origin, truth; השורש the right thing, the truth.

שרת, — Piel: to serve. — משרתים servile letters. — משרת עצמו ואחר עמו it serves for itself and for another besides; it is to be repeated.

תואר quality. — שם התואר or תואר השם adjective. — והוא תואר רשע and it is the adjective belonging to the noun רשע. — שם תואר והוא יוצא or שם תואר יוצא transitive adjective as *e. g.* ערץ terrifying. — שם תואר עומד intransitive adj. as *e. g.* good, bad. — שם תואר בפועל verbal adj. (participle of neuter or passive verbs). — שם התואר מבנין נפעל participle niphal.

תביר or **תבריתא** 1) name of an accent (֪), 2) *i. q.* שברים surface.

תודה division, class (Moznayim, Introd. and Neh. 12, 31).

תושיה *see* **ישה**.

תכן to weigh. — Niphal: 1) to be weighed, 2) to be right, 3) to be possible; ויתכן it is also possible that, לא יתכן it is not admissible. — מתכונת 1) number, 2) form, properties. וקראוהו על מתכונת לשון הקודש and they read it according to the rules of the Hebrew.

תלה to hang, to depend. — מצות התלויות בארץ, מצות שאינן תלויות בארץ *see* צוה (מצוה).

תלי the circuit of the moon. ראש התלי and זנב התלי its two intersections with the circuit of the sun.

תמה to be surprised. — ואל תתמה be not surprised, a formula introducing a refutation of an obvious objection. — תימה surprise; והתימה מהאומרים it is astonishing that persons should say. — ה״א התימה the interrogative hé. — בתמיה interrogatively.

תנה, — Hiphil: to make a condition. — גזרה בלא תנאי an unconditional decree. *See* גזר.

תפל insipid, senseless. — זה הפירוש תפל *i. q.* זה הפירוש בלא טעם this explanation is senseless.

תפש 1) to seize, 2) to blame. תפשוהו דבר קל they blamed him with a slight thing.

תקופה 1) circuit, 2) the beginning of the seasons of

the year. תקופת שמואל the tekufah of Samuel, who assumed the length of a year to be 365¼ days; ת׳ רב אדא, the tekufah of Rabbi Ada who assumed a year of 365 days 5 hours $\frac{997}{1080}$ h. $\frac{12}{19 \cdot 1080}$ h., that is the nineteenth part of 19 lunar years containing seven leap-years.

תקן — Piel: to set in order; מלה מתוקנת על משפט לשון הקודש a (foreign) word adapted to the Hebrew idiom. — תקון ספרים supposed alterations in the biblical text for the sake of euphemy.

תרגם to translate. — ספר מתורגם a work which is a translation (as *e. g.* the books of Esther and Job, according to Ibn Ezra). — והמתרגם אמר the Chaldean translator says; מגזרת תרגום מטה of the same root as חוטרא, the Chaldean term for the Hebrew מטה „staff".

WINCKLER
DEC 1948
CINTI. O.

DATE DUE

BS
1515.3
.I22
v.3

1,016

פירוש

רבנו אברהם אבן עזרא

על ישעיה

על פי כתבי יד

מאת

מיכאל פריעדלאנדער

1,016

לונדון
ה' תרל"ו

4835

דבר אל הקורא.

הספר הזה אשר אנכי נותן לפניך היום קורא נעים, איננו דבר חדש אשר לא היה לעולמים, כי פירושי ראב"ע על ספרי תנ"ך ידועים היו גם מתמול גם משלשום, והיו ביד חכמי כל דור ודור מן הוא והלאה, כי תואר לו בצחות לשונו ויראוהו וגם הדר בטעמים ויחמדוהו, ותתענג נפשם גם בחלומותיו והכליו ודבריו הרבים אם האמת לפעמים רחוקה ממנו ולא ידע ללכת אל מקומה, כי בכל זאת אשר לא סופר להם ראו ואשר עדן לא שמעו התבוננו, ויותר מאשר ראו בדבריו ושמעו מטעמיו, השכילו מרמזיו המגביהים למעלה ומעמיקים שאלה, הפותחים שערי שמים ליודעיהם, ויעלו אבר ויגבהו, ויגלו למכיריהם מוסדות העולם הגדול והקטון: ובאשר נתילדה חברה חדשה בארצנו[1]) להסיר המסכה הנסוכה על ספרי חכמי בני ישראל ולגלות הלוט הלוט לעיני כל, למען לא תוסיף עוד חזות הכל להיות כדברי הספר החתום גם בידי יודעי לשון וספר כל עם ועם, וכל איש ואיש מאוהבי החכמה ודורשי שלומה וטובתה, אשר נשא לבם אותם לקרבה אל המלאכה הביאו נדבותיהם למלאכת הקודש, אמרתי בלבי אקריבה מנחתי אף אני מפרי אדמתי אשר עבדתי מנעורי ועד עתה, והעתקתי פירוש החכם רבנו אברהם בן מאיר בן עזרא על ישעיהו מלשון עברית לשפת הארץ אשר אנכי יושב בה, והוספתי פירוש על פירושו, ונתתי בראשו תולדות המפרש החכם, וזאת היתה ברכתי אשר הבאתי בשנה העברה מאשר חנני ה'[2]): ויהי כאשר התבוננתי בדברי החכם בעיון ובשקידה ויגעתי לרדת לעומק כוונתו ראיתי כי פעמים רבות לריק יגיעתי כל עוד השגגות והזדונות אשר שגגו והזידו הסופרים עומדות על מקומותיהן: ואולם לפעמים הספר שלם ודעת הקורא המגיה חסרה ונפשו לבדה היא החוטאת בהאשימו נקי

[1]) Society of Hebrew Literature. [2]) The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah etc. by M. Friedländer, Ph. D. Vol. I. Translation of the Commentary. Vol. II. The Anglican Version of Isaiah amended according to the Comm. of Ibn Ezra.

PRINTED BY ROSENTHAL & CO., BERLIN.

א, ב, ג, והשלשה הנשארים המה בלונדון, פאריז, ופארמא, וקראתים ה, ו, ז, והפירוש הנמצא בדפוס באזליא נסמן באות ד, — חלופי הגרסאות הנמצאים בשלשה הראשונים לקטום עבורי החכם דר' בערלינער היושב בעיר בערלין, והח' מרדכי המכו' Angelo di Capua היושב בעיר רומי:

ועוד זאת חדשתי למען הקל על הקורא בפירוש ראב"ע א) לציין הפסוקים היטב ב) להבדיל המלה המפורשת ולרמוז עליה בהוספת ,,וגו'' אם חסרה ג) להוסיף מראה מקום:

תולדות הפירוש וכל ענינו ודבריו מתי נכתב ואיכנה הועתק ומעלתו ומעלת כתבי יד תמצא בספרי אשר כתבתי בשפת ארצנו, ולכן קצרתי פה בדברי:

ויהי כאשר תם הספר עם חלופי גרסאות כתבי יד לצאת מתחת הדפוס ויעירני ידידי החכם אברהם נייבויער נ"ר היושב בעיר אקספרד — אשר בטוב לבבו הנאני מחכמתו וידיעתו ספרי אומתנו, שפוני טמוני חול וקודש, ולא העלים ממני מאומה מכל אשר שאלתיו וגם אשר לא שאלתיו הגיד לי, גם ברוך יהיה! — לאסוף ג"כ השנויים הנמצאים בפי' שמואל לאנייאדו הנקרא כלי פז, ויהי כאשר יעץ כן עשיתי ואקרב אל המלאכה וזה פריה:

		גר' ספרי	גר' כלי פז
א'	ג	נבואות	נבואות ושירות כפולות
"	ד	ועיקר ..... שמצאנו	ליתא
"	ה	למרוד	למרות
"	ו	משה	משה הדרשן
"	ט	ישראל	ישראל שהם אומרים
"	י"ג	וטעם ועצרה .... מלאכה	וטעם ועצרה ממלאכה
"	י"ד	אסירכם	אייסרכם
"	כ"ה	כאילו כבורית	כבורית
"	ל	וגזלום	ל'
ב'	ב	ילמדו עוד	ילמדו עוד מלחמה, אם כן אין זה אלא לימות המשיח
"	"	ידענו	עוד ידענו
"	ו	המחברות	המחשבות
"	ט	בטעם כטעם	בטעם
"	י"ח	שיש עליהם מיתה	ל'
"	כ	שהאחת	שהוא מלה אחת
ג'	ד	בתעלוליהם שם	בתעלוליהם
"	ט"ז	המסתכלות הרבה	המסתכלות, וכן הרבה
"	כ	כי בו הוא הלב	בידו קנה הלב

וצדיק ובעוותו את הישר: לכן יראתי משלוח את ידי בפירוש ראב"ע לשנות או להפוך דבר מדברי החכם כפי אשר קבלנום מהדורות אשר היו לפנינו, אך לא יכולתי להעלים את עיני מהמכוכה הגדולה אשר ראיתי בדבריו בין בספרים הנדפסים בין בכתבי יד, כי יותר ממאה שגיאות חדשות וישנות נמצאות בהם, קצתן יתרונות וקצתן חסרונות, ועל כולן הבאתי עדים נאמנים מטעם הכתוב ומשקול הדעת, וטרחתי לתקן המעוות ולהחליף המקולקל, בדברים ישרים ומובנים, קרובים כפי השערתי אל אשר יצא מפי החכם באמת: ואף כי ידעתי כי בכל אשר יעמול האדם לבקש לא ימצא דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה אשר נאבד או הוחלף, וגם יודע אני כי דברים רבים לאין מספר המה הבל ורעות רוח ורק דבר אחד הוא האמת כמו הנקודה בתוך העגולה, בכל זאת לא יראתי מחוות דעי אף אני, כי כאשר כל מליץ בין איש ובין רעהו ישמיע דברי האחד לחברו כפי השערתו והבנתו, כן כל העתקת ספר משפה אל שפה לא תכיל דעת המחבר כי אם כפי דעת המעתיק, וגמרתי בלבי לעשות את דברי החכם, כפי אשר השיגה ידי להכינם ולתקנם, יסוד מוסד אשר עליהם אקים תרגומי ופירושי, אך בכל מקום אשר עזבתי את הגרסא הישנה לא מחיתי זכרה, כי חקותיה על לוח ספרי באמרי טוב לאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך, והבוחר יבחר: וגם אספתי את כל הדברים המתוקנים יחד בסוף הספר למען יקל על הדורש למצוא, ואולי יפרשם חכם מן החכמים בלי שנוי ובלי חלוף וברוך יהיה! ואף כי יודעי העתים וכותביהם בבקרם על דברי: אולם ראיתי כי אין מגיד ואין משמיע ואין מליץ בעד הגרסא הישנה, כי האחד אשר פצה את פיהו להחזיק הנהרסות לאמור כי אין פרץ ואין יוצאת בפירושי הראב"ע[3]) לא היה לאל ידו לברר דבריו ולקיימם בעדים נאמנים כאשר אוכיח בספרי[4]):

ועתה, קורא נעים, הנני נותן לפניך בספר הזה פירוש ראב"ע על ישעיה כאשר מצאתיו בכתבי יד בבית אוצר הספרים פה בעירנו[5]) כי הוא בעיני מתוקן ונקי מחטאות ומפשעים מכל כתבי יד הנשארים, ולמטה בגליון תמצא שנויי שאר כתבי יד וספרים הנדפסים, וגם אתן שם מקום להגהות אשר זכרתי וברורתי אותן בפירושי, עם השגות ודברים אחדים בענין הפירוש; ואם תראה בעצם הספר מלה מסוגרת בחצי עגולה לפניה וכן לאחריה תדע כי אין לה חלק בדברי הראב"ע כפי דעתי; ואת אשר הוספתי למלא החסרון הבאתי בין שתי נוני"ן ישרה לפניו והפוכה מלאחריו: ששה המה כתבי יד אשר היו בעזרי, שלשה בעיר רומי באוצרי הספרים הנקראים וואטיקאנא, קאזאנאטא אנגעליקא, וקראתי את שמותיהם

---

[3]) Academy Dec. 1. 1873. [4]) Vol. IV. [5]) Ms. in the British Museum, Add. 24,896.

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
כ״ג	י״ג	החיות	החיות קטנות
״	כ״א	ולהיות לגוי א׳ לשטנם	ולשטום ע״א
כ״ה	א׳	נראו	נבאו
״	ב׳	הגולים	ל׳
כ״ו	ז׳	רק	כך
״	י״ד	יש לנו	יכולנו
״	י״ט	הנעדר	הנפרד
״	״	בתוכה	בתוכה לא להחיות
״	כ׳	עם לשון	שם לשון
כ״ז	ד׳	איננו דברי השם	היינו דברי השם
״	ו׳	ותשאר	ותשרש
כ״ח	ב׳	הזרמים	החכמים
״	ז׳	יהודה	יהודה שטעו ונשגו ביין
״	ח׳	המשתכרים	המשתכרים למלאות שולחנם קיא
״	י״ג	חשבו	ל׳ וצואה
כ״ח	י״ג	כאב ביד	ל׳
״	״	הפרשה	ל׳
״	ט״ז	בחן	בחן, חוזק
״	״	מוצב ארצה	מוסב
״	י״ז	כי יעה פועל יוצא	ל׳
״	כ׳	מהתפרש והמשך המסך	ל׳
כ״ט	ו׳	הצרים	הזרים
ל׳	כ״ד	ובמזרה	וכן במזרה
ל״א	ה׳	ושבות	נצבות
ל״ב	ד׳	עבדים	בעברי
״	״	זכות	זרות
ל״ג	ה׳	והטעם על השכינה שהיא בציון	כי שוכן מרום הראה גבורתו שהוא רם על כל וידו העליונה
״	י״ד	בציון ששם הכבוד	על הצור שבציון
״	כ׳	או בל	ובל
ל״ה	י״א	שהזכיר	שיכיר
״	ט״ז	ירבו בבר	לשון בריאות
״	כ״א	יש אומרים כי הם במצוות	ישאו, כי במצות י׳
מ׳	ב׳	שלקח כל	שלקחה מכל
״	י״א	כרועה	כרועה עדרו של עצמו שמרחם ביותר על צאנו ולא כרועה שכיר

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
ג׳	כ״ו	הפרשה	הפסוק
ה׳	ו׳	תקון כמו	ל׳
〃	כ״ח	כמו אופן ..... ידועים	האופנים
ו׳	י״ב	וטעם מצבת .... בבל	ל׳
ז׳	ג׳	שממיה	ששמה
〃	ד׳	על שמריך	ל׳
〃	ח׳	וכמוהו ויהי .... אבשלום	ל׳
〃	י״ד	שעל אלהיהם	שעל
〃	〃	בעולה	נערה
〃	כ	ואמרו .... בקרבה	ל׳
〃	כ״ד	לא יוכל .... שנחבאו	מפני
ח׳	ז׳	השרות	השורש
〃	י״ט	כאליהו	באלה
ט׳	ד׳	כנשרפים	בשנשרפים
〃	ו׳	דרך דרש הסופרים כי	דרך הסופרים אין
〃	י׳	עם מלכי	ארם מקדם, ממזרח, עם מלכי
〃	י״ג	נר׳	וראה
י׳	י״ד	פועל יוצא והנה הכנף פעול	פועל
י״א	י״ד	ארמים	אדומים
י״ג	י״ד	אשר יהיה	אשר היה
י״ד	ו׳	רודה במורדף בלי חשך	רודף פעול בטעם
〃	י״א	והוא פועל	ל׳
ט״ו	ז׳	הידוע בארצם שהוא על	של
ט״ז	י״ד	לא עם .... כבירים	ל׳
י״ט	ו׳	במדינה	המדינה
〃	ט׳	עין	שין
כ׳	ה׳	הבורחים אל	הבוטחים על
כ״א	ב׳	אנחת	אנחתה של ירושלים ואנחת
〃	י״ב	שאתה מהם	ל׳
כ״ב	ח׳	בכלי הנשק	בכל הנשק
〃	ט״ו	אצור	אצור שם באוצרות הטוכן
〃	כ״ג	כיתד	ביתד
כ״ג	ד׳	התקיף	המקיף
〃	ה׳	ויתחלל	ויתחלחל
〃	י״א	ארחת	אדמת
〃	י״ג	שהושימה	שמשימה

		גר׳ ספרי	
נ׳	ג׳	כסותם	ל׳
״	ד׳	דברים קשים	עתים
״	״	לשום עת	לשון עת
נ״א	י״ט	עם החרב	החרב
נ״ב	ב׳	הוה	היתה
״	י״ג	תועי רוח	בעלי פלוגתתנו
״	״	כי עוד ירום	כי עבדי הם
״	ט״ו	אמת	אמתתנו
נ״ג	י׳	השם ירבה בניו	יראת יי יראה בנים
נ״ד	א׳	עקרה לא	שהרה לא
״	ה׳	כאשר — בראשית	ל׳
״	״	לתורת השם וכן כתוב	ל׳
״	י״ב	והם בחלונות —	ל׳
״	״	על השער	של השער
״	״	אקדח אבן יקרה	אקדח כת״י
״	י״ד	והת״ו מבולע	וכת״י מדוע
״	י״ז	להיותו	להיותו כלי
נ״ה	א׳	כי שניהם - - וחלב	ל׳
״	ב׳	או טעמו	ל׳
״	י״ב	אם על — היה	ל׳
נ״ו	ט׳	ישתהרוגנה	ל׳
נ״ז	א׳	הרועים	הרעים
״	ח׳	גם כן	בגלוי על הר גבוה גם כן
״	ט׳	או למצרים	ולמצרים
״	י׳	ששנית	ששוית
נ״ח	ג׳	בעל עצביים	כן עצביכם
נ״ט	א׳	הנה שב	חשב
״	ד׳	ימלא	ימלט
״	״	שהם כבצי	לבצי
״	י״ג	הורו כמו עושו	ל׳
ס׳	ו׳	מים	ל׳
״	י״ז	והנה	ד״א זהב גוים והנה
״	כ׳	זה השמש	זה לקות השמש
ס״ב	א׳	אלה — שגם	ל׳
״	״	אשר בגלות	אשר
״	ו׳	משומרים לבוקר	ל׳

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
מ׳	י״ד	ומוסר	ל׳
״	כ״ב	כשפריר	כטפריר
״	כ״ו	ידוע	צאת ידוע
מ״א	א׳	בהם	בכם
״	ב׳	והפרשה	ובפרשה
״	״	ו״א . . . . רבות	ל׳
״	ח׳	אוהבי פועל	אהובי פעול, אוהבי פועל יוצא מאוהב ונדבק באהוב והוא הפעול
״	י״ד	עם הבבליים	הבבליים
״	כ׳	ולא מיש	ולא יכמושו
מ״ב	ד׳	ברוח	הרוח
״	י״א	שם	עם
״	י״ב	בסתר	בספר
״	ט״ו	שירדו	שידורו
״	כ׳	דברים	דברי אל
״	״	העין	הענין
״	״	ולא יסגרום	ועיניהם לא יסגרום
״	״	ישמעו	ישמעו ולא יראו
״	כ״ד	השם	העם
מ״ג	ז׳	אור	סוד
״	כ׳	עמי	שמי
״	כ״ז	שבחרו . . . . השם	ל׳
מ״ד	י״ט	לשכל	לישראל
״	כ״ה	והכתף	ל׳
מ״ה	ב׳	ההרים	הדרים
״	ט׳	או	אוי
״	י״ט	סודם	קודם
מ״ו	י״א	זאת	למלאות זאת
״	י״ג	וזה טעם לבא	ל׳
מ״ח	י״ג	והארץ	והארץ, כאלפס וכסוי
״	י״ד	בבבל	ל׳
מ״ט	ז׳	כ״ף ויבחרך	כורש
״	י״ד	הגולה	הגאולה
״	ט״ו	בניהן	בניהן או עצמן
״	י״ז	הנה באו	הנקראו
״	״	כל	הם

שנויים הנמצאים בכ"י לעעוואדרן[1]).

		גר' ספרי	גר' כלי פז
מ'	י"ד	לשם	לו שם
"	י"ח	הם בלא ה"א הרעת	ואם הוא בלא אל"ף ידוע
"	כ"ד	כאילו	כאילו אינם
מ"א	ב'	והפרשה	ובפרשה
"	ח'	עובדי ע"ז דברי הנביא	דברי הנביא עובדי ע"ז
"	ט'	מגדוליה	מגבוליה
"	כ	מיש	נראה כן
מ"ב	א'	אלה	כל
"	ד'	מפעלי הכפל	רפה
"	ו'	עולם	עם
"	ח'	במקרא, לבדו	במקום הזה, ח' (ר"ל חסר)
"	י"ד	הטעם	הכתוב
מ"ג	ב'	השרים	מצרים
"	כ"א	שלו	שלי
"	כ"ב	שעישה	שאעשה
מ"ד	ח'	הגרים	הגוים
"	ח'	שלא אדענו . . . . והנכון	ח'
"	י"ב	ויש	ואם
"	י"ג	והברזל	והבדיל
"	ט"ז	רוחתי	דמו
"	י"ט	מ"ם . . . . הנותר	ח'
מ"ה	ב'	או	ח'
מ"ו	ב'	הנושאים, נפשם הנשואים	הנופלים, הנושאים למלט משא
מ"ז	ב'	לטחון	לטעון
"	ז'	גאותך	גאולתך
מ"ח	ו'	נצורות	נצורות בצורות
"	ח'	בי	ח'

---

[1]) כוב הסנויים העתיק עבורי ידידי הח' כ' מנחם כייבוועב כ"י בעזבו הגדול: לח המחתי על הסבר מ) סנויים מחר הנה שבועים בלי קפק, וכל מקרון מחר נגלה בו מקרון דעת הקופר ומקרון כוונתו. ג) סנויים המקיימים עם גר' כ"י קחזקחטח וכ"י מנגעליקי המכתבות בסבר בסוף כל קי וקף ומלה הם: מקיימים עם כ"י ג' (המסבר הח' קובר הרבים והב' ההגהות). ק"ו ח', מ', ק"ח ב', ג', ו', ז', ט', ק"ט ג', ד', ע"ל ח', מ', ע"ש ב', ו', ע"ד ו', ע"ה מ', ע"ו ג', ח', ע"ח מ', ב', ע"ט ח', ג', פ', ד', פ"ג ד', פ"ז ח', פ"ח ח', י', ז', י"ח ד', י"ב ד', ה', י"ד ח', ד', י"ו ה', י"ז ו', י"ח ג', ד', ק"ל ח', ג', ז', ק"ב ח', ק"ד ח', ג', ד', ה', ז', ק"ה ח', ד', ק"ו ג', ד', ה', מ', קי"ל ד', קי"ד ח', ג', קי"ב ח', קט"ו ח', ב', ג'. ומקיימים עם כ"י ג': ע"ד ב', ע"ח ו', פ"ז ב', ג', פ"ט ג', כ' ח', ז', ק"ל ו', קי"ל ו', ד', ה', ק"ד ב', י"ב ח', ג', ד', י"ד ג', ד', י"ו ה', י"ח ה', י"ט ג', ה', ק' ח', ק"ל ח', ק"ב ח', ז', ק"ג ד', ה', ק"ד ד', ה', ו', ק"ה ג', ק"ז ד', ק"י ג', ד', ה', קי"ל ח' ג', ו', קי"ב ג', קי"ג ג'.

גר׳ ספרי			גר׳ גלי פז
ס״ג	א׳	וזאת — וקוסטנטינא	בקוסטנטינא וכיוצא
״	״	וזאת התורה הידוע	ל׳
״	ג׳	מלכות תורת׳	מלכותו
״	י״א	עם משה	על משקל משה
״	ט״ו	עקרנו	יכירנו
״	י״ז	השבטים	השופטים
ס״ד	ד׳	הפרת	השפיכות
ס״ה	ב׳	שאקבל אותם	שאקבל אותם עם היותם העם המכעיסים אותי
״	ה׳	אלה	אלה התועבות אשר עשו
״	ו׳	יזכור	לא יזכור
״	״	זולתי	זולתו
״	י״ז	ויחיו שנים רבות	ל׳
״	כ׳	ואם מת יקולל	ויקולל בן מאה שנה
״	״	וזה אמר שמת	וזה אמת שמת
ס״ו	ג׳	אבותיכם	אבותיהם
״	כ׳	מן נכבד	מן
״	כ״ג	ומזה הכתוב — שבתות	ל׳

תהלה לאל חיי אשר זכני להתחיל ולגמור את דברי הספר הזה: פה לונדון שבט תרל״ו לפ״ק: מיכאל בן לאאומ״ו יהושע פלק פריעדלאנדער.

לוח הטעיות.

קף סורס			קף סורס
ז׳	ב׳	צווני סמס צווי	ע׳ י״ד המפדשים ס׳ המפרשים
י״ב	ל״ג	ולא נתק ס׳ ; ולא נתק.	״ י״ט רצון ס׳ רצוץ
י״ח	כ״א	שרובי ס׳ שרוב	ע״א י״ד גם ס׳ עם
כ׳	א׳	הלה ס׳ הלא	ע״ב כ׳ השם ס׳ העם
כ״ב	י״ג	כלנה ס׳ וכלנה	ע״ה ה׳ כמעם ס׳ כטעם
ל׳	א׳	גם ס׳ ג׳	״ כ״ה [סוף ס׳ ט״ז] אנשנ סוכות ס׳ אנשי סכות [סוף ס׳ ט״ז]
״	כ״ח	כמ וכן ס׳ כמו כן	צ״ו ו׳ המשיח: ס׳ המשיח
מ״ד	י״א	כמי ס׳ כמו	ק״ט י״ח ובניו ס׳ ולבניו
מ״ט	י״ז	יפרישו ס׳ יפרשו	
ע׳	י״ב	[סמ׳ ל״ב ל׳] מסכה סמס מסכה [סמ׳ ל״ב ל׳]	

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
נ״ו	ד׳	הוא לשם	הוא מורה בכבוד השם
״	ו׳	שרות	לדעת
״	ח׳	כי אם עלו	ח׳
״	״	ו״ו לנקבציו	ולנקבציו
״	י׳	לא ישמרו, בהם	שמרו, בהם לנבוח
״	י״א	במקרא על הכח	בתורה על הנפש
״	״	כמו ונפשו מאכל	ממנו נפשו לאכול בשר
נ״ו	י״א	יועיל	שיועיל
״	י״ב	משכר	ושכר
נ״ז	ד׳	עמנו טוב	ממנו
״	י״א	משתיק באמת	אשתוק
״	״	היות את	היות בודד ואת
״	ט״ו	לכוכבים, כנשמה,	לגבורים, לנשמה
״	כ׳	והטעם . . . . נגרש תמיד	ח׳
״	״	שהוא נגרש	שהוא
נ״ח	ב׳	ובדעת, בדבור	ח׳, בדבר
״	ג׳	מתענים, והתשובה	מצערים, זה הטעם
״	ד׳	שיוכה, הקדמונים ז״ל, עפר	שיכה, .רז״ל, רבר
״	ז׳	המ״ם שורש	ח׳
״	י״א	ישמיח, ישמח, וכזב	יצמיח, יצמח, כי נכזב
״	י״ב	תשובבם	ח׳
״	י״ג	מלכת בשבת רגלך	רגלך מלכת בשבת
״	י״ד	בני הגולה	הגולה באחרונה
נ״ט	ד׳	תבקע הצפעוני	יבקע
״	ה׳	היה ראוי . . . . גדול	ח׳
״	י״ד	צדקתו	צדק
״	י״ח	ביבשה	ירשם
ס׳	א׳	כמו בואי	ח׳
״	ו׳	מים	ח׳
״	ט׳	לא יתנו, בא בקמץ גדול	יתנו, ח׳
״	י׳	לא בנו	יבנו
״	י״ד	שם	שם הפועל
ס״א	א׳	והם	והנה רוח
״	ט׳	לא יורה . . . . שישראל	הכתוב מדבר שישראל לא
״	י׳	מצטרך	מצטרף
ס״ב	א׳	אשר בגלות	אשר

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
〃	י״א	שבלמעני	שב למעני
〃	י״ב	תאמין באמת	האמין באחרית
〃	י״ז	השם	השם לעלות לירו׳ בנבואת חגי וזכרי׳
מ״ט	ח׳	שישובו עד י״ג	ח׳
〃	י״ד	הגולה	שוב הגולה
〃	כ״ה	ממנו	ממנו ומלקוח שלקח ממנו
נ׳	ד׳	יעף . . . קשים	ח׳
נ״א	ב׳	וכן	ח׳
נ״ב	ב׳	הוה	היתה
〃	ה׳	גדולי, מבולע	גדולי ארץ, מובלע
〃	ח׳	צופים שיש	צופיך יש לך
〃	י׳	כגבור	בעבור
〃	י״א	שמלת סורו סורו טמא לכל	שמתוכה כל עיר ואמר על
〃	י״ד	ובאדום	ח׳
נ״ג	ח׳	והוא	כי נגזר והוא
〃	〃	כמו נגזר	נגזר כמו נגזרתי
〃	ט׳	על במותימו	במותיך
〃	י׳	כמו	לדכאו כמו
〃	〃	שיתודה ויודה	שתתודה ותודה
〃	〃	שיראה	שיאריך
נ״ד	י׳	תמוש	ימוש
〃	י״ב	ישימו בם	ישימו
〃	י״ד	והתי״ו מבולע, הגוים	ח׳, ח׳
〃	ט״ו	שיפול	שיפיל
〃	י״ז	שיאמינו, בתורה ויישראל	שיודו, בתורת ישראל
〃	〃	יראום, דתיהם, או על	ורואים, דרכיהם, ועל
נ״ה	א׳	כמו הוי, יין	ח׳, גם יין
〃	〃	כי שניהם הם	שהוא
〃	〃	וכן יודו חכמי הרפואות	ח׳
〃	〃	וחלב, בהם	ח׳, בו
〃	ג׳	שיחיים, ששבו לדת	שני, שישובו לדעת
〃	〃	נאמנים הם	הנאמנים בהם
〃	ד׳	לטעם	הטעם
〃	ו׳	תגאלו, פעם שנית	נגאלו, פעמים
〃	〃	הטעם קודם חתום	קודם היותם
נ״ו	ג׳	ובמזרה	הנמצא בית יי

אבן עזרא

על ישעיהו:

סודות מאד עמקו וגבהו יראום נבוני לב ויתמהו:
יתן אלהים עוז לאברהם הבא לפרש סוד[1] ישעיהו:

השם אחד ודברו אחד רק המעלות[2] משתנות כפי כח כל נביא כי אין[3] מעלותם שוות יש מהם שנבואתם בחזיון לילה[4] כמו אברהם וגד החוזה גם ישעיהו:

א

1 חזון, נ״ן חזון נוסף: [בן אמוץ], ויש[5] בדברי יחיד[6] כי כל נביא שנזכר שם אביו גם הוא נביא ויש מי שאומר שהוא[7] מזרע המלוכה, כי אמוץ ואמציה אחים היו[8], על כן לא יכלו רשעי ישראל להרע לו כאשר הרעו לירמיהו, והנה כתיב גוי נתתי למכים [כ׳ ו׳][9], ועל דרך הפשט כי כל נביא שנזכר שם אביו הוא גדול ונודע סודו בדורו[10], ויש מהם שהוא נביא ויש שאינו נביא, כמו נאם דוד בן ישי [שמו׳ ב׳ כ״ג ב׳] והנה דוד איש האלהים [ד״ה ב׳ ח׳ י״ז] וכאשר נאמר יהוא בן נמשי [מלכים ב׳ י״ט ט״ז] אין נמשי מלך, והנה מצאנו בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא [ד״ה ב׳ ל״ב ל״ב] והנה יתכן שיהיה הנביא שב אל ישעיהו או שיהיה דבק עם אמוץ, וכאשר מצאנו אל ישעיהו הנביא בן אמוץ [מלכים ב׳ י״ט ב׳] ידענו כי הוא הנביא, וכן הזכיר אבות צפניה [צפ׳ א׳ א׳] בעבור חזקיהו, וטעם אשר חזה [על יהודה] כי רובי נבואותיו על ערי יהודה שיתפשם מלך אשור, ועל ירושלם שנמלטה מידו, וכן מחצי הספר על גלות יהודה, כי לא הזכיר שאר השבטים[11]: ונבואתו היתה בימי עוזיהו, והקרוב אלי כי בשנת מותו

---

[1]) כ״ה בכ״י ל. ב. בדפוס הגר׳ קפב. [2]) המלות. ב. ג. [3]) = * ג. [4]) בגילה בחזון. ג. [5]) וי״ו ׳ויש׳ נופל ללא טורך, מולי מקרון יש כאן, וכן בכמה מקומות. [6]) מלמוד בבלי, מגלה ט״ו. [7]) שלמה שהיה ל. [8]) מגלה י׳. [9]) המעתיק בלי שם הספר עולה על קפב ישעיהו. [10]) ונודע בדורו. ג. = ב. [11]) ועל יהושפט . . . השבטים. = ג.

* הסימן הזה הוא במקום ״ליתא״.

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
〃	ד׳	פרשהו	ויפרשנו
〃	ו׳	כתוב משמרים לבוקר	ח׳
〃	ח׳	לעתיד עד בארץ ס״ג י״ז	ח׳
ס״ג	י״ז	כטעם תסיר	ח׳
〃	י״ח	לדבר, או לזמן מועט	לזמן ח׳
ס״ד	א׳	אחרים, כאש שהיא	ההרים, כאשר היא
〃	ד׳	חוטאים	צדיקים
〃	ו׳	נלחם	ח׳
ס״ה	ט׳	בגלות	מן הגלות
〃	י״ג	עבדו השם ישארו	יבואו עבדי השם יראו
〃	ט״ז	מלעיגים בם	מלעיבים עליהם
〃	י״ז	יהודה	יונה
〃	כ׳	שהוא בתולדת	שהוא ראוי בתולדת
〃	כ״ב	פועלים	פעולים
ס״ו	ב׳	עיני	עיני שם
〃	ג׳	קרבן, שם הנה מלעיל	קריבה, מלעיל הוא שם
〃	ד׳	שיבוא	שיביא
〃	ה׳	חשובים מנודים בעיניהם	בעיניהם חשובים כנידה
〃	ז׳	כיולרה... טורה, כטעם ילדה	ח׳ ח׳
〃	〃	מארבע... כאילו	ח׳
〃	י׳	האבלות, מיץ חלב	באבלים, מיצה
〃	י״ג	פועל	פועל עבר
〃	ט״ו	מלך	משל
〃	י״ט	עין	עין או פה
〃	י״ח	ואנכי כטעם	מעשיהם ומחשבותיהם שנוסדו יחד על י׳ ועל משיחו וטעם
〃	כ״ב	יבלו, שמכם שלא ימחה	יכלו, שמכם
〃	〃	והטעם כעת	וכמוהו בעת
〃	כ״ג	שנה בפרשת	שבת כפי׳
〃	כ״ד	אם לא	אלי לא
〃	〃	ספר ישעיהו.... מושבי	ח׳

המשך מלוח הטעיות דף X.

ס׳ כ״ד נטעו צ״ל נטעו; ס׳ כ״ו איננו צ״ל כי איננו;
נ״ג ב׳ צ״לו יעל צ״ל צ״ל ויעל; סימן ״ג״ חסר דף צ״ה הער׳ ג׳ ודף צ״ו הער׳ ח׳.

הראש והלב, כי שניהם הם השרים: דוי, תואר השם כמו גנב [תהלי' כ' י"ח] סלח [שם פ"ו ה']: 6 מכף, מתום, מקום שיש בו תום, כמו בריאות, והוא משונה בדקדוק, כי היה ראוי להיות על משקל מעוז [כ"ה ל'], וכמוהו אין מתום בבשרי [שם' ל"ח ל'], ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי הוא כמו מתים בעבור שמצא מעיר מתים [שופ' כ' מ"ח], והטעם אין בהם מה שיש למתים, והוא מעט רחוק: ותחסר מלת רק, אין בו מתם רק פצע וחבור, וכמוהו אין טוב לאדם[1]) שיאכל ושתה [קהלת ג' כ"ו]: פצע, ריצוץ העצם: וחבורה, מכה שתתחבר אליה הלחה: טריה, שאיננה יבשה כמו לחי החמור טריה [שופ' ט"ו ט"ו] וכן בלשון ישמעאל: לא זורו, כמו ויזר את הגזה [שם ו' ל"ח], כי המכה לא תרפא עד שתוזר הליחה, גם חובשו כטעם עוצר וחתול, ומגזרתו לא אהיה חובש [ג' ז']: בשמן, שהיה ראוי לה: 7 ארצכם וגו', הנוכר למעלה, משל שנלקחה כל ארצם, ויש מהם שממה שאין שם אדם, ויש מהם שרופות אש, ויש שזרים אוכלים תבואתה: [אוכלים אותה], כטעם בעצבון תאכלנה [בראש' ג' י"ז], וטעם כמהפכת זרים, פי' ארצכם שממה, ויתכן היות זרים מגזרת זרם [ל"ב ג'], ויהיה המ"ם שורש ולא לשון רבים ויהיו שנים משקלים: 8 ונותרה, הטעם שערי יהודה הבצורות תהיינה נתפשות ולא תותר רק ציון: כסוכה בכרם, מקום השומר והטעם על השכינה: כמלונה, מקום ללון השומר בשדה קישואים: כעיר נצורה, חרבה כמו ובנצורים ילינו [ס"ה ל']: 9 לולי וגו', דברי הנביא בעבור ישראל[2]): כמעט, דבק עם שריד בעבור טעם המפסיק, כי עיקר גדול הוי לשמור דרך הטעמים: 10 שמעו וגו', זאת תשובת הנביא בעבור שאמרו הם כסדום היינו, אמר אילו הייתם כן, כן הדין, כי שריכם הם כשרי סדום, וזה טעם קציני סדום, והעם כעם עמורה: 11 למה וגו', הטעם למה[3]) אשאירכם עוד בארץ בעבור רוב[4]) עולותיכם, ומלת שבעתי כדרך בן אדם דבר הכתוב, והאמת, אם ארעב לא אומר לך [תה' כ' י"ב]: אילים, הם גדולים: מריאים, מין ממיני השור, וגדול ממנו וחלבו אסור, והגאון אמר שהוא מלשון משנה [שבת כ"ד ג'] כמו בריאים: פרים וכבשים, הם קטנים: ועתודים, גדולים והם התיישים, העולים על הצאן [נרא' ל"ח י']: 12 כי, לראות פני, כמו לפני, כי אין פני פעולים: רמוס, שם הפועל: 13 לא תוסיפו, ציווי כמו לא תוסיפו על הדבר [דברי' ל' ג']: הביא, כמו להביא, כי מנחתכם היא שוא בעיני, והקטורת היא תועבה: חדש, מפורש בתורה [במדבר כ"ח י"ל] שהוא ראש חדש: קרא מקרא, שתקראו אותם מקראי קדש [ויקרא כ"ג ג'] והזכירם עם העולות והמנחה בעבור המוספים: לא אוכל און, תחסר מלת נשוא, כמו חמור לחם [שמו' ח' ט"ז כ'],

---

[1]) ל"ל בלאדם. [2]) בעבור יפלפל שהם לומדים. ח. ג. ג. [3]) לח. ג. [4]) = ג.

התחיל[1]) להתנבאות כאשר אפרש עוד: ועל דרך הפשט כי בימי חזקיהו מת, כי אילו נמשכו ימיו עד ימי מנשה היה זה כתוב[2]). ויש בדברי יחיד[3]) שהרגו מנשה, בעבור שאמר ראו עיני [ו' ס'], ואם הדבר קבלה הוא האמת:
2 שמעו [וגו' והאזינו], יש מלות נגזרות משמות והם פעלים, כמו והאזיני ארץ, והטעם הטי אוזן, והנה אין הפרש על דרך הפשט בין שמעו ובין האזינו[4]), והחל לקרוא לעדים שהעיד משה לישראל[5]), כי אבד תאבדון [דכריס ל' כ"ו] והנה בא העת[6]): כי יי דבר, אחר שהשם הוא[7]) המדבר שמעו דברו, או כי יי דבר שתשמעו: בנים, נמשלו ישראל לבנים שאין כח להם, והאב גדלם ורומם מעלתם על בני גילם: והם פשעו בי, שיצאו מתחת רשותי כמו ויפשע אדום מתחת יד יהודה [סמוס כ"ב ח'] על כל דבר פשע [מלכים ב' ח' כ"ג]: 3 ידע וגו', הזכיר השור והחמור כי הם הנמצאים תמיד עם בני אדם: אבוס, מקום אכילתו, והוא במקום מוכרת וסמוך שוה, וממנו וברבורים אבוסים [מלכים ג' ח' ג'] ומשור אבוס [מסלי ע"ו י"ו] פעול, והטעם שהוא עומד באבוס: ישראל לא ידע, והנה הבהמות טובות בדעת יותר[8]) ממנו: ועמי לא התבונן, הטעם כפול כדרך רוב נבואות[9]), ושירת האזינו גם משלי בלעם, והטעם, כי אני גדלתי והם לא הכירוני: 4 הוי, יש מפרשים[10]) ה"א תחת אל"ף, כמו אדורם [מלכים ג' י"ב י"ח] הדורם [ד"ה ב' י' י"ח] איך [סמוי ב' ו' ט'] והיך [ד"ה ג' ג' י"ב], ולפי דעתי שהוא סימן קריאה, ועיקר המלה מגזרת היה[11]), בעבור שמצאנו הוי הוי ונוסו [זכרי ב' י'] הוי ציון המלטי [סס י"ח], על כן אמר אחריו לנוכח על מה תכו: כבד עון, שם התואר והוי[12]) סמוך כמו ערל לב וערל בשר [יחז' מ"ד ו']: זרע מרעים, בעבור היותם הם עם אבותיהם רעים, או הטעם כמו אביך האמורי ואמך חתית [סס ט"ז ג'] כאשר אפרש[13]): משחיתים, נפשם או דרכם: עזבו את יי, הטעם[14]) עבודת השם: נאצו, הכעיסו: נזורו אחור, מגזרת וינזרו מקדשי [ויקרא כ"ב ב'], על משקל ולא יכולו [סמוס ח' י"ח], ואם איננו במקום מוכרת, ורבי' אמרו שהוא מבניין נפעל, כמו נכונו ללצים [מסלי י"ט כ"ט], מגזרת זר: 5 על מה תכו, ת"ו תכו לרגליך [דכריס ל"ג ג'] שורש כמו[15]) ושפו עצמותיו [מיוס ל"ג כ"ח], ובמקו' הזה הוא לנוכח, והטעם, כל מה שתכו תוסיפו אתם עוד למרוד[16]), כי הראוי היה לעשות תשובה, כמו ובעת הצר לו ויוסף למעול [ד"ה ב' כ"ו כ"ב]: סרה, תחסר מלה או דברה, מגזרת סורר [דכריס כ"ח י"ח], או יהיה שם: כל ראש לחלי, פי' על מה תכו כי[17]) כל ראש מוכן לכל חולי, והזכיר

---

[1]) המל. ג. ג. [2]) היס בזה הכתי. ג. [3]) יסמוס מ"ט. [4]) המזיכי. ל. ג.
[5]) ניסכלל. ג. [6]) והוס בל העל. ל. [7]) = ג. [8]) = ג. [9]) הכפולות. ל. ג.
[10]) = ג. [11]) עיין קבב למוס מוס מל"ק. [12]) = ג. ג. [13]) פי' למצ"ע על ימזקלל לל מלל עדיין. [14]) יי הטעם = ג. ג. [15]) על משקל. ז. [16]) למכוס. ל. ג. ג. עוד = ל. ג. [17]) = ג. ג.

השם לצבאות מפורש בשמואל[1]: אביר ישראל, שהם במטה כנגר צבאות מעלה, כי גם הם יקראו צבאות השם ככתוב בתורה [שמות י״ב מ״ח]: הוי, כמו אוי להם בעשותי כך: אנחם, אמצא נחמה כי הכעיסוני, על דרך לשון בן אדם: 25 ואשיבה ידי, מכתי, כמו הנה יד י׳ הויה [שמות ט׳ ג׳]: כבור, כאילו כבורית, והנכון שהוא כבור ידי [מס׳ י״ח כ״ה], וטעם סיגיך בעבור שאמר בתחילה כספך היה לסיגים, ויאמר רבי משה הכהן נ״ע כי השבעה מיני מתכי׳ לא ימצאו במקר׳ על לשון רבים, והנה שכח כל בדילך: 26 ואשיבה שופטיך, הטעם שיגלו ישראל ושופטיהם, גם יסורו שופטי אחז ויעמיד חזקיהו שופטי צדק כי כן כתוב[2]: כבראשונה, כימי דוד ושלמה, והבי״ת נוסף: 27 ציון, בעבור המשפט תפדה מיד סנחריב: ושביה, יפדו הם שעשו תשובה[3]: 28 ושבר פושעים, היוצאים מתחת הרשות, והם חמורים מחטאים, והטעם על כל עדי יהורה הבצורות שנתפשו, ועוזבי י׳, כפול כמשפט: 29 כי, מאלים, מגזרת אֵלָה[4] [כרמשים י״ח ו׳] וחוברה על סימן זכרי׳, כמו נשים, גם שלש סאים, והעד מהגנות: יש אומרים כי י״וד יבושו תחת ת״ו הנוכח, וכמוהו אמרו רבים, ולפי דעתי שהוא דבק עם יכלו, ואחרי כן שב לדבר עם הנוכח, וכמוהו רבים: ותחפרו, כמו תבושו: 30 כי [וגו׳], אחר שאמר שיבשו מהאילים שחמדו וגזלום, המשילם לאלה שנבלו עליה, ודיקדוק נובלת עליה שהי׳ כן מפאת[5] עליה וכן ותאבדו דרך [תהלי׳ ג׳ י״ג], וכמהו שנאמר בוידוי קשינו עורף, והנה התברר כי מאילים מגזרת כאלה, והנה אחרי כן וכגנה: 31 והיה החסון, תקף והוא תואר השם[6], כי השם הוא חוסן: לנעורת, הוא שינוער מהפשתים: לניצוץ, כמו שביבים, וכמוהו ונוצצים כעין נחשת קלל [יחו׳ א׳ ז׳], והטעם על הפסילים שיחזקום שלא ימוטו, הפועלים בעת צרתם, בעבור שלא הושיעום, ישרפום גם הם ישרפו[7]: וזה טעם ובערו שניהם, כמו מדוע לא יבער הסנה [שמות ג׳ ג׳]: ואין מכבה, ואין עוזר:

ב

1 הדבר, זאת נבואה אחרת, גם היא דבקה, כי ציון עתה תפדה מיד סנחריב, ועוד יבוא עת שתהיה לה מעלה גדולה: והנה אמר באחרית הימי׳, והם ימי המשיח שהם אחרית ימי עולם: 2 והיה וגו׳, והנה לא היו ימים אחרי ישעיהו שלא היו שם מלחמות והנה זה כתוב בספר בן גוריון

---

[1] שמואל ב׳ ו׳ ב׳, לו הוא שעות קופר ול״ל בשמות (ג׳ י״ד) עיין יקוד מוכח, שעב י״ב.
[2] לא כמלא בכתוב. [3] ל״ל הם שעשו תשובה יפדו. [4] ל״ל אֵלָה. [5] מפלת ה.
[6] שם המולה ב. [7] שכשם גם הם יכבם (?) ב.

וטעם ועצרה כמו מעוצר וממשפט לוקח [כ"ג ח'], שלא תעשה כל מלאכה[1]) הטע' לא אוכל לסבול און עם עצרה, כי מה תועלת יש לעצרה עם און: 14 חדשיכם, היו עלי לטורח, על כן אסירכם וישבתו: נלאיתי נשוא, דרך משל: 15 ובפרשכם, בא הרי"ש בחי"רק תח' פתח קטן: [אעלים עיני מכם] והטעם שאסתיר הרחמים מכם, וכן אינני שומע. והטע' שלא אושיעכם, בעבור כי ידיכם דמים מלאו. והטעם שפיכות דמים: 16 רחצו הזכו, הטעם רחצו ידיכם מהדם ששפכו: הזכו. מבנין התפעל ובולע התי"ו בדגשות הזי"ן, כמו ולקח למטה' [ויקרא י"ד ד']: 17 למדו היטב, שם הפועל והטעם להיטב: אשרו חמוץ, האל"ף תחת י"וד, והפך זה תתיימרו [ס"ו ו']: חמוץ. שם התואר, כמו קרוב, מגזרת מעול וחומץ [תהל' ע"ה ד']. ורבי' פרשוהו, שיחמצו הדין, והטע' שלא ידינו מיד[2], ויהיה טעם אשרו כמו אשרוני בנות [ברא' ל' י"ג]: שפטו יתום, דינו משפט יתום שאין לו עוזר, וכמוהו שפטני אלהי' וריבה ריבי [תהל' מ"ג א']. וכן ריבו אלמנה: 18 לכו, [ונוכחה] יש אומר כי ונוכחה דברי השם, כמו ועם ישראל יתוכח [מיכה ו' ג'] וחנכון בעיני שהוא דברי הנביא לישראל, כאומרו השם אמר לי שנקבל תוכחת, כי גם הנביא אמר ויסרני מלכת (ה' י"ח) כאשר אפרש[3]): כשנים, כמו שני התולעת [שמות כ"ה ד']. והטעם הפך כי אם תכבסי בנתר [ירמ' ב' כ"ב], כי יסור העון ותשובו נקיים מכל חטא, וזה פי' רחצו: כשלג וכצמר, כפול בטעם: 19 אם, ושמעתם טוב הארץ תאכלו, שיאכלו הזרים שהזכיר למעלה: 20 ואם [וגו'], הטעם אם תשמעו[4]) תאכלו. ואם מריתם תאכלו אכילת חרב, או יחסר אות ב"ת כמו הנמצ' בית י' [מלכים ב' י"ח ט"ו], וזה האמת כי פי י' דבר: 21 איכה, [וגו'] הנה הוכיחם הנביא ולא שמעו: לזונה, תחת אישה אחר היותה באשה נאמנה, י"וד מלאתי משפט נוסף כי"וד גנובתי יום [ברא' מ' ל"ט]: צדק ילין בה ועתה מרצחים, הטעם על זמן עומד כי אין לו סימן בלשון הקודש: מרצחים. פועל יוצא לשני פעולים. והטעם על הדיינים: 22 כספך, דרך משל על השופטים ועל השרים, על כן אחריו שריך סוררים, והטעם המוכחרים שבהם הם סיגים, ה"א מהול שורש ואין לו ריע במקרא: 23 שריך, שלמונים, מגזרת שלם ישלם [שמות כ"ב ד']: והטעם שהיו מטי משפט, ואומר הדיין תן לי כך, ואני אשלם לך הגמול בהשפטך עם רעך: יתום, שלא יפחדו ממנו אינם עושים לו משפט: וריב אלמנה, שיש לה, לא ירצו לשומעה[5]), על כן לא יגיע אליהם: 24 לכן נאום, הוא שם כמו וינאמו נאום, והאומר נָם תחת נָאָם[6]) הוא נם, כי לא יעלם האל"ף, וטעם האדון בעבור השופטים שהם אדוני הארץ, וטעם י' צבאות, שהוא באמת אדון והצבאות לעדים, ולמה נסמך

---

[1]) מלאכה וכן עלכם. ו. ז. [2]) עיין סנהדרין ל"ה. [3]) לקמן ו' ה'. [4]) תאכלו פילכלו חס המעו. ג. [5]) למעו. ג. ג. [6]) ל"ל נָאַם

איננו נכון, והעד ודרך נתיבה אל מות [משלי י״ב כ״ח]: 10 בא, שם הפועל, כמו כי בא יבוא [חבקוק ב׳ ג׳], או צווני שיאמר כן כל איש לרעהו, וכן הטמן, מבנין נפעל: 11 עיני, יש עין לשון זכר, והנה הטעם כל אחד מעיני, כמו בנות צעדה עלי שור [ברא׳ מ״ט כ״ב]: ושח רום אנשים, להפך כמו יגיה חשכי [מל׳ י״ח כ״ט]: 12 כי, ושפל, כמו וישפל, כי הוי״ו השיבו לעתיד כמו ובא השמש וטהר [ויקרא כ״ב]: 13 ועל, יתכן היות הארזים גם ההרי׳ וכולם כמשמעו[1], או הטעם דרך משל לבחורים והגדולי׳ והעשירים והגבורים והמלכים, 14 ועל ההרים, לפי דעתי מגזרת הרה כאשר אפרש בספר תהלות [תה׳ קמ״ח ט׳]: ועל כל מגדל, בארמון המלך: ועל [כל אניות], אם הטעם על דרך משל יהיו הסוחרי׳, ואלה האניות הן לישראל ההולכות אל תרשיש: שכיות, כמו אבן[2] משכית [ויקרא כ״ו מ׳]: 17 ושח, פעם אחרת, כי בעבור כל אלה הנזכרי׳ יגבה לב בעליהן, ובאבדם ישחו: 18 והאלילים, יחלוף, יכרות וכן כל בני חלוף [משלי ל״ג ה׳], שיש עליהם מיתה, וקרוב ממנו חלף והלך לו [תה׳ ס״ג י״ח]: כליל, מלה נופלת על יחיד זכר ונקבה ועל רבים, והטעם הכל, כמו כליל תכלת [ויקרא ו׳ ט״ו] כליל תהיה [שמות כ״ט ל״ח]. וי״וד יחלוף שב אל השם הנכבד: 20 ביום, אשר עשו לו[3]), העושים, כמו ויאמר ליוסף [ברא׳ נ״ח ה׳], את אשר כבר עשוהו [קהלת ב׳ י״ב]: לחפר פרות, לפי דעתי שהאחת (נ״א שם אחת) חפרפרת, והוא שם עוף יעוף בלילה כעטלף, ומביא[4]) עצמו ביום במקום סתר, ויש אומרי׳ שהוא עוף שיאכל הפירי׳ בלילות, והם שתי מלות: 21 לבוא בנקרת, מקום מנוקר: ובסעיפי, כדמות בדים יוצאים מהסלע ויסתרו שם: לערוץ, פועל[5]) יוצא, ויתכן היות אל תערוץ [יהושע ח׳ ט׳] גם כן, ויחסר מלת לבך, ונקר׳ עריץ [כ״ט כ׳] שם התואר יוצא כמו האמים [ברא׳ י״ד ה׳]: 22 חדלו וגו׳, אחר שהשם גזר עליכם, וזהו מפני פחד יי׳, אין כח באדם לבטל גזירתיו, על כן חדלו לכם מן האדם שלא יושיעו אתכם כי הבל המה:

ג

1 כי וגו׳, יתכן היות זאת הפרשה פירוש הארזים וההרים וכלם, או יתכן שתהיה דבקה עם חדלו לכם מן האדם, והוא הנכון בעיני: משען ומשענה, דרך צחות, והטעם כל משען, ופי׳ כל משען לחם[6]) ומים:

---

[1]) כמשמעם ג. [2]) הן ליסכלא . . . מלן = ג. [3]) מלו ג. [4]) ויחביא ג. נ.
[5]) לעכון. לנלח מנז׳ עכיץ, ו״ל להפחיד, והכה יהיה פועל ד. [6]) משען ומשענה. ג. = ג.

ובספרי פרס ומדי (כ"ל ורומי), כי המלחמה לא שקטה בבית שני[1]) ועוד הכתוב העיד ולא ילמדו עוד: [נכון וגו'] ידענו כי הר הבית לא יהיה נשא, רק פירושו, נכון יהיה הר הבית, שירוצו אליו מארבע הפאות כאלו הוא נשא מכל הגבעות: ונהרו, מגזרת נהר בעבור מרוצתו[2]): 4 ושפט, השופט והוא המשיח, כמו אשר ילדה אותה ללוי[3]) [במדבר כ"ו כ"ט]: לאתים, כמו את מחרשתו ואת אתו [שמו' ב' י"ג כ'], ודגשות התי"ו לחסרון הנח הנעלם שהוא במלת אתו: למזמרות, שיזמרו בהם הכרמים: 5 בית וגו' אלה דברי הנביא מוכיח את ישראל, והטעם אחר שתדעו כי ציון תפדה עתה בעבור המשפט, ועוד יבוא זמן ישועה גדולה לה, חייבין אנחנו שנאמין כולנו בדברי הנבואה שהן אמת כאור, והכנים הנביא עצמו עמהן דרך מוסר, כאשר דבר משׁ' וסלחת לעוונינו [שמות ל"ד ט] או[4]) בעבור שגדל עמהם ולמד מדרכי דברי[5]) פיהם כאשר אפרש: 6 כי [נטשתה], יש אומרים כי ת"ו נטשת לנכח השם, והטע' שיודה הנביא לשם כי באמת נטשם כי מלאו מקדם, ורבי משה הכהן אמר כי ת"ו הנכח לישראל, והטע' כי שכחת עמך ותורתו[6]): כי מלאו, יש אומרי' השתגעו[7], כמו קראו אחריך מלא [ט' י"ח], והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת בני קדם והם ארם, וכן כתב ארם מקדם ופלשתי' מאחור על כן אחרי כן ועונני' כפלשתי', ויהיה בית יעקב כדרך קריאה, כראשון[8]): ובילדי נכרים ישפיקו, מה שהולידו במחשבה, כי האמצעי בין שתי המחברות יקרא נולד, וישפיקו כמו אם ישפוק עפר שמרון [מלכים ב' כ' י'], ואם הם שני' בנייני', והטע' כי די להם בחכמות החיצונות ולא יבקשו הנבואה שהיא האור: 7 ותמלא כסף, קודם זהב בעבור רובו, ה"א קצה נוסף כה"א לילה, על כן המלה מלעיל, והנה הזכיר למעלה שהוא חכם, ובפסוק הזה שהוא עשיר וגבור[9]), כאשר יזכירם ירמיהו [ירמיה ט' כ"ג]: 8 ותמלא, אלילים, מגזרת אַל שאין בהן ממש: למעשה ידיו, של צורף, ישתחוו כולם, וכן אצבעותיו: 9 וישח, מבניין נפעל כמו וימס לבב העם [יהושע ז' ה'], והטעם בעבור זה באו לידי שפלות: ואל תשא להם, יש אומרי' שהתי"ו לנוכח השם וטעמו סליחה, והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שתשא ראש או נפש להם, בעבור שהו' דבק בטעם כטעם[10]) וישפל, או תחסר מלת ארץ, כמו ולא נשא אותם הארי (ברא' י"ג ו'), והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמצא כי אם על ציווי

---

1) העולם. ג. 2) מן המימה כי לפ' כלא"ע דגר בכל פסוק ג', ובכלאה לי שים כמן חסרון לפ יוכל להמצות מפני טעמם בעלי פלוגתתנו עיין בפי' למיכה ד' ג': 3) הפוסק... ללוי = ג. 4) כי ג. 5) ולמד מדבכי. ג. 6) ומורתך. ל. ג. 7) המגעגעו. ג. 8) כ"ל כי הדבכים שלא כקדמן, וכל"ל: וכבי משה הכהן אומר כי ת"ו הנוכח ליעקב והטעם כי שכחת עמך ומוכתו, ויהיה שים יעקוב כדרך קריאה כראשון: כי מלאו וגו'. 9) = ג. 10) נעצוב שהוא כטעם וישפל. ג. נעצוב שהוא דבק בטעם וישפל. ג.

[יחזק' כ"ח ג'] ואיננו נכון בדקדוק, ואחרים אמרו כי הוא מגזרת תרגום בארמית[1]) אשר הציף[2]) [דברים י"ח ז'], כאדם שיצוף על פני המ', ויש אומ' כי הוא מגזרת טף [מספר ג' י"ג] והוא הישר בעיני, והטעם הולכות מהלך טף: תעכסנה, תשימנה עכסים ברגליהם כמשפט הגברים הרוכבים, ויש אומרי' כי העכסי' משמיעות קול: 17 ושפח, כמו מספחת היא [ויקרא י"ג ו'], ואם הוא בש"ן והנה כן בשורי מהם [הוספע ט' י"ב]: פתהן, יש אומ' חסר אל"ף פאתהן, והטעם פאת ראשיהן, והנכון בעיני שהוא מגזרת והפותי [מלכי מ' ז' כ'], רמז לאחוריהן, והנה הזכיר למעלה ומטה: יערה, יגלה: 18 ביום, העכסים, הם ברגלים: השביסים, אין לו אח, ויש אומ' כי הם בשוק': והשהרונים, כדמות ירח בחגורה, מגזר ארמית ועל דעת רבים כן אגן הסהר [שיר הש' ז' ג']: 19 הנטיפות, אין רע לו, יש אומרים בשער: והשרות, באזנים, והוא תרגם ארמית לדעת אחרים: והרעלות, מלה לבדה, בלחיים: 20 הפארי', מגזרת תפארת, בידי': והצעדות, באזרוע, והעד מאצעדת שאול [שמו' ב' א' י'], כי האל"ף נוסף כאל"ף אזרוע [ירמ' ל"ב כ"א], והקשורים, ידועים, בגרון: ובתי הנפש, על החזה, שהוא בית הנפש כי בו הוא הלב[3]): והלחשים, כתבים כתובים בזהב ובכסף על דרך לחישה: 21 הטבעות, באצבעות: ונזמי האף, פירשתיו: 22 והמחלצות, אלה בגדים[4]), כמו וקח לך את חליצתו [שמו' ב' ב' כ"א]: והמעטפות, יש אומרים הלבוש[5]) תתעטף בו האישה, ויש אומ' מחלצות חלוק ומעטפות מכנס': והמטפחות, כמו הבי המטפחת אשר עליך [רות ג' ט"ו]: והחריטים, יש אומ' כדמות טלת[6]) קרוב מלשון ישמעאל, או הוא מגזרת בחרט אנוש [מ' ח'], כאשר אפרש עוד: 23 והגליונים, כמו גליון גדול [סס]: והסדיני', כמו סדין עשתה [מלכי ל"א כ"ב]: והצניפות, בראש: והרדידים[7]) טלת בלשון ישמעאל, והכלל כי כל אלה הם מלבושים וישתנו כמנהג המקומות: 24 והיה, בושם, יעמיד הבישר ויחזקנו, והנה מק קרוב מהפך, והוא מפעלי הכפל, ומגזרתו תמקנה בחוריהן [זכר' י"ד י"ב]: נקפה, שם, והנו"ן שורש, והוא קרוב מגזרת ונקף סבכי היער [י' ל"ד] וטעמו כעין כריתות: מעשה מקשה, גלוח שער בשוה, כמו ולא עשה רגליו [שמו' ח' י"ט כ"ה]: פתיגיל, חלוק דק מרוקם יושם על כל המלבושים: כי תחת יופי, אמר הגאון כי ההפך שהוא תחת יותר יפה להם, ואחרים אמרו שמלת כי מגזרת כויה [שמות כ"ח כ"ד], וכמוהו אף ברי [מיכה ל"ז י"ח] שהוא מגזרת רווי, ואיננו נכון בדקדוק, כי וי"ו כויה שורש, ולפי דעתי שהוא כך, כי תחת יופי המק והנקפה: 25 מתיך, הטעם תתאלמנה הנשי' בעבור מות אנשיהם בחרב, ומלת מתיך מושכת עצמה ואחרת עמה, כמו והנבואה עודד הנביא [ד"ה ב' ט"ו ח'], וכן הוא ומתי

---

1) = ג. 2) הלוף למעוף. ג. 3) כי הוא נלב. ג. 4) כ"ל שים להגיה על הנגדיס. 5) מלנוס. ג. 6) כיפיס. ג. 7) יש לו'.... והכדידים = ג.

2 גבור, שיש לו כח: ואיש מלחמה, שהוא רגיל: שופט, שישאלנו[1] שיורנו בדרך הישרה בדת, וכן הנביא גם הקוסם בחכמת המזלות: זקן, שנסה דברי העולם: 3 שר, וחכם חרשים, הוא האומן: ונבון לחש אפילו המבין ללחוש הנחשים, ויש אומרים מגזרת מתלחשים [שמו׳ ג׳ י״ב י״ט]: 4 ונתתי וגו׳, ת״ו תעלולים נוסף, מגזרת עולל (ס״ו ד׳), והנה הוא שם התואר, גם אני אבחר בתעלוליה׳ [ירמ׳ ו׳ י״ח] שם: 5 ונגש, בנין נפעל, כמו נצב לריב [ג׳ י״ג], ויש אומרים כי הנ״ון שורש מהבנין הכבד הדגוש: ירהבו, כמו ישלטו וינצחו, כמו המחצבת רהב [כ״ח ט׳]: 6 כי, בית אביו, משפחתו: שמלה לכה, אף על כי שהוא בה״א הוא כמו חביריו והטעם לא נבקש ממך שתתן לנו שמלה: והמכשלה הטעם על ירושלם, וכן כתוב כי כשלה (ה׳ ח׳) כדרך בן אדם שידבר כן בעת הכעס: 7 ישא ישבע, כמו לא תשא את שם י״י [שמות כ׳ ז׳]: חובש, כמו חובש מכה, והטעם עוצר וכת׳ יורש עצר [צפניה ג׳ י״ז]: ואין שמלה, אפילו לנפשי: 8 לשונם ומעלליהם, כל דיבורם וכל מעשיהם לפאת השם: למרות, פתחות הלמ״ד בעבו׳ ה״א הבנין החסר, וכמוהו לנחותם הדרך [שמות י״ג כ״א] וטעם עיני בפרהסיא: 9 הכרת, יש אומרים מגזר כרת, והישר מגזרת הכירוהו [בראׁ׳ מ״ב ח׳]: והדגש לחסרון הנ״ון, והנה נרא׳ במלת ינכר שונא [מלכי׳ כ״ו כ״ד], והטעם מי שיכיר בפנים לדעת תולדת הגוף, הם יענו ויודו[2] דרך האמת, אין צריך לעדי׳ על כן: וחטאתם כסדום הגידו, וטעם[3] לא כחדו, כי המכחד עוד יש לו מעט בושה: 10 אמרו, יש אומרים שבחו כמו את י״י האמרת [דברי׳ כ״ו י״ז], והישר בעיני שהוא מלשון אמירה בלב ובפה: יאכלו כל הצדיקים והוא דרך קצרה והטעם שלא תחשוב כי צדיק אחד לבדו יאכל פרי מעלליו, וטעם זה הפסוק דבוק עם אוי לנפשם: 11 אוי וגו׳, יש אומרים כי רע הוא תואר גוי, והנכון שהוא תואר רשע: 12 עמי [נגשיו מעולל], כל אחד מנוגשיו הוא עולל, והמ״ם נוסף, והוא תואר השם ואיננו פועל[4], אל״ף מאשריך תחת י״וד, כי אותיות י״הו״א מתחלפין, כמו אשרו חמוץ [מ׳ י״ז] והטעם הראויים שיישרוך המה יתעוך: בלעו, שחתו עד לא יודע הדרך: 13 נצב, על כן נצב השם לריב, ואיננו שם כי אם שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף, וכמוהו לדין, והטעם על גזירותיו: עמים, טעמו רבים כמו עמים הר יקראו [דברי׳ ל״ג י״ט]: 14 י״י, טעם ואתם, איך תשפטו עמי ואתם בערתם הכרם כמו רעיתם כמו ובער בשדה אחר [שמות כ״ב ד׳], והכרם הם ישראל: 15 מלכם, דגשות הלמ״ד בעבור חסרון ה״א מה, והם שתי מלות כמו מזה בידך [סס ד׳ ג׳]: תטחנו, כמו תשחקו, דרך משל על הקלון והבזיון: 16 ויאמר, ומשקרות, המסתכלות הרבה, ובדבר רז״ל סקרנית: וטפוף, יש אומרים[5] מלשון דבור, כמו והטף אל דרום

---

[1]) שיס מלכיו. ג. [2]) ויזכו (?) ג. [3]) ל״ל ומעשם כסדום הגידו לא כחדו.
[4]) פעול. ג. [5]) יש מומרים. = ג.

שהיה בהר המוריה והיקב משל למזבח העולה, ענבים כמו צדיקים: 3 ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה, כל איש שהוא מיהודי שהם סביבות ירושׁ׳: 4 מה וגו׳ מה נשאר מטוב לעשות לכרם שלא עשיתיו: מדוע, שתי מלות כמו מזה בידך [שמות ד׳ כ׳] וכן מלכם תדכאו עמי [ג׳ ט״ו]: 5 ועתה, משוכתו, כמו לשכים בעיניכם [במדבר ל״ג כ״ה]: לבער, לרעות כמו ובער בשדה אחר [שמות כ״ב ד׳], וטעם פרוץ גדרו שתפולנה החומות: ז׳ ואישתהו בתה, כמו שממה וכמוהו בנחלי הבתות [ז׳ י״ט]: לא יזמר, מגזרת זמורה, לתקנה לכרות ממנה הזמורה: יעדר, תקון כמו חפירה, וכמוהו אשר במעדר יעדרון [ז׳ כ״ה]: שמיר ושית, מיני קוצים, והטעם שיגברו הרשעים; וטעם על העבים על הנביא׳ וכן כתיב גם נביאיה לא מצאו חזון [מיכה ג׳ ו׳]: 7 כי, הנה פירש הנמשל בכרם: מספח, מגזרת שאת המספחת היא [ויקרא י״ג ו׳]: 8 הוי מגיעי, הוי כטעם קריאה, או כמו אוי, והטעם מסגיגי גבול הבתים והשדות: עד אפס מקום, עד שאין מקום והטעם שלקחו הכל: והושבתם, מבנין שלא נקרא שם פועלו, מהפועלים בעלי הי״וד וכן והורד המשכן [במדבר ו׳ י״ז]: 9 באזני, הטעם באזני אני[1]) י״י צבאות זה החמס שעשית׳, וכמוהו י״י במראה אליו אתודע [במדבר י״ב ז׳], או הוא דברי הנביא, ותחסר מלת אמר או קול: 10 כי עשרת, סך חשבון והטעם רבים, וטעם צמדי כרם בעבור שהסיגו הגבול והנה רובי הכרמים נצמדים: בת אחת, מדה אחת והחומר הוא עשרת כורים[2]) והבת והאיפה שוות: 11 הוי משכימי, סמוך אף על פי שאחריו בי״ת, וכמוהו השכוני באהלים [פופטי׳ ח׳ י״ח] וכן מאחרי בנשף תחילת הלילה, וכן בנשף בערב יום [משלי ז׳ ט׳], כוכבי נשפו [איוב ג׳ מ׳], כי נשף יש שהוא סמוך אל הבקר: ומלת ידליקם יוצאה לשנים פעולים, מגזרת כי דלקת אחרי [ברכתים ל״ב ל״ו] ויש אומרים מתרגו׳ יבעירם[3]) בארמית: 12 והיה כנור, ידוע: נבל, שיש בו עשרה נקבים, גם חליל מגזרה חלול: ואת פועל י״י לא יביטו, על דרך רבים שהמתעסק בשכרות לא ידע דרכי השם, וכן כל שוגה בו לא יחכם [משלי כ׳ א׳], ולפי דעתי כי במקום הזה לא ידבר כי אם על הרעות שהביא השם על ישראל, כי גלו עשרת[4]) השבטים: 13 לכן, וכבודו, הטעם ועם כבודו, כמשפט מלות מושכות אחרות, וכן צחה צמא מתי צחה, וטעם צחה קרוב מצמא, וכן והשביע בצחצחות [כ״ה י״ח], וגזרתו האור הזך והצח[5]): 14 לכן: נפשה, הוא הרוח היוצא מהפה, וכמוהו נפשו גחלים תלהט [איוב מ״א י״ג]

---

[1]) כ״ל כי טעות סופר יש כאן, וכן להלן ס׳ כ״ב י״ד, וכ״ל הטעם בחזקי לחזקי ה׳, עיין בפירושו במדבר י״ג ו׳: בכ״י ב מסכה מלא לחי: בכ״י ה מסכות מלות ״הטעם בחזקי לחי ה׳״
[2]) בישׁ׳ מ״ה י״ד כתוב בפירוש כי הכור והחומר שוים לך יש להגיה כאן ״למדי ככר״ במקום ״כורים״ בכ״י ב. ג. ה. כתוב ״בתים״ תחת ״כורים״ גם זה לימנו כאן: [3]) כ״ל יבעירם מחכנוס.
[4]) =ב. ג. [5]) מולי כ״ל ומנז׳ כתם לח עלי מוך (י״ח ד׳), המוך הזך והלח, עיין בפירושו שם:

גבורתך: 26 ואנו, כמו לא אכלתי באני [דברים כ״ו י״ד], והוא מהשניי הנראים ובאה המלה כמו וסרו הצפרדעים [שמות ח׳ ז׳], מלרע: פתחיה, שב אל ציון הנזכרת בראש הפרשה, והטעם חסרון הזכרים: ונקתה, כמו נקיון שנים[1]: לארץ תשב: שב אל ציון:

ד

1 והחזיקו שבע, הטע׳ רוב בעבור ימי השבוע, כל זה בעבור שימותו הזכרים במלחמ׳: ביום, צמח יי׳, יש אומרים על חזקיהו, והנכון בעיני שהם צדיקי ירושלם שימלטו: לצבי, כמו צבי היא לכל הארצות [יחזקי׳ כ׳ ו׳], כמו הדר, ויש אומרים שהוא מגזרת ארמית למאן די יצבי יתננה [דני׳ ד׳ י״ל], ור׳ משה הכהן פירש צמח כמשמעו, שהשם יתן ברכה בצמח ובפרי: 3 והיה, כל הכתוב לחיים בירושלם, אפרשנו בספר תרי עשר בפסוק אז נדברו (מלאכי ג׳ ט״ז]: 4 אם, כטע׳ כי, או טעמו קדוש יאמר לנותר אם רחץ השם כך מציון: ידיח, כמו ידיחו את העולה [יחזקי׳ מ׳ ל״ח] כמו ירחצו: ברוח בער, מגזרת ובערת הרע [דברים כ״ח כ״ח]:

ה

1 אשירה נא, כל נא כמו עתה: לידידי, בעבור ידידי כמו אמרי לי [ברא׳ כ׳ י״ג] בעבורי: לכרמו, בעבור כרמו: ידידי, עקרו משולש, ודודי מהשניים: בקרן בן שמן, מקום נכבד היה בכרמי ירושלם, ויש אומרים בקרן שהוא במקום[2] גבוה, בן שמן מגזרת והיה דשן ושמן [ל׳ כ״ג], וכמו לשד השמן [במדבר י״ח מ׳], ואיננו רחוק: 2 ויעזקהו, יש אומרים חיתמו מגזרת תרגום טבעת [ג׳ כ״ח] עזקתא, ואין לו טעם, והנכון שאין למלה הזאת אח, רק תמצא בלשון קדר, וטעמו כמו גדר ומשוכה: ויסקלהו, מהבנין הכבד, וטעמו הסיר האבנים, ואם היה מהבנין הקל, אז יהיה לחבר האבני׳, וכן וישרשך מארץ חיים [תהל׳ כ״ב ז׳]: ויטעהו שורק, מטעם[3] שורק, כי שם הפועל הוא נכח כל פועל עבר או עתיד: ויבן מגדל בתוכו, מקום לשבת השומר: וגם יקב חצב בו, להוציא התירוש בכרם: באושים, כמו חוחים, כמו ותחת שעורה באשה [מיכה ל״ח מ׳][4], וטעם ויעזקהו שהיתה ארץ ישראל בנויה בבתים נחמדי׳ וחומות, ויסקלהו שגרש הכנענים, והמגדל הוא בית השם

---

[1]) נקיון שנים = ג׳. [2]) מקום. ג׳. [3]) למעטם. ג׳. — נ״ל מטע׳. וכ״ה בשלמ כ״י ונדפוס. [4]) בכנס . . . . בשמה = ג׳.

השמות משתנים: וגלגליו, כמו אופן מרכבותיו [שמות י"ד כ"ה], והם ידועים, וטעם כסופה שיבא מהרה, והפירוש כמוץ סופה[1]: 29 שאגה, וינהום, מלה זרה בעבור שאות הגרון ירחב[2], ויבוא העתיד על משקל יפעל, שהיה ע"ן הפועל אחד מהגרון[3], רק אם היה לו לומר כן[4] לא יתכן להיותו כלל על משקל יפעול: ויפליט, יראה שיפליט לראות אם יש מציל: 30 וינהום עליו, על ישראל: כנהמת ים, כי אז יחשך אור העולם וכתוב חשכת מים [תהלים י"ח י"ב], וטעם ונבט לארץ כי בארץ יהיו ולא בים[5], ויבוא החשך דרך משל על מצוקות הלב, יש אומרים כי ונבט מבנין נפעל והקרוב אלי שהוא מבנין הכבד הדגוש, והוא שב אל ישראל כאשר אמרתי במלת עליו[6]: צר ואור, יש אומרים השמש והירח ואחרים אמרו הירח והשמש, כי הירח צר כנגד השמש, ור' אדוני' אומר שיחסר אות ה"א כאילו אמר צהר, כי אותיות יה"וא פעם הם יתרים גם ימצאו חסרים, והנה טעה כי ה"א איננה מאותיות המשך ולא יעלם [צ"ל תעלם] רק באחרונה שהיא תמורת אל"ף במבטא, והנכון בעיני להיות כמשמעו להיות צר כמו צר ומצוק מצאוני [תהלים קי"ט קמ"ג], או יהיה תואר השם, והטעם כי תחשך ארץ ישראל מפאת הצר, גם מפאת[7] האור שיחשך בעת הריסותיה כי יעלה איד וכסה אור השמש: בעריפיה, כמו יערף מזבחתם [הושע י' ב'] וקרוב מגזרת וערפתו [שמות י"ג י"ג]:

ו

1 בשנת מות, הקדמונים אמרו שמלת מות צרעי, כי בעת שנכנם אל ההיכל להקטיר היה הרעש, גם הוא נכון, ויתכן להיות כמשמעו, כי בשנה שהתנבא מת עזיהו, ואין טענה בימי עזיהו [ל' ו'], אחר שהיה חדשים, וזאת היא תחלת נבואת ישעיהו: רם ונשא, תאר הכסא לא כאשר אמרו רבים, והטעם שהוא למעלה מהחיות כאשר אפרש בספר יחזקאל: ושוליו, הם שולי הכסא, כי מנהג המלכים להיות בגדים על כסאם: שרפים, קראם שרפים בעבור ששרפו פיו, וטעם עומדים ממעל לו כמו עומדים עליו מימינו ומשמאלו [מלכים ל' כ"ג י"ט], ודברה תורה כלשון בני אדם להבין בני אדם, כי כן דרך המלכים הגדולים, וטעם אלה הכנפים אפרש במראות יחזקאל, וכיסוי הפנים כמו ויסתר משה פניו [שמות ג' ו'], וכן רגליו בעבור הכבוד: ובשתים יעופף, למלאות שליחות השם: 3 וקרא, הנה לא הזכיר כמה

---

[1]) וזה פירוש כמוץ. ל. 3. [2]) נלמה. ג. [3]) מלופיות הגרון. ג. [4]) רק לס יהיה הלמד כן. ג. — רק לס היה כן. 3. [5]) ונבט לארץ. בחרן ולא בים. ג. [6]) נמלת וינהום עליו שפיכמתי על יבשלל. 3 [7]) = 3.

ופערה כמו פתחה, וכמוהו ופיהם פערו למלקוש [שם כ"ט כ"ג]: לבלי חק, הפך המנהג: ועלו, וכל עלז שיש בה, או יהיה עלז לאחרים במפלתה, ויאמר רבי יונה ז"ל כי הוא כדרך השחוק שאירע לקצת המתים בעת המות: 15 וישפל, כל אדם משאר הגוים אשר הם סביבות יהודה: 16 ויגבה אז תראה גבהות השם בעבור המשפט שיעשה בישראל, ותגלה קדושתו בעבור הצדק שיעשה: 17 ורעו וגו', אז תהיה ארץ יהודה שממה, וירעו בה הכבשים כאילו נהוגים היו להיות שם: [כדברם], מגזרת ארמית וכמוהו דוברו בים [מלכים ל' ט' כ"ג]: מחים, הם הכבשים השמני' שיש בהם מוח וכמוהו ממוחים [כ"ב ו'], וחרבות מגזרת חרבן, והנה הוא סמוך ותחסר מלת הארץ, כמו ושכור' [כ"ל כ"ח] יגון ולא מיין משא חמור להם [שמו' ל' י"ו כ'], וטעם גרי' יאכלו אנשים נכרים שידורו שם, והנה מחים תאר השם, והם פעולים והגרים פועלים: 18 הוי מושכי העון, הטעם שיחזקו העון וכעבות העגלה חטאה, הם מושכים חטאה, והוא שם כמו חטאת[1], כמו נושא עון ופשע וחטאה [שמות ל"ד ז'], כי גם יהיה תאר השם: 19 האומרים וגו', יתכן היות ימהר פועל יוצא[2] כמו מהרו את המן [אסתר ה' ה'], ויתכן להיות יחישה לבדו יוצא, ובאו שניהם עתידים בלא דבק[3], וכמוהו אל תרבו תדברו [שמו' ט' ג' ג'], והטעם מי יתן ותבואנה אלה העתידו' ונראה אם הם אמת: 20 הוי, הטעם בעבור שהם מתאו' שתבאנה הרעות והנה הם כמי שאין לו דעת: 21 הוי, הטעם שלא יכירו בין טוב לרע והם חכמים בעיניהם: 22 הוי גבורי', הטעם נבערה חכמת' בעבור היין: למסוך כמו לנסוך, והן שני שרשים וכמוהו מסכה יינה [משלי ט' ג']: 23 מצדיקי, והיין יעור לבם גם השוחד יעור לבם: עקב, בעבור, כטעם שכר באחרונה[4]), מגזרת ואת עקבו מים [יהושע ח' י"ג]: וצדקת, כל אחד מהצדיקים יסירו ממנה[5]) כמו בנות צעדה עלי שור [ברא' מ"ט כ"ב]: 24 לכן, קש, פעול ולשון אש פועל, וחשש כמו קש וכמוהו תהרו חשש [ל"ג י"ח], ויחסר אות ב"ת עם להבה, כמו כי ששת ימים [שמות כ' י"א] הנמצא בית י' [מלכים ב' י"ח ט"ו], כי ירפה שב אל חשש, והוא פועל ועומד: כמק, שימק השרש והנה לא יעמד: כאבק, סמוך, ויחסר ארץ או הדומה לו, והנה הטעם האבות והבנים: 25 על כן, על שעזב תורתו: וירגזו ההרים, מכובד המכה: כסוחה, מושלכת, והכ"ף שורש וכמוהו שרופה באש כסוחה [משלי פ' י"ז], והם שנים משקלים: 26 ונשא, כאילו ישא נס לכל גוי עד שיבא להלחם עם ישראל, וכן ושרק לו: קל יבוא, בזמן קל יבא, או הוא תואר הבא, והוא הנכון: 27 אין וגו', ינום, קל מישן, והטעם לא ינום אף כי שישן ולא נתק מבנין נפעל: 28 אשר, כצר, כמו חרבות צורים [יהושע כ' ג'], כי משקלי

---

[1]) = ג. ג. [2]) כועל יגל נאמר. ג. [3]) נגלו דבק ו"ו. ב. ג. [4]) כ"ל כטעם שכר שנא נאמרו. [5]) כ"ל ממנו, כ"ה נכ"י ב. ג.

טח, וכן תרגום ארמית[1]), והיה ראוי להיותו על משקל הֶרֶף, והשתנה בעבור אות הגרון, או יהיה מהפעלים השניים הנראים: 11 ואומר, ביקש הנביא לדעת עד מתי תעמוד זאת הרעה שלא יבינו ולא ישובו, והנה התשובה עד שתהיה הארץ שממה: 12 ורחק, וירחקם ויוליכם אל ארץ רחוקה: העזובה, תאר השם או פעולה ועוד יש אומר כי עשרה מלכים יעמדו עוד על יהודה טרם הגלות[2]) וזה טעם ושבה והיתה לבער כמו ובערת הרע [דברים כ"ב כ"ו], ויש אומרים מגזרת לא תבערו אש [שמות ל"ה ג']: [ועוד בה עשירית], ובאמ' שכן היה מספר המלכים עם עזיהו, ואחרי אמרו כי עשירית תשאר בארץ, ועל דרך הדקדוק [ל"ל דקדוק] הלשו' עשיריה תאר השם ואיננו כמו עשירית[3]) והער יהיה ישראל שלישיה [י"ט כ"ד], והנה התברר כי זה רמז למלכות: כאלה וכאלון, שנים אילנים היו בשער שלכת והיו חזקים, והאומרים כי שלכת הפוך מלשכה איננו אמת, גם כן הגוזרי אותו ממלת השלך כי המדבר באלה לא ידע דקדוק הלשון, וטעם מצבת בם שיעמדו עוד ויהיו נצבי תמיד, ואל תתמה על שהמשילם לאילן והנה כן כי בימי העץ [ס"ה כ"ב]: וטעם זרע קדש מצבתה שאלה שיעמדו בה אחר כן הם זרע קדש, וזה רמז לעולים מגלות בבל:

ז

1 ויהי, ולא יכול, רמז לפקח בן רמליהו, על כן כתוב אחריו נחה ארם על אפרים: 2 ויגד, בעבור היות המלך על עשרת השבטים בתחלה מאפרים תקרא המלכות בן: על אפרים, כמו עם, וכן ויבאו האנשים על הנשים [שמות ל"ה כ"ב]: 3 ויאמר, צא נא, כמו עתה: שאר ישוב, שם בן הנביא כאשר אפרש, והאומרים כי בנך מגזרת בינה אין להן בינ' בדקדוק: תעלת, כמו אשר בתעלה לחכה [מלכים ח' י"ח ל"ח], והמי' רצים, ואין הִבְרֵכה ככה, כי הברכ' מקום חיבור מימי הגישמי', ורבי' אמרו שנקראת כן בעבור שמימיה מקום [ל"ל ממקום] מבורך[4]): 4 ואמרת, השמר, מלרע מגזרת שמרים [כ"ה ו'] כמו ושקט הוא על שמריו [ירמ' מ"ח י"ח], והטעם שב על שמריך, כי לעולם השמר מלשון שמירה הוא מלעיל, והעד אל תירא: והשקט, פועל יוצא והטעם נפשך או עמך: ודמה אלה המלכים לזנבות אודים, כמו אוד מוצל מאש [זכרי' ג' ב'], והטעם שהם כמו הנשאר לאוד שיעלה עשן ואין כח לו לבער על כן בחרי אף כי בחרי אפם ידמו לזנבות[5]): 5 יען, כמו בעבור, ויתכן היות הי"ד סימ' העתיד: 6 נעלה, ונקיצנה,

---

[1]) מלכים ויסורים ניסח. ב. [2]) יעמדו על יהודה עד טרם הגולה. ג. [3]) עשיריס. ד. ב. ג. [4]) כ"ל מן המשיס. [5]) בגנזין כ"י ב. נוסף עוד: שהכוון לפי דומה לפי והוא מעלה עשן:

מספרם יש אומרים שנים והנכון רבים: קדוש[1]), שלש פעמים שכן יאמרו תמיד וכמוהו היכל יי׳ היכל יי׳ היכל יי׳ [ירמ׳ ז׳ ד׳] ארץ ארץ ארץ [סס כ״ב כ״ט], קדוש תאר השם והקדושה בעצם ולא תשתנה כנגד המקומות, והשם הראה לו זאת הנבואה בעבור שיתקדש מטומאת השפה, כי השם קדוש וכן משרתיו ושלוחיו, וטעם צבאות הם המלאכים שהן במעלה, אף על פי שהוא קדוש קדוש[2]) כבודו מלא הארץ שהיא למטה, והמפרש מלא כל הארץ הדרים בה כמו [סהל׳ כ״ד ט׳] ליי׳ הארץ ומלואה, לא אמר כלום, והעד וימלא כבוד יי׳ את כל הארץ: 4 וינועו אמות הספים, כאילו סרו הסיפים ממקומם: אמות, ידועות, ויש אומרים כי אין למלה הזאת אחות: מקול[3]), ההמון הקורא: והנה אמר וינועו פועל עבר והנה ימלא עשן[4]) בעבור שאין בלשון הקודש סימן על זמן עומד, והנה משפט העברים לערב דבריהם: 5 ואומר, נדמיתי, נבֻרתי מהיותי עם חברת הקדושים, כמו ודמיתי אמך [סוסע ד׳ ה׳], ויש אומרים מלשון דמי [סהל׳ ס״ב ו׳], גם הוא נכון: טעם איש טמא שפתים לפי דעתי שהנביא גדל עם ישראל שהיו טמאים במעשה ובדיבור, והנה למד מדיבורם, והעד ויסרני מלכת בדרך העם הזה [מ׳ י״ח] על כן אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, וטעם כי את המלך יי׳ צבאות ראו עיני שהוא קדוש ופחדתי להקדישו בעבור טומאת שפתים, ואף על פי שאמר ראו עיני[5]) במראות נבואה ראה כן: 6 ויעף, כאשר הוא [הע״ין][6]) קמוץ ויקרא בחטף הוא מגזרת עוף, וכאשר פתוח[7]) הוא מגזרת עיף: רצפה, גחלת כמו עוגת רצפים, וטעם במלקחים כדרך בן אדם, וטעם המזבח בעבור שהאש היא טהורה לא זרה: 7 ויגע וגו׳, טעם ׳זה׳, על האש שימצא בלשון זכר: וסר עונך, הוא עון הדיבור שהוא מדבר התולים כדרך אנשי דורו: 8 ואשמע, אומר לשרפים על כן מלת לנו, וטעם הנני שלחני אחרי שטהרו שפתי אני ראוי להיות שליח ולא הייתי כן בימים הראשונים, על כן אמרתי מזאת[8]) הפרשה תחלת נבואת ישעיה: 9 ויאמר, שמעו שמוע, יש אומרים אח׳ שנגזרה הגזרה השם לא יקבל תשוב׳ למנוע הרעה נגזרת בעולם הזה, ויאמר רבי משה הכהן כי הטעם על מה שיועיל להן מעצו׳ טובות שימלטו בעבור׳, וזה היה נכון לולי מלת ושב ורפא לו, והראשון הוא הנכון: 10 השמן, יש אומר שמלת השמן שם הפועל כמו הקטר[9]) יקטירון כיום [שמואל ב׳ ט״ז] וכן השע כמו להשע[10]), וזה לא יתכן בעבור מלת פן, רק הכל ציווי, וידענו כי אין כח בנביא להשמן הלב רק הוא בדבו׳ וכמוהו רבים: השע, מגזרת לא תשעינה [ל״ב ג׳], כטעם

---

1) ומעם קדוש. ג. 2) כי ג. 3) מקול הקורא. מקול. ג. 4) עשן פעל עמיד והיפ זמן עומד. ג. 5) סהוא קדוש ... עיני. = ס. 6) = ג. 7) הוא פתוח. ג. 8) מזאת. ג. 9) כספרים שלנו הגרסת קטר. 10) להטע. ג. ג.

לדעת הנער טוב ורע, ומה טעם למהר שלל לקר׳ אב ואם[1] [מ׳ ד׳], והישר בעיני שעמנואל הוא בן ישעיהו, גם כן מהר שלל, והעד ואקרב אל הנביאה [מ׳ ג׳], גם כן שאר ישוב, וכל אחד מאלה השלשה בנים נקראו [צ״ל נקרא] לאות מה שעתיד להיות, הנה עמנואל שהשם יעזרם ויהיה עמם בצר׳ שהם עומדים [בה] בעבור שני המלכי׳, ומהר שלל שבאה עת גלות שומרון, ושאר ישוב ששארית ישראל יעשו תשובה, והנה העד הנאמן על זה הפי׳, הנה אנכי והילדים אשר נתן לי [מ׳ י״ח] כמו הילדים אשר חנן אלהים, [בראש׳ ל״ג ה׳], והמפרשים אותם תלמידים יראוני כמוהו במקרא, גם ישעיהו היה לאות ולמופת על מצרים [כ׳ ג׳], ויאמר הגאון כי האות הוא שיהיה זכר, ולפי דעתי שהאות המאה והבש יאכל, כי אין מנהג הילדים שיאכלו בעת לדתם: וידענו כי הקטן בשנים יקרא נער והנקבה נערה, גם כן עלמה והזכר עלם, והנה יתכן להיותה בתולה או בעילה, כי אין בטעם[2] רק בנגד השנים, ועלם יכיח והנה והרך גבר בעלמ׳ [משלי ל׳ י״ט] ואיננה בתולי כלל, בעבור שאמי בראש לא ידעתים: וקראת, העלמה כמו וחמאת עמך [שמוא׳ כ׳ ט״ז]: 15 חמאה, לדעתו מאוס, במאכל הרע כי הטוב הוא המתוק: 16 כי וגו׳, יש אומרים בן עשרים שנה בעבור דברי משה מבן עשרים [שמות ל׳ י״ד], אם כן היתה זאת הנבואה אחר שתי שנים במלכות אחז, ויתכן היותו פחות מעשרים: 17 יביא, הטעם כאשר תגלה שומרון ודמשק אז יבא סנחריב על יהודה: 18 והיה, המשיל החיל לזבוב, וטעם ׳דרך מצרים׳ כי עבר עליהם מלך אשור וכולם באו לעזרו: 19 ובאו, מלת ונחו[3] מלרע כמו כי שמו אותי בבור [בראש׳ מ׳ ט״ו] וישמו את שמי [במדבר ו׳ כ״ז]: הבתות, מקום שמתי, מגזרת ואשיתהו בתה [מ׳ ו׳]: ובנקיקי הסלעי׳, אין לו חבר ופירושו לפי מקומו, גם ׳הנעצוצים׳ אילנים אין להם פרי, וכן ותחת הנעצוץ [מ״ל י״ג], גם אין אח למלת ׳הנהלולים׳, והנה יהיו רבים עד שיחנו[4] במקום היישוב ואשר אין שם יישוב: 20 ביום, בתער השכירה, משל על יציאת מלאך השם והרג מהני אשור, יש מפרשי ׳השכירה׳ הגדולה, ואמרו כי כמוהו גם שכיריה בקרבה [ירמי׳ נ״א כ״ח], ולפי דעתי שהשכיר׳ שם כמו בבח האבילה [תלי׳ ק׳ י״ט כ׳], והוא מגזרת שבר שיקח בעל התער, בעבור שהי׳ הדה מאד, כי זאת היא אומנותו, וטעם את הראש והזקן ושער הרגלים, כל גבור וישר ונגיד, כי כן כתוב [דה״י ב׳ ל״ב כ״ח]: 21 והיה, וישתי צאן, דרך קצרה והטעם שיות, וטעם ׳יחיה איש׳ מי שיהי׳ בירושלם: 22 והיה וגו׳, הטעם[5] שהשם יתן ברכה כי יבא רב ממעט, על כן אות חמאה ודבש יאכל: 23 והיה, אשר יהיה שם, כמו היה, וכן אז ישיר משה [שמות ט״ו א׳] יעשו עגל [תהלי׳ ק״ו י״ט]: לשמיר ולשית, מיני חוחים[6],

---

[1]) לקבל אב ואם ולמהר שלל. ג. [2]) הטעם. ל. ג. ג. [3]) נחו. ג. [4]) שיחנו. ל.
[5]) דרך קצרה .... הטעם = ג. [6]) וכן לז יפיר .... סומיס = ג.

פועל יוצא, עד שיקוצו מפנינו, והטעם על ירוש' על כי [ג"ל כן] ונבקיענה: את בן טבאל, יש אומרים כי הוא בתמורה רמלא והוא בן רמליהו, וזה הבל, (כי) בעבור שהזכיר בתחילה בן רמליהו והוא אומר עם ארם ונמליך מלך, יש אומר הטוב אלינו, ואין מלת אל כי אם כלא, כאילו אמרו את בן טוכ לא, והנכון שהוא שם שר גדול מישראל או מארם: 7 כה, לא תקום, זאת העצה כי כן הזכיר למעלה יעץ, וכבר הודעתיך כי כל פועל אם לא נזכר השם, הו' בכח הדבור: 8 כי, טעם כי כמו כי עם קשה עורף הוא [שמות ל"ד מ'], אך על פי, והטעם בעבור רצין ופקח הצרים על ירושלם: ובעוד, כאומר עוד נשארו שנים ויהיה כן, ותוספ' הב"ת כבי"ת בטרם, ותחלת זה החשבון משנת הרעם שהיה בימי עוזיה שהתנבא עמום וישראל גלה יגלה [עמוס ז' י"ח], וכמוהו ויהי מקץ ארבעי' שנה ויאמר אבשלום [שמואל ב' ט"ו ז']: יחת, מגזרת החתות [ט' ג'] והוא מבנין נפעל, כמו ימס [י"ג ז'], והטעם שיהיה לו רע מעם שיבוא עליו, ויתכן היות יחת מבעלי הנו"ן כמו יגש, וכמוהו תחת געדה במבין [תהלי' י"ז י'] והנה נראה הנו"ן במלת הנחת יי גבוריך [יואל ג' י"ח] והטעם שירד מהיותו נחשב לעם: 9 וראש, כאשר פרשתי: אם לא תאמינו, תחסר מלת דברו, והטעם בקשו אות, על כן כתיב אחריו ויוסף יי שאל לך אות, והנה יראה כאשר אמר הנביא אם לא תאמינו שלא ענה, וטעם כי לא תאמנו בעבור שאין אמונה בכם כמו ויאמנו דבריכם [כרח' מ"ב כ']: 10 ויוסף דבר אל אחז, על ידי ישעיהו וכמוהו וידבר יי אל מנשה ואל עמו [דה"ב ל"ג י']: 11 שאל העמק שאלה, ציווי אחר ציווי בלא דבק ו"ו, וכמוהו התאחדי הימיני [יחז' כ"ח ט"ז] ומלת שאלה על משקל יי שמע' [דני' ט' י"ט], כאילו אמ' שאל והעמק בשאלי שתהיה למטה או הגבה למעל, ורבי' אמ' שמלת העמק גם הגבה שם הפועל: 12 ויאמר, מתשוב' הנביא ידענו כי מחשבת אחז היתה לרעה וטעמו לא ארצ' לשאול ולנסו' כי אדע שלא יוכל לעשות מה שאשאל ממנו: 13 ויאמר, הלאות, דבר שלא יוכל לעשותו, והנה טעמו בעבור שאתם מלכים ואין כח באדם כנגדכם תחשבו כי כן[1]) השם: 14 לכן, טעם 'הוא' אע"פ שאתם לא תשאלו האות הוא יתננו לכם, והתימה מהאומרים שעל אלהיהם ידבר, והנה האות נתן לאחז ואותו נולד אחרי שנים רבות, ועוד שאמר כי בטרם ידע הנער טוב ורע תעזב האדמ', והנה היתה ארץ אפרים גם דמשק עזובה בשנת שש לחזקיהו, והכתוב אמר מפני שני מלכיה, ורבים השתבשו ואמרו כי עמנואל הוא חזקיה, וזה לא יתכן שאם אמרנו שזאת הנבואה היתה בתחילת מלכות אחז, הנה כל מלכותו שש עשרה שנה וכאשר מת היה חזקיהו בן חמש ועשרים שנה, ואחרים אמרו שהוא בן אחז, ואחרים אמרו שהוא משל למלכות, ואם כן מה טעם

---

[1]) כי כן (?) קו. פ..

שרשות[1]) [שמות כ״ח י״ד כ״ג], ולא אמרו כלום, כי הרי״ש תכפל[2]) ואיננה שורש, כי שרש שרשרות שרש[3]) אבל רי״ש חסרה לא תמצי כי איננה מאותיו׳ השרות: 8 וחלף, מטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנו אל[4]), וטעם הזכירו כי הוא היה לאות שתמלט ירושלים מיד רצין ופקח, גם מיד סנחריב גם[5]) כאשר הגלה דמשק שמרון [צ״ל ושמרון]: 9 רעו, כמו תרועם בשבט ברזל [מכלי כ׳ ט׳] גם חותו לשון ציווי, כמו סובו ציון [מס מ״ח י״ג], וטעם התאזרו פעמים שיעשו בן בכל רגע: 10 עוצו, הטעם כל מה שתעוצו על ירושלם לא תקום העצה, והנה עוצו מהשניים הנראים, ור׳ משה הכהן ז״ל אמר שהוא חסר יו״ד, והיה ראוי להיותו יעוצו כמו זכורו [נחמי׳ ד׳ ח׳]: כי עמנו אל, זה טעם שם בן הנביא: 11 כי, בחזקת היד, כאשר התחזקה עלי הנבואה כמו היתה עלי יד יי [יחז׳ ל״ז ח׳]: ויסרני, דגשות הס״מך לבלוע היו״ד שהוא פ״א הפועל[6]) כמו בטרם אצרך בבטן [ירמי׳ מ׳ ח׳], והנה ׳ויסרני׳ שיורה [צ״ל יורה] על יושר פירושי במלת טמא שפתים [ו׳ כ׳]: 12 לא וגו׳, יוכיח המשכילים שלא יקשרו על אחז וישובו עם מלך אשור, וזה טעם ואת מוראו, הנה הוא דבק עם מלך אשור[7]) הנזכר למעלה: 13 את, אחר שאמר ׳את׳ הוסיף ׳אתו׳, וכמהו רבים, או טעמו אתו לבדו תקדישו, שמנהג האדם שיפחד מהקדוש, כמו כי איש אלהים קדוש הוא [מלכים ב׳ ד׳ ט׳]: מעריצכם, שם התואר, או פועל, שהוא מפחידכם באמת: 14 והיה וגו׳, טעמו על מלך אשור וטעם מקדש מקו׳ שילך אדם אליו להגדל[8]) בו ולהכצר בו[9]), והנה הוא דבק, למקדש נגף ולאבן נגף, שיעל׳ אדם עליו להשגב בו: לשני בתי ישראל, מלכות ישראל ויהודה, והנה טעם ׳לפח׳ לאפרי׳, ׳ולמוקש׳ ליהודה: 15 וכשלו בם, שב אל פח ולמוקש: 16 צור, יש אומרים שהוא חסר נו״ן כמו שמור, והנכון שהוא כמו וצרת הכסף [דברים י״ד כ״ה] והנה[10]) כמו חתו, והטעם סתום אלה דברי הנבואה והם התעוד׳ והתורה: בלמודי, שם התאר, וכמהו לשמוע כלימודי [כ׳ ד׳] והנה הוא מתלמידי: 17 וחכיתי, אלה דברי הנביא שאמתין עד שהשם יתן לי רשות לגלות סודי: 18 הנה וגו׳, הטעם יוכלו להבין מסור[11]) הנבואה ממעשי ומשמות בני: מעם יי צבאות, הטעם כי אלה השמות היו מעם השם: השוכן בהר ציון, הטעם מרוב אהבתו: 19 וכי יאמרו אליכם, עם התלמידים ידבר: המצפצפים, דומ׳ לדבור, וכמוהו בסוס עגור כן אצפצף [ל״ח י״ד]: והמהגים, מהבנין הכבד הנוסף, והטעם שיעשו לאחר שיהגה:

---

[1]) שכפות עם שכפות וכן גכופיו גדכופיו. ג׳. [2]) נכפל. ס׳. [3]) שכם ושכם שכפות ג״כ. ס׳. [4]) יעלמו כחד לכלך לחתה עמנו אל. ס׳. ג׳. ג׳. לבני זאת הגבי׳ נכון ג״כ ו״ו ועטעם: [5]) = ס׳. ג׳. ג׳. [6]) טעם זזה המנחבר, כי יקרני הוא לי׳ עבר ונבנין פעל ואין כאן מקבון יו״ד כלל, לך לשבר שהיה בשבטו הגבקה ויסרני: [7]) וזה טעם.... לשוב = ס׳. [8]) להכפל. ג׳. ג׳. [9]) ולהכפל בו = ס׳. [10]) והנו. ג׳. [11]) קוד. ג׳.

והטעם כי מחני אשור השחיתו את הארץ שנה אחר שנה: 24 בחצים, לא יוכל אדם לבא במקום הכרמים שהיו, כי אם בחצים, כי יפחד שיש יער[1]) שנחבאו לסטי' או חיות בחוחים: 25 וכל ההרים, אשר במעדר וגו', שהיו הברמים שם בתחילה מתקנים יתקנום עתה, כי לא יהיו שם חוחים, וכל כך יתן השם ברכה בכרמי ההר עד שישלחו השור שם, כטעם אסרי לגפן עירה [בראש' מ"ט י"ח], והנה אמר כי מעגלה אחת ושתי צאן ירבה החלב, וברמי [צ"ל ובכרמי] ההר שימלטו לבדם יתן השם ברכה עד בלי די:

ח

1 ויאמר, גליון גדול, ויש[2]) אומרים ממגלה, והנה יו"ד תחת דגש[3]) וכבה[4]) דליו שוקים [משלי כ"ו ז']: בחרט, כמו ויצר אותו בחרט [שמות ל"ב ד'], צורה יצוקה כדמות אדם[5]), ואחרים אמרו כי גליון יחיד מגליונים, והוא בגד והכתיבה במלאכת רקום, והטעם כי יתנבא לעתיד על גלות שומרון: 2 ואעידה, יש אומרים כי האל"ף תחת ה"א, ואחרים אמרו כי בא עתיד תחת עבר, ויתכן היות ואעידה כמשמעו, שאעיד לי, והנביא עשה מה שצוה השם, ואם לא נזכר: את אוריה הכהן, היה כהן גדול בימים ההם, גם זכריה היה אדם גדול, ודרך הדרש ידועה על נבואת זכריה הנביא ואוריה הנביא[6]): 3 ואקרב, טעמו רמז לשכיב, כמו אל תגשו אל אשה [שמות י"ט ט"ו], והנביאה אשת הנביא, ונקראה כן בעבור שבעלה נביא, או גם היא היתה נביאה: 4 כי וגו', זה הנער נולד קודם שתי שנים[7]) שתגלי שמרון: ישא, הנושא כמו ויאמר ליוסף [בראש' מ"ח ל']: 5 ויוסף, טעם ויוסף כי גם זאת הנבואה היתה על דבר מלך אשור: 6 יען, מי השלוח, יש אומרים שחם ירושלם, והנכון מלכו בית דוד שרובי מלכי בית דוד היו צדיקים, ומלכי ישראל היו כלם רעים וחטאי', וטעם השילוח הם כמו גולות מים, או שישלחם אדם, או מים שיגדלו שלחים, כמו שלחיך פרדס רימונים [שיר השי' ד' י"ג]: 7 ולכן, עליהם, על אנשי יהודה שהיו קושרים על אחז: אפיקיו, מקומות חזקי מהמים, כמו על אפיקי מים [שם ס' י"ב], או כפי טעם המקום, וכן גדותיו, ויש אומרים כי הוא חסר הרי"ש, כמו שרשרו עם

---

[1]) שיש יער = 3. נ. [2]) נכלה כי מקר כלן הציכום הכלשון מצר הולין מלת גליון מנז' נגלה. — בכ"י ל הגר' 'יש לומ': [3]) ג' דגשים הולככו כלן, ל' לבלוע ל' הצכת, ומ' לקיון ונשקל פעלון והנה היו"ד תחת דגש הצני כצי דעת כלצ"ע, לו שהיה כתוב בצבר מצר לצניו גליון בלי דגש: [4]) די: וימלא .... וכבה = ג. [5]) בכ"י ג כתיב בקוף הלף: בחכט מלום מוכ מלן עזכת ז"ל לוכה יל"קה כלמיה מלם והוח כלולו מוכ וכחוב עליו מלום בחכט, במלת בחכט מיכה קמוכה מל מלת מלום. ע' כ' ל'. והוח טעמה: [6]) נבואת מוכיח וזכריהו הנביא. נ. — עיין מכות לף כ"ד. [7]) ל"ל שתי שנים קודם:

לנו, וידענו כי בבא סנחריב היה חזקיהו בן שלשים ותשע שנה לכן קראו ילד בעת נבואת הנביא, יש אומרים כי פלא יועץ אל גבור אבי עד הן שמות השם ושם הילד שר שלום, והנכון בעיני כי כל אלה שמו׳ הילד, פלא שהשם עשה פלא בימיו, יועץ כן היה חזקיה ויועץ המלך [מ״ש ל׳ ג׳], אל גבור שהיה תקיף, אבי עד שנמשכה מלכות בית דוד בעבורו, ועד כמו שוכן עד [כ״ח ט״ו], שר שלום שהיה שלום בימיו וכן כתוב [מ״ש ל״ג כ״ג]: 6 למרבה, דרך דרש הסופרי׳ כי המ״ם סגור בתוך המלה והיה ראוי להיותו בסוף, רמז לאות השמש ששב הצל לאחור, יתכן היות מרבה שם כמו מעשה, או פועל מהבנין הכבד הנוסף: במשפט, וכן כתוב [פס]: 7 דבר, דבר נבואה או גזירה: ונפל הטעם כפול במשפט: 8 וידעו, אפרים: הם עשרת השבטים: 9 לבנים, דרך משל אם אשור הרע לנו עוד נשוב בקדמותינו וטובים מאשר היינו: שקמים, כדמו׳ תאנים רעים: 10 וישגב, צרי רצין, הם אשור: אויבו, שב[1]) אל השם, והם ארם או ישראל, והנה ארם שהם מזרח לישראל ישובו להרע לישראל עם מלכי אשור, 11 מאחור שהם במערב ארץ ישראל: 12 והעם, על ישראל: המכהו, הוא השם שהוא המכ׳ באמת ובאו סימנים שנים, כמו בתוך האהלי [יהושע ז׳ כ״ב]: 13 ויכרת וגו׳, הטעם לא שב העם, כי אין מורה להם הדרך הישרה: כפה, הוא השרש, וכבה וכפתו לא רעננה [איוב ט״ו ל״ג]: ואגמון, כמו הלקוף כאגמון ראשו [כ״ח ס׳], והוא צמח גר׳[2]) וידוע: 14 זקן, והנה פירש כי הראש משל לזקן, וכן הכפה, והזנב והאגמון משל לנביא השקר: 15 ויהיו וגו׳, אל״ף מאשרי תחת יו״ד, והפך זה תתיימרו [ס״ח ו׳], וכן אל״ף ומאשריו: 16 על כן, ישמח השם, כדרך לשון אדם כי בהיות הנעשים בטוב ישמחו עושיהם: חנף, הוא ברו טוב ותוכו רע: 17 כי וגו׳, דמה הרשע לאש שיאכל המבער, והשמיר והשית הם הרשעי׳: ויתאבכו, מלה זרה כמו התרוממו: 18 בעברת, נעתם, בלשון קדר כמו חשך[3]) גם זה דבק בעבור העשן הנזכר למעלה, ור׳ משה הכהן אמר שהוא כמו יועם זהב [איוב ל״ו ל׳] והתי״ו מבנין התפעל, וזאת טעות גדולה: 19 ויגזר, דרך משל בעבור מלחמות שיעשו ביניהם והן אחים, כאילו הם גוף אחד: 20 מנשה, זה פירוש הפסוק שהוא מלמעלה, והנה מנשה ילחם עם אפרים ושניהם על יהודה:

---

[1]) ו״ו מוויבו שב. ג. [2]) כ״ל שנ״ל כך, עיין לקוין כ״ח ס׳, ומיוב ע׳ כ״ו: [3]) קדל. ג.

הלה עם, זאת התשוב', הטעם הלה זה, עם שידרוש אל אלהיו, בדרך לעוג ומהתל באליהו, איך יבקש אל הצלמים שהם מתים בעד החיים: 20 לתורה ולתעוד', הלמ"ד כמו אמרי לי אחי הוא [בראש' כ' י"ג], בעבור תורת הנבואה, כי עוד[1] יאמרו כדבר הזה לא נשמע, כי הוא כלילה שאין לו שחר, והטעם לא תצא זאת התעלומ' לאור, ויש אומרים כי טעם 'לתורה' שבועה, וכדבר הזה לא ראינו במקרא: 21 ועבר, יש אומרים כי הנה ימים באים שהעובר בארץ יהודה והוא מיהודה יהיה נקשה ורעב מפני חיל סנחריב, ובאשר יראה כי לא יושיעו מלכו ולא ע"ז שלו, אז יפנה למעלה להתפלל לאלהי השמי', ולפי דעתי שהוא על חיל סנחריב שיעבר בארץ יהודה, וידוע כי מחנה גדול ירעב: במלכו, הוא מלך אשור, ובאשר יפנה למעלה ולמטה יראה הכל חשך: 22 ואל, מעוף, כמו ארץ עיפתה [מיוכ' י' כ"ג] כמו חשך: מנודח, מפוזר כמו והנדחים [כ"ז י"ג], ויתכן שהוא כן 'ומעוף אפיל' מנודח', בעבור שהוא לשון זכר: 23 כי וגו', כי, כמו אותה העיפה והחשיכ' לא תהיה לירושלם שהציק עליה האויב, ויש אומרים כי לא יוכל הצר לעוף אל ירושלם אשר הציק לה: בעת הראשון וגו', כי בפעם הראשונה שבא מלך אשור הקל ארץ זבולן ונפתלי, ובפעם האחרון [צ"ל האחרונה] הכביד לכלי הגליל, ויתכן היות גוי' על ישראל כמו אחריך בנימין בעממיך [סופ' ס' י"ל]:

ט

1 העם, אלה הם אנשי ירושלם שהולכים במסילותיה כעור שלא יראה מרוב הצער: 2 הרבית, הם יהודה שנקבצו אל ירושלם, וטעם לו הרבית השמחה כאשר הוא קרי, ואשר הוא באל"ף לא היתה שמחה כמוה, כמו לא היה פחד [מכלי כ"ג ו']: כי את עול סבלו, משקלי השמו' משתני': מטה, מכה שכמו: החתות, נפתח הה"א בעבור אות הגרון, כמו החלו [דבריס ג' כ"ל], ואין מלה זרה, ות"ו החתות לנוכח השם, כמו הרבית הגוי': כיום מדין, ביתי גדעון [סופ' ז' ומ']: 4 כי וגו', יש אומרים סאון מגזרת סאה, שהשם מדד לאשור כפי מעשיו, ויש אומר[2] שהוא הפוך מן אסון, כמו כשב וכבש, והנכון שאין למלה הזאת דומ', והעד סואן שהו' פועל והנו"ן שורש, וטעמו כמו נאקה, ברעש גדול: ושמלה מגוללה בדמים, וכל אחד שוכב חלל ושמלתו מגוללה בדמיו[3] או טעמו השמלה שהיתה מגוללה בדמי חללים שהרג, והנה היתי לשרפה, והטעם על מיתת חיל סנחריב ביד המלאך כנשרפים[4] [ל"ז ל"ו]: 5 כי, כל זה בזכות הילד שיולד

---

[1]) ל"ל כי טעות סופר ויש כאן ול"ל „והתעוד ה" במקום „כי עוד". [2]) סאון מגז'... ויש לגו' = ג'. [3]) שוכב חלל ושמלתו מגוללה בדמיו. ס. ג. = ג'. [4]) כשנשרפים. ד':

ההרמה[1]) למרימים לא לעץ: 16 לכן וגו', טעם במשמניו מיתת גדולי אשור כי כן כתוב: יקד, על משקל כפור [תהלי קמ"ז י"ז]: 17 והיה אור ישראל, הוא השם, והטעם על המלאך שהמכחיד[2]) [צ"ל שהכחיד או המכחיד] המחנה: שיתו ושמירו, הרשעים: 18 וכבוד יערו וכרמלו, משל שהיו רבים כאילני היער והכרמל: מנפש ועד בשר יכלה, שהכחידם כדמות שרפה: כמסום, שם כמו יקוד ואיננו סמוך: וטעם נוסף שיהיה זה הדבר נראה בנם: 19 ושאר, שלא ימלטו כי אם מעטים עד שיוכל לכותבם נער שאין לו רגילות בחשבון: 20 והיה, על מכהו, הוא אשור, וזה לאות כי רבי מיהודה קשרו: 21 שאר ישוב, הוא שם בן הנביא, והנה פירש כי טעם שאר ישוב על שאר יעקב והוא יהודה, גם ישוב משרת עצמו ואחר עמו, כמו מתן בסתר יכפה אף [תהלי כ"ל י"ד], והנה הוא בן, שאר יעקב ישוב אל אל גבור, וטעם גבור בעבור שהוא יוכל להושיעם: 22 כי וגו', הטעם אף על פי שיהיו ישראל רבים בימים ההם כחול הים, לא ישאר מהם רק מי שישוב לשם, כי כליון חרוץ גזור מהשם[3]), כמו אתה חרצת [תהלים ס' כ' י'], יבוא כנחל שוטף בצדק: 23 כי, ונחרצה, גזרה, גזרת מאת השם, כמו אתה חרצת[4]): 24 לכן, יושב ציון, בעבור שנתפשו כל ערי יהודה: יכבה, במחשבתו: בדרך מצרים, כי משם[5]) עבר: 25 כי, מעט מזער, בימים, ויכלה זעמי ואפי בהם על רוב שהשחיתו, ויש מפרש תכליתם מן אחרי בלותי [ברא' י"ח י"ב], על משקל תכליתו [צ"ל תכלית תהל' קל"ט כ"ב]: 26 ועורר וגו', וכמכת מטהו על הים בשוב המי' על מצרים: ונשאו, רמז לסנחריב בישובו בבושת: 27 והיה, יסור סבלו, של מלך אשור[6]) וכ"ף צואר שב ליהודה: וחבל, כמו השחתה, וכן וחבל את מעשה ידיך [קהלת ה' ה'], וטעמו וישחת העול באשר יושם שמן בצואר, והטעם שיתגבר יהודה: 28 בא וגו', הזכיר מסעי[7]) מלך אשור בבואו אל ציון: יפקיד כליו, עם קצת מחנהו לבא אל ציון במהרה: 29 עברו מעברה, הנהר או שם מקום: לנו, מגזרת ללון [ברא' כ"ד כ"ג]: 30 צהלי, הצהלה הרמת קול, וכן צהלת הסום[8]): בת גלים, שם מדינה, ויתכן היות בת כמו בת ציון[9]) 31 נדדה, הגבים, שם מקום, או בורות מתרגום ארמית: העיזו, הכריחו נפשם או אחרים מישראל, כי הוא פועל יוצא [כמו][10]) שלח העז [שמות ט' י"ט]: 32 עוד, יבוא היום ישעמוד בנוב: 33 הנה, מסעף, יכרית הסעיפים, כמו[11]) לא תפאר אחריך [דבר' כ"ד כ'] וישרש מארץ חיים [תהלי כ"ב ז']: פארה, כמו סעיף וככה ותשלח פארות [יחז' י"ז ו']: במערצה,

---

[1]) עקל הכמ"ה. ב. [2]) שֶׁהִכְחִיד. ב. ג. [3]) גזוד. ג. [4]) כמו לחם מכלם.

= ב. ג. [5]) מצה. ד. — תולי ל"ל שם: [6]) לסגור בגוחו של ליון. ג. [7]) מעצה מקעי. ה.

[8]) תולי ל"ל מלהלות תגיהו יכמ' ח' ט"ח, עיין לקמן כ"ד י"ד: [9]) כ"ל כי שם המקום, גם גלים" תו „גלים" לחוד: [10]) = ו. ד. [11]) פלכה כמו. ג.

יו"ד

1 הוי החוקקים, הוי כמו קריאה לשופטים ולדיינים וסופריהם[1]: ומכתבי, פועל יוצא לשני פעולי, מהבנין הכבד הדגוש ויהיה עמל דבוק עם כתבו: 2 להטות, יצוו לסופרי שיכתבו ספרי שקר על היתומים, והאלמנו והדלי שאין להן כח ואפילו לדבר: 3 ומה וגו', הטעם כל זה עשיתם, והנה מה תעשו ביו שיפקוד השם עונותיכ: כבודכם, הוא ההמון: 4 בלתי וגו', הטעם כל זה עשיתם[2], לא ימלט רק מי שיכרע תחת אסיר ויפיל עצמו תחת הרוגים כאילו הוא הרוג כמוהם: 5 הוי אשור, הוא דרך קריאה: שבט אפי, שהוכחתי בו רבים: [ומטה וגו'], והמטה שהוא ביד בני אשור הוא זעמי: 6 בגוי, ועל עם עברתי, שיש לי עברה עליה [צ"ל עליו][3]: 7 והוא, ידמה, כמו כאשר דמיתי [במדבר ל"ג כ"ו], והוא מגזרת דמיון, והטעם לא יחשב כי להוכיח שלחתיו, רק אין לו מחשבה כי אם לעקור את הכל: 8 כי יאמר, בלבו הנה שבו שרי, שהיו בתחלה שרים, הנם[4] מלכים הם על גוים: 9 הלא ככרכמיש כלנו, כמו ואבד כלנה [ברא' י' י'], והם שמות מקומות נקראו על שם הבונים כמו מצרים [ברא' י' ו']: 10 כאשר עשיתי [צ"ל מצאה יד] לממלכת, עובדי ע"ז: מירושלם, מסביבות ירושלם והם ערי יהודה הבצורות שתפש: 11 הלא וגו', זאת הנבואה היא על סנחריב כאשר יבא להלחם על ירושלם: 12 והיה כי יבצע, ישלים וכמוהו ידיו תבצענה [זכר' ד' ט']: את כל מעשהו, להביא חיל סנחריב אל ציון: על פרי, כמו פרי מחשבתו [צ"ל מחשבתם, ירמ' ו' י"ט]: 13 כי, עשיתי, גבורה: נבונותי, מהשניים הנראים מבנין נפעל: ואסיר, עתיד והטעם על זמן עומד כמו יעשו עגל בחורב [תהלי' ק"ו י"ט]: ועתידותיהם שושיתי, מגזרת ועתדה בשדה לך [משלי כ"ד כ"ז], הממון שיזמן האדם שימציאנו לעתיד מימיו: ואוריד כאביר, ואם הוא באל"ף הוא נוסף, והטעם אוריד היושבים בארמון כביר[5], ויאמר ר' משה הכהן כי האל"ף עיקר, כמו אביר הרועים [שמואל ב' כ"ג כ'], והטעם כגבור: 14 ותמצא, לחיל, ממון כמו את החיל הזה [בראש' מ' י"ז]: נודד כנף, פועל יוצא, והנה הכנף פעול, בעבור שהמשילם לבצים והאפרוחי יולדו מהם: 15 היתפאר הגרזן, כלי הברזל שיחתך בו והוא מגזרת נגזרתי [צ"ל נגרזתי: תהלים ל"א כ"ג] והנה הטעם כי השם המשילו, ואין למשור רע כי אם ויישר במגרי [תהל' ל' כ' ג'], והוא מפעלי הכפל, על משקל מעוז [כ"ה ד']: ומשל אחר כהניף שבט ואת[6] מרימיו, והטעם כהנפת השבט ותנופת מרימיו, כי עיקר התנופה למרימיו כהרים מטה,

---

[1]) ומוטעיהם. ג. [2]) כל זה עשיתם = ג. ג. [3]) וכן הוא בכ"י ט. ג. [4]) הנה. ט. [5]) כביר ומזק. ג. [6]) בכ"י ג. ה. ו. הגהה: „אח" לך בלשון מקום פיקוח כלומ"ר כי גבה ואח, וכן בלשון ג"כ מקום פיקוח כמ' כי גבהתו פיקח „ואח".

המופת [תה״י ג׳ ל״ב ל״ח]: והיתה מנוחתו כבוד, בכבוד וכן הנמצ׳ בית יי [מל׳ ג׳ י״ח ט״ז]: 11 והיה, שנית, כנגד גאולת מצרים, והנה לאות כי על ימי המשיח ידבר, כי גאולת בית שני לא היתה גאולה שלימה, כי כל השבטים גם כל יהודה לא שבו אל ארצם: והמפרש על חזקיהו, שהתקבצו למלכותו כאשר ראו כי נמלט׳ ירושלם ומת סנחריב אחרי מות רובי [צ״ל רוב] מחנהו: 12 ונשא, כאילו השם ישא נס לכל הגוים שיראוהו ישראל וישובו אל ארצם, והנה ישראל עשרת[1]) השבטים, גם הזכיר יהודה: 13 וסרה, שלא יקנא אפרים בעבור שהמשיח הוא ממשפחת יהודה, ואם חזקיהו[2]) בעבור עמוד מלכותו: וצוררי יהודה, שונאיה׳[3]): ואם על חזקיהו, על ארם, והנה לא יצור את אפרים להשיב להם גמולם בימי פקח: 14 ועפו, יש אומר כמו מגילה עפה [זכר׳ ה׳ א׳] פרושה, ורבי משה הכהן אמר כי אין רע לו, והטעם כמו ינוחו[4]) ויחסר מקום ארץ: ימה, שהם מערב ארץ ישראל: בני קדם, הם ארמים: משלוח ידם, שישלחו ידם לבוזם: ובני עמון משמעתם, יסורו אל משמעתם: 15 והחרים, יכרית, כמו וכל חרם [ויקרא כ״ז כ״ט], שיעברו בו ישראל ביבש׳ ולא יעכבם הים שישובו מהרה: בעים, אין לו אה, והמ״ם שורש, וטעמו כמו בכח, והמפרשים אותו מגזרת אם תבעיון בעיו [כ״ל י״ג] לא ידעו הדקדו׳: הנהר, הוא היאר: והדריך פועל יוצא לב׳ פעולים: 16 והיתה, והנה פירש טעם החרם והמכה: כאשר היתה וגו׳ רמז לבקיעת ים סוף:

יב

1 ואמרת, התי״ו לנוכח ישראל, הם השבים אל ארצם: כי אנפת בי, אע״פי שאנפת בי, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך [תהלי׳ מ״א ה׳]: 2 הנה וגו׳, שאחר שעמי אל ישועתי: אבטח, אשכון בטח: [יה], פרוש חצי השם בספר תהלו׳ [תהלי׳ פ״ח ה׳] וזמרת מפו׳ בתורה [שמות ט״ו ב׳]: 3 ושאבת׳ מים, משל שיתענגו כצמא בשואבו[5]) מים: 4 ואמרתם, זה לזה: קראו, קול גדול בשמו: עלילותיו, מעשיו: 5 זמרו, מזמרת הארץ [ברכו׳ מ״ג י״ח], הטעם תנו זמרה מדבר משובח לשם: מודעת, פעול מהבנין הכבד הנוסף[6]): כי גאות, לשון נקבה והתי״ו לעדה: 6 צהלי, דין הוא שתגביהי קולך בת ציון כי השכינ׳ בקרבך:

---

[1]) = ג׳. ג׳. ה׳. [2]) בעבור שהמשיח . . . חזקיהו = ה׳. [3]) ל״ל סנחריב שלא ישכחל.
[4]) ינוחו. ה׳. ג׳. [5]) בשאבו. ג׳. [6]) מודעת . . . הנוסף = ג׳.

בגבורה, מגזרת עריץ: ורמי הקומה, בעבור כי השרים נכחדו: 34 ונקף, לשון הכרתה: סבכי היער, האילנים המסובכי': בברזל, משל למלאך: [והלבנון באדיר יפול], והשרי' הדומים לאילני הלבנון יפלו בברזל אדיר, והנה 'בברזל' מושך עצמו ואחר עמו:

יא

1 ויצא וגו', רובי המפרשים אמרו כי זה המשיח, והטעם שימות מחנה אשור הצר על ירושלם, ועוד יבא עת גאולת ירושלם השלימה, ולפי דעת רבי משה הכהן שעל חזקיהו רמז, כי הוא דבק עם הפרשה: חוטר, מגזרת תרגום מטה: גזע, כמו זרע, ונצר כמו סעיף, כנצר נתעב [י"ל י"ט]: ומעם ויצא כי קטן היה כאשר היה [צ"ל היתה] זאת הנבואה: 2 ונחה, על משקל ושבה אל בית אביה [ויקרא כ"ג י"ג], מהשניים הנראים: והנה פרש כי רוח יי היא רוח חכמה ובינה, וכן כתוב על יהושע בתורה [דברי' ל"ד י"ט]: וגבור', כי גבור היה חזקיה, כי כן כתוב [ה"א ב' ל"ב ה']: 3 והריחו, פעמים תטעה הרגשת האוזן שתשמע ואין קול, גם העין תטעה שיֵרא'[1] לה הנח שהוא נע, רק הרגשת הריח לא תטעה, והריחו, כאילו יריח הדבר ביראת השם שיש לו[2]), לא[3]) ישפוט כאשר יראה לעיניו, ולא כאשר ישמע, כי יתכן להיות עדות העדים שקר: ואלה התוכחות והמשפטים הם כמשפט המלוכ': 4 ושפט בצדק דלי', כמשפטי[4]) התור' שלא יהדר פני דל [במות כ"ג ג']: והוכיח ביושר לטובים: והכה ארץ, בפיו כאילו הוא שבט לרשעים: 5 והיה וגו' והנה הצדק לא יסור ממנו כל ימיו בכל מעשיו: 6 וגר זאב וגו', דרך משל מהשלום שיהיה בימיו: ומריא, פירשתיו [פ' י"ח] שהוא מין ממיני השור וחלבו אסור: 7 ופרה, היא גדולה כי העגל קטן ויש אומרים כי הנקב' חזקה מהזכר: יאכל תבן, כאילו יסור מנהג תולדתו ולא יזיק לטרוף: 8 ושעשע, לעולם תמצא בטעם הזה כפולה: חור, הפה או האף: מאורת, העין שהיא בעלת האור: יתכן היות ה"א הדה תחת י"וד ידו אליה [ירמ' כ' י"ד], והטעם ישלח ידו, או אין לה אחות: 9 לא ירעו, על הפתן ועל הצפעוני, כאילו כל ארץ ישראל מלאה דעת יי, כי ידוע הוא כי יודע השם לא ישחית לעולם רק יבנה ויתקן: כמים, תחסר מלת אשר, וכן הוא, כי הדעות תרבינה כמו אשר יכסו המים [צ"ל המים אשר יכסו][5]) על ים, שלא יפסיקו רק תוספנה: 10 והיה וגו', אם על המשיח, שכל העולם כלו תחת רשותו, ועל דעת ר' משה הכהן הנזכר על אות השמש, כי כן כתוב לדרוש

---

[1]) עד שיכלם. ג. [2]) שים לו כח. ו. ס. [3]) ולס. ג. נ. [4]) כמשפטי. ס.
[5]) כן הוס בכ"י. ג. נ.

לא יחשובו, למאומה רק יהרגו: 18 וקשתות, תרטשנה, תבקענה: 19 והיתה בבל, שהיתה צבי ממלכות, וכמוהו הבית הזה יהיה עליון [מלכי ל׳ ט׳ ח׳], אשר יהיה: 20 לא תשב, והטעם[1]) לא תהיה נושבת: יהל, חסר אל״ף כמו שקר מזן [מסלי י״ז ד׳]: ערבי, הם בני קדר, וכן מלכי הערב [ירמי׳ כ״ה כ״ד] משא בערב [כ״ף ג׳], והטעם כי אפילו ערבי שמנהגם להתנודד ממקום למקום לא יתקעו בה אהליהם: 21 ורבצו, ציים, הם חיות דרות בארץ צייה: אוחים, אין אח לו, והם חיות שישתומם כל רואם: בנות יענה, יהועות והם עיפות: ושעירים, כדמות שדים, והם שעירים ברים: ויתכן היות אוחים עיפות והוא הנכון: 22 וענה איים, לשון רבים מן האיה [ויקרא י״א י״ד]: וענה טעמו נגון[2]) או דירה מגזרת מעון [תהלי כ״ו ח׳]: באלמנותיו, יש אומר כי פירושו כמו בארמנותיו, כמו וידע אלמנותיו[3]) [יחזי י״ט ז׳] ולא יתכן שיתחלף אות באות לבד מאותיות אה״ו, וכן פירושו וענה שם כל אחד מהאיים עם אלמנותיו: ותנים, כמו אח הייתי לתנים [איוב ל׳ כ״ט]:

יד

1 כי, כאשר נלכדה בבל אז שלח כורש לגולה [צ״ל הגולה]: ונספחו, יתחברו כמו ספחני נא [בראשית מ״ח כ׳ י״א]: 2 ולקחום, הטעם כאשר יראו העמים שכורש יכבד לישראל יבקשו להיותם [צ״ל להיות] עבדים לישראל: 3 והיה, כ״ף מעצבך עם יהודה ידבר, מעצבך בגוף ומרגוז בלב: 4 ונשאת, מדהבה, תרגום זהב, וכן בלשון קדר והטעם זהב המס: 5 שבר, מטה רישעים, רמז למלכות, וכן שבט, כי המלך כרועה והעם כצאן: 6 מכה, מכת, סמוך ויחסר יד, וכמוהו השותים במזרקי יין [עמוס ו׳ ו׳]: מורדף, פעול מהבנין הכבד הנוסף, וטעם מורדף רודה במורדף בלי חשך, ויתכן היות מורדף פעול[4]) בטעם: 7 נחה, במות מלך בבל: פצחו, בלשון קדר דבר צחות: 8 גם וגו׳, הטעם שהיה מצוה לכרות הברושים והארזים לבנות מצור וסוללה: 9 שאול, לשון זכר ונקב׳ והנה רגזה גם עורר: רפאים, הם המתים ויתכן היות האל״ף תחת ה״א רפה: עתודי ארץ, הם המלכים בטעם או תיש [תהלי ל״ה]: הקים מכסאותם, היו קמים כאילו היו חיים ויתכן היות מנהג הבבליים לשום כסאות בקברי המלכים: 10 כלם, אילו יכלו לדבר היו אומרים כן: חלית, מגזרת מחלה [עמוס ט״ו כ״ו]: 11 הורד,

---

[1]) הטעם. ג. [2]) בכ״י ד. על הגליון: כמו ותען להם מכיס. [3]) באלמנותיו. כמו וידע אלמנותיו יש חומר כי פירושו כמו בארמנותיו. ג. [4]) ל״ל פועל בטעם, כ״ל, מ״מ שמלת מורדף היא פעול בדקדוק, כי היא בינוני הפעל, יש לה טעם פועל, וזה חלוק בין פי׳ לתתן למכי, כי לפי׳ הל׳ היא פעול גם בטעם ועניינה החים הנכדף, ולפי׳ הנ׳ עניינה החים הכודף:

יג

1 משא בבל, הזכיר מפולת בבל אחר מפולת אשור כי בבל השחית אשור: 2 על הר נשפה, יש אומרים מגזרת נשף [ס' י"ח] כמו שחרות והנכון שהוא מגזרת שפיים [מ"ק י"ח] והנו"ן לבנין נפעל, וטעמו גבוה, או אין לו אח: להם, לבאים על בבל להלחי עליה: ויבאו, ומיד יבואו[1]) ויכנסו למדינה כי יתפשוה: 3 אני, דברי השם: למקודשי, הם המזומנים: עליזי, שהם שמחים להראות גבורתי, או ששמחתם בגבורה ששמתי בהם: 4 קול, מנהג תולדת ההר כאשר ידבר איש להשיב הקול, וזה הוא טעם קול המון, מגזרת הומה [מלי ס' מ"ח] והנה פירש למה זה הקול שאון [צ"ל קול השאון] בממלכות גוים, כי מלך פרס שהוא כורש ומלך מדי שהוא דריוש, שניהם התחברו על בבל וזה מפורש בספר דניאל [דני' ס' כ"ח]: מפקד, ישים פקידים או מפקדים[2]) והוא פועל יוצא לשנים פעולים: 5 באים, כי מפאה עילם באו כאילו הם מקצה השמים, רמז למרחוק: יי, והנה באו גזירות השם 'וכלי זעמו' שהם פרס ומדי: 6 הלילו, כשוב משדי יבא, כי זה השוד בא מהשם[3]) ומי יוכל לבטלו, ויש אומרים כי שדי כגבור שודד[4]), והראשון הוא הנכון: 7 על כן כל ידי, מאנשי בבל: 8 ונבהלו, פני להבים פניהם, כמו שרופים מרוב הצער, ויש אומרים כי להבים גוי ככושים[5]): 9 הנה [אכזרי], י"וד אכזרי נוסף כי"וד פנימי [מלכי ס' ו' כ"ז]: לשום, ארץ כשדים: 10 כי, וכסיליהם, יש אומרים כי כסיל הוא הכוכב שהוא קרוב מהסדן הדרומי שימותו הגמלים אם יראוהו, ולפי דעתי שהוא לב עקרב, ויתכן להיות הכסילים מגזר' הכסלים [ויקרס ג' ד'] שהם קרובים אל הסדנים, ויאמר רבי יונה כי כסיל הוא אחד וחבר כוכבים אחרים אליו וכמוהו בתי השן [עמוס ג' ט"ו]: יהלו, כמו יחלו [צופ' כ' ל"ח], מהפעלים של הכפל והנה הוא פועל יוצא, וככה בהלו[6]) גרו [מיכ כ"ט ג'] גם כן יגיה, והעד יגיה חשבי [מסלי י"ח כ"ט]: 11 ופקדתי על תבל רעה, כי ממלכות רבות תפש כורש, וכן אמר כל ממלכות הארץ נתן לי יי [עזר' ס' ג']: 12 אוקיר, פועל יוצא מהבנין הכבד הנוסף וכן הוקר רגלך [מסלי כ"ה י"ז]: וטעם 'אנוש' הזכרים שימותו במלחמה: 13 על, שמים ארגיז, דרך משל שלא ימצא הבורח מנוחה: 14 והיה, המון כשדים: כצבי מדח, שידיחו אותו הרודפי' והוא פעול מהבנין הכבד הנוסף על משקל מוקטר [מלאכי מ' י"ח] מוגש [מס] מוצב ארצה [ברא' כ"ח י"ב]: 15 כל, ידקר, שלא יחמול עליו: וכל הנספה, שם התאר מבנין נפעל: 16 ועולליהם, תשגלנה, כנוי לשכיבה ויקרא תשכבנה דרך כבוד: 17 הנני וגו', הזכיר מדי כי הם יותר אכזרים:

---

[1]) ומיד יבואו = ס'. [2]) ל"ל מפקודים, מו' מגז' פקודים (שמות ל' י"ג). [3]) צפ"י ג. הוסיף מפכם על הגליון: „הנקפל שדי". [4]) שם, כופף: ופירו' מגבור שודד יבוא ולפ דבר מהשם: [5]) כושים. ג. [6]) כלומ' בַּהֲהָלוֹ מקור מן ספעיל (שם).

חשבתי והטעם כל מה שחשבתי בכל מה שעבר כן היה וכן יהיה לעתיד:
25 לשבור, כאשר חשבתי לשבור אשור בארצי שהיא ירושלם, כי שם
הכבור: וסר מעליהם, מארצי והרי: 26 זאת, כן תהיה זאת העצה שיעצתי
על בבל: על כל הגוים, על אשור ובבל בעתם[1]: 27 כי, אחר שהשם
גזר מי יוכל להפר: 28 בשנת[2], המשא, הנבואה או משל בדרך נבואה,
והעד כי משורש נחש: 29 אל, צפע, הוא צפעוני והוא קשה מהנחש:
והטעם כי חזקיה יהיה גבור מאביו והוא יזיק פלשתים כי כן כתוב במלכים,
הוא הכה את עזה ואת גבולה ממגדל נוצרים ועד עיר מבצר [מלכים ב׳ י״ח
ח׳][3]: והפרי שיתן, שרף מעופף, והמעופף הוא קשה בשרפים: 30 ורעו
בכורי דלים, הם ישראל שהתדלדלו קורם כל אומה והטעם כי יהיה לישראל
שובע וישכנו לבטח, ואת פלשת להפך: שרשך, האבות: ואחריתך[4], הם
הבנים וכן לא לאחריתו [דברי י״ח י״ד][5]: 31 הלילי, הטעם שירימו קול
בפרהסי׳א: כי מצפון עשן בא, הוא מלך אשור והנכון שהוא נבוכדנצר
והעד כי יי יסד ציון: ואין בודד, מגזרת בדד: במועדיו, בארמונו בא
העשן ולא יכול אדם לשבת אפילו לבדו בביתו: 32 ומה יענה, כל מלאך
ממלאכי כל גוי, זה יענה, כי יי יסד ציון, ולא יוכל מלך אשור לה: וטעם
ומה יענה, שישאלו הגוים מה היה לירושלם, וכן יענה [צ״ל יענו] המלאכים
לשולחיהם:

טו

1 משא, בליל, סמוך והטעם בליל כך מהשבוע: שודד ער מואב,
והנה הוא חסר ב״ת במואב: נדמה, נכרת כמו ודמיתי אמך [הושע ד׳ ה׳]:
קיר מואב, מדינה כמו וארם מקיר [עמוס ט׳ ז׳]: 2 עלה, הטעם עלה
יושב [הבית]: הבית, שם מדינה: הבמות, לע״ז: בכל ראשיו, של מואב: כל זקן
גדועה, שם כמו וחבולתו חוב[6] [יחזקאל י״ח ז׳]: וביי״ת בראשיו[7] ימשך אחר
עמו כמ״ם מאל אביך [ברכות ל״ב כ״ה]: 3 בחוצותיו, בחוצות מואב: על
גגותיה, רמז למדיני: יליל, כמו ייטיב [הושע כ״ב כ״ה], והנה העתיד בבנין
הפעיל נע, והם זרות: 4 ותזעק, נפש של מואב: ירעה לו, והנכון שכל
אחד יזעק ויאמר: 5 לבי למואב, בעבור מואב: בריחיה, בריחי המדינה
צועקים כמו הילילי שער [י״ד ל״ח], או בריחיה הובאו אל מצרים, כי משם

---

[1]) על כל הגויש . . . בעתם = ב. ג. [2]) זאת המלא הכתוב (פיוט ע״ו) בכ״ו: [3]) מגלכיש . . . מגלע = ב. ג. [4]) ומלחריתך. ו. — לך נכלה מתוך פיכוזו שנכש ולחכיתך. [5]) ולא כן לאחריתו. ג. [6]) קמט כלפ״ע ולא פיכם מה ענין מבולתו מוב לגל גדועה, ולולי כוונתו לבכם כל זקן גדועה כלילו היה כל זקן בגדועה ולאיתו ומאבולתו מוב שהוא כמו מבולתו בתוב: [7]) ובכל כלמקיו. ב. ג.

יצע, יתכן היותו פועל עבר כמו אשר ילד לו [בראשית ל״ה כ״ו], ויתכן היותו עתיד תחת עבר, ובא על דרך לשון זכר כמו ולקח מהם קללה [ירמיה כ״ט כ״ג] והיא דרך צחות, וכבה בלשון קדר, וכן ומכסך, והוא פועל: 12 איך, הילל, הקרוב אל הדעת שהוא כוכב נוגה, והעד בן שחר, שהוא נראה קרוב מעלות השחר בימים ידועים, ואין בכוכבי׳ ובצבא השמים כולו כוכב מאיר למראה העין כמוהו, על כן נקרא הילל, מגזרת לא יהלו אורם [איוב י״ג י״]: חולש, כמו ויחלש יהושע [שמות י״ז י״ג], ויש אומר מפיל גורלות בטעם קלקל בחצים [יחזקאל כ״א כ״ו]: 13 ואתה, השמים אעלה, רמז לגבהות הלב: ואשב בהר מועד, הוא הר ציון ונקרא כן שהוא מועד השם, כמו שרפו כל מועדי אל [תהלים ע״ד ח׳], והעד ירכתי צפון [שם מ״ח ג׳], כי כן[1] היתה ציון: 14 אעלה, זה הפסוק דבק בבא אחריו, אתה אמרת אעלה על במתי עב: אדמה, מבנין התפעל והתי״ו מבולע, והעד דגשות המ״ם: 16 ראיך, ישגיחו, כמו יביטו: יתבוננו, שילמדו בינה[2]) בעבורך: 17 שם תבל, מקום היישוב ולעולם זאת המלה בלשון נקבה רק במקום הזה, ויש אומרים כי ו״ו ועריו שב אל מדבר, או כי הרס ערי עצמו: לא פתח, בית מאסרם: 18 כל, איש בביתו, בבית שהכין לעצמו והוא הקבר וכן אל בית עולמו [קהלת י״ב ה׳]: 19 ואתה, הקדמונים אמרו כי אחרי מות נבוכדנצר נסחב מקברו, כי היו אומרים אנשי ממלכתו שמא לא מת ועוד ישוב כאשר שב בראשונה, גם זה נכון, והאמת כי זה הפסוק על נבוכדנצר הוא, כי הוא תחלת מלכות בבל על ישראל, והעד הכינו לבניו מטבח: כנצר, סעיף: מטועני חרב, בלשון קדר כמו מדוקרים, ויש אומר מגזרת טענו [בראשית מ״ט י״ז] בדרך רחוקה, כמו מלאים: מובס, פעול מהשניים הנראים: 20 לא תחד, חסר אל״ף השורש כמו[3]) אוהבי אהב [משלי ח׳ י״ז], ורבי יהודה המדקדק אומר שהוא חסר י״וד מגזרת יחד: כי ארצך שחת, אפילו ארצך שחת ואף כי ארצות אחרות, והגה פירושו ועריו הרס: 21 הכינו לבניו, בלשצר וכל ביתו: בעון אבותם, אויל מרודך אביו ונבוכדנצר אבי אביו: ערים, אויבי׳ כמו ויהי עריך [שמואל ב׳ כ״ח ט״ז], והטעם כי יעורר שנאה בכל העולם והגה הטעם ומלאו שלא ימלאו, ו״א אחר שלא ירשו הם הארץ יתיישב העולם: 22 וקמתי, שם הוא עצם, ושאר הוא כמו שאר בשרו [ויקרא י״ח ו׳] והוא האב, וגין בן, ונכד בן הבן: 23 ושמתיה, קפוד, ידוע יש אומרים שהוא מגזרת קפדתי כאורג חיי [ל״ח י״ג], בעבור הקפידו: וטאטאתיה, כל המפרשי׳ אמרו כי אין למלה הזאת אחות, והטעם העץ שיסירו בו הדומן: 24 נשבע, שבועת השם היא הגזרה שנגזרה: דמיתי,

---

[1]) יש מוליכים מכאן שלא כאשר נתפרש עיר הקדש מיימיו לפי שליון היה בדכותה של יבוסיים, ויש להשיב כי לכאשר הוא כך ליון הוא כך הבית, ועיר דוד היוצאת בדכותה של עיר היא עיקר יבוסיים: [2]) שיכיל. ג. [3]) כמו מהכמי לומו, אשר אני (?) ב.

והעד גפן שבמה, והטעם שתהגו ואתם נבאי כאשר תזכרו ימי השמחה הפך הילולה: 8 כי שדמות, כמו ומשדמות עמורה [דכרי ל"ב ל"ג] כמו גפנים: אמלל, כל אחד: בעלי גוי, כמו אדני יוסף[1] [בראש' ל"ט כ'], כסף ישיב לבעליו [שמות כ"ד ל"ד], והם מלכי אשור[2]: הלמו שרוקיה, הכו כמו והלמה סיסרא [שופט' ה' כ"ו]: עד יעזר נגעו, כל כך היו רחבים: תעו מדבר, שרחבו עד מקום שאין שם ישוב: שלוחותיה, אילניה כמו שלחיך פרדס רימונים [שה"ש ד' י"ג]: נטשו, כמו והנם נטושי' [שמואל ב' ל' ט"ז], פרושים: 9 על כן אבכה, יאמר כל א' וא' ממואב: גפן שבמ', שם מקום ויחסר על: אריוך, מלה זרה כי הי"ד תחת הוי"ו והוי"ו תחת ה"א נח והיא מלה זרה, והכ"ף לנוכח חשבון, והיא מדינת מואב הגדולה: על קיצך, פרי הקיץ: הידד, זאת המלה ידברו בה הרומסי' והדורכי' והנה יְשָׁהֵת[3]) הפרי והקציר בעודנו רטוב: 10 ונאסף, יאסף הגיל אל אחרים מהם, והטעם יסור מהם הכרמל כי גם למואב חלק בו: ירועע, מגזרת תרועה [ויקרא כ"ג כ"ד] מהפעלים השניים כפולי האות האחרון: הידד, ביקב להוציא היין לישבה, הפך הקיץ והקציר: 11 על כן מעי, אינני דברי הנביא רק ידבר על לשון איש מואב: 12 והיה כי נראה כי נלאה מואב, עלה על הבמה לע"ז, או נלאה על הבמה[4]) כטעם ולא יוכל, והוא הנכון: 13 זה, אשר דבר י', דברו היא גזרה שנזר, כמלך שיאמר למשרתיו עשו בן על דרך משל להבין השומע': 14 ועתה דבר וגו', השם גלה זה הסוד כי שלש שנים נשארו, והטעם [צ"ל וטעם] כשני שכיר שכל יום יבשר נפשו מתי יגיע הקץ כן הנביא היה שמח[5]) בגעת קץ אידם[6]): ונקלה, כבודו שהוא המון רב וישאר מעט מזער: לא כביר, לא עם גדול במספר [כמו] ירוע כבירים, [לעיל ל"ד כ"ד] או טעמו לא ישאר מהם אדם גדול כמו הן אל כביר [שם ל"ו ה']:

יז

1 משא דמשק, מוסר, מגזרת הסיר [י"ח ה']: מעיר, מהיותה עיר, ואם הוא לשון זכר, והנכון שהוא על עם דמשק[7]) והעד והיתה: מעי, כמו לעיים [תהל' ע"ט ג'] והמ"ם נוסף: 2 עזובות, זה היה על יד מלך אשור: 3 ונשבת, כי בבוא סנחריב תפש[8]) דמשק גם שמרון ומבצריה: ושאר ארם, כי דמשק

---

[1]) נויס. ג. [2]) לפי הנקלה כוונת רלמ"ע לפקם בעלי ל' רביס ועטעמו ל' ימיך, כמו אדוני, בעליו, ומ"ש היה לו למוכ והוא מלך לשור, ואם לא נח חלק לפקם כי בעלי הוא ל' לחנות, לא היה לו להביא "לחוני יוסף", ואולי נגסקת כ"י ג. היה נכוכה: "לחוני נויס". [3]) ישמים. ד. [4]) לע"ז . . . הבמה = ג. [5]) כן הנקם (?) היה מבשר. ג כן הנביא היה מבשר. ה. [6]) מנדן. ג. [7]) פי' העם יוסב מדמשק והעיר וגו'. [8]) לפי הכתוב בחלכים ע"ז ו"ח חגלת פלאסר לקח דמשק ושלמנאסר לקח שומרון כמה שכיס לפני זה קמחיד, אולי יש להגיה ולכתוב בחפשם חתם "חפשם":

בא מלך אשור, או צוער של סדום, ויהיה 'עגלת שלישיה' שיש לה גם שנים, תואר צוער, ויתכן היות בריחיה שם התואר כטעם בורחיה, אך ברוחיה לא יתכן לאמרו כי איך יהיה פעול לפועל עומד: יעוערו, הע"ן השני כפול והטעם כמו עוררו, והיא מלה זרה: 6 כי, נמרים, שם מקום: משמות, שם, ואילו היה פועלות מהכפולים [היה] תחת הש"ן חירק: 7 יתרה, שם, ממון: עשה, קנה כמו עשה לי את החיל הזה [לבריס י"ח י"ז]: ופקדתם, מגזרת פקדון [ויקרא ה' כ"ג], והנה הממון ישאום אל ערבי הנחל, והנכון שממונם ישאוהו על הנחל הידוע בארצם שהוא על ערבים, והטעם שיוליכו ממונם למקום אחר אולי ישאר להם: 8 כי, עד, מושך אחר, וכן הוא ועד באר אלים: 9 כי, מלאו דם, חללי מואב: נוספות, הטעם רעות נוספות, וכן עשיר יענה עזות [משלי י"ח כ"ג], והטעם מלות: כי אשית, מושך גם אחר וכן הוא אשית לפליטת מואב אריה והוא מלך אשור:

יו

1 שלחו כר, מן ממיני הגמל שירוץ מגזרת הכרי והרצים [מלכים ג' י"ח י"ט], ויש אומרים כי מושל ארץ תואר הכר בעבור שפסיעתו בארץ גדולה מכל פסע, והנכון להיות כר סמוך כי לא ימצא רק אצל המושלים: 2 והיה, מואב בעוף נודד: בנות מואב, הם הכפרים כמו וילכדו בנותיה [במדבר כ"ח ל"ב]: 3 הביאי, דברי הנביא למואב, קודם שתבא לך זאת הצרה הביאי לנפשך עצה: פלילה, שם על משקל בכח האבילה [מלכים ג' י"ט מ'] מגזרת פלילים [לבני ל"ב ל"ח]: צלך, שתסתירי ישראל בברחם אליך נדחי ממקומם: נודד, אליך, אל תגלי: 4 יגורו, נדחי, דברי הנביא או השם בעבור כבוד ישראל: מפני שודד, ששדד שומרון והוא מלך אשור: כי וגו', עוד יבוא עת שיאבד זה הנוגש ויכלה השוד: המץ, תואר השם והוא יוצא, למען תמוצו [ס"ו י"ח] כמותו: תמו, מחנות: רומס, הוא מלך אשור: 5 והוכן [בחסד], בעבור החסד: כסא, המלוכה: באהל דוד, היא ירושלם: שופט, זה חזקיהו: ומהיר צדק, תאר השם מגזרת מהרה: 6 שמענו, ידבר הנביא על לשון ישראל או הגוים: גא, חסר ה"א והיא מלה זרה: לא כן בדיו, לא יהיה כן בדיו[2]) כמו ותעש בדים [יחזי' י"ז ו'], ויש אומרים מחשבותיו, ולא כן כמ וכן בנות צלפחד [במדבר כ"ז ז'], ובדיו כמו בדיך מתים יחרישו [מיכ' י"ח ג']: 7 לכן, לאשישי, יש אומרים ליסודי, והטעם שיהגו והם נכאים כאשר יספרו מעלת אשישי קיר חרשת, וכן בתרגום ארמית ואושיא יחיטו [עזרא ד' י"ג], והנכון בעיני שהוא כמו אשישי ענבי

---

[1]) שעשימו. ג. [2]) בניו. ח. ב. ג. ס.

יח

1 הוי ארץ, הוי לשון קריאה כמו הוי הוי ונוסו מארץ צפון [זכר' ב' י']: צלצל כנפים, כפול מצל, שהיא ארץ רחבה: מעבר לנהרי כוש, שם מלכות אשור: 2 השולח, מי שהוא מנהגו לשלוח בים שלוחים: לכו, אתם מלאכים קלים ובשרו ישראל שבחרו ונלו והם מעבר לנהרי כוש, ובעבור נהרי אמר וכלי נמא: ממושך, הם ישראל שנמשכו ממקומם כבבשים עד שמורטו: ממושך אל עם נורא, הם הכושיים: [מן הוא], מן אותו העם, או הוא רמז לנהרי: גוי וגו', היתה דעתו כדעת הנער כאשר ילומד קו לקו, על כן היתה מבוסה: ואל"ף בזאו לחסרון אות הכפל, וכמוהו דליו שוקים [משלי כ"ו ז'] על דעת ר' משה הכהן: וטעם נהרים מלכים, כמו את מי הנהר [מ' ז']: 3 כל וגו', הטעם באילו גם נישא על כל הארץ: וכתקוע שופר וגו', לדעת מעשה השם במחנה סנחריב: 4 כי וגו', טעם אשקטה על השכינה שעמדה: ואביטה, ואראה: מכוני, היא ירושלם: כחם, אויר: צח עלי אור, אחר הגשם כמו יפיץ ענן אורו [איוב ל"ז י"ח], כי השמש הנקרא אור גם כן הירח, כי כן כתוב לעשה אורים גדולים [תהל' קל"ו ז'], הם[1]) סבת הגשם במאמר השם: 5 כי לפני קציר, כמו תשלח קצירה, והטעם היות קציר: כתם פרח ובוסר גומל, כמו ויגמל שקדים [במדבר י"ז כ"ג] עודנו יהיה בנצתו: וכרת, השם: הזלולים, הם הדבקים עם השרש, ואין למלה הזאת אחות: ואת הנטישות, אותם הבדים הגדולים שנטשו: התז, כמו כרת ובלשון קדמונינו ז"ל[2]) ימצא, ובא פועל עבר אחרי מחשבותם יכחדו: חמק עבר [תה"ם ס' ו'], וטעם הפסוק קודם שימלא פרי מחשבותם יכחדו: 6 יעזבו, זה מחני אשור הנכחד ביד המלאך: לעיט, כמו[3]) וירד העיט [ברא' ט"ו י"א]. על משקל שש [תהלה ס' ו'] גם שיש [תה"י כ"ט ג']: וקץ, מגזרת קיץ [ברא' ח' כ"ב]: תחרף, מגז' חורף [שם], לאכול נבלות המתים: 7 בעת, שי, דורון הטעם יובילו שי [תהל' ע"ו י"ב]: עם ממושך ומורט, הם ישראל הגולים, והנה יובאו[4]) לכבוד השם אל מקומו שהוא בהר ציון, ולפי דעת רבי משה זה פי' יוסף יי שנית ידו [י"ח י"ח]:

יט

1 משא מצרים, רוכב על עב קל, רמז לגזירו' הבאות מהרה: 2 וסכסכתי, כטעם בלבול, ואת אויביו יסכסך [ט' י']: 3 ונבקה, מגזרת

---

[1]) כי הם. 3. [2]) נעין ע', פנהלכין כ"ב: [3]) עוף, כמו. 6. [4]) יבוא. 3.

היא עיר ארם, יהי׳ להם כבוד ככבוד בני ישראל, שכתב אחריו ידל כבוד יעקב, ויש אומרים ושאר ארם כל כך יהיו בחרפה עד שיהיה ככבוד לישראל כנגד מאורעם[1]: 4 והיה, ידל כבוד יעקב, על מות החללים והגולים מהשבטים: 5 והיה, בתחלה: כאסוף, הקוצר קציר הקמה: והיה כמלקט שבלים, באחרונה כי פעמים בא מלך אשור על ארץ ישראל: בעמק רפאים, מקום היה וקצירו רע ומעט ורזה: 6 ונשאר, כנוקף זית, מגזרת ונקף סבבי היער [י׳ ל״ד] וכן חגים ינקופו [כ״ט ל״ו]: אמיר, הוא המעולה בזית מגזרת ויי האמירך [דברים כ״ו י״ח] וכן בלשון קדר: ארבעה חמשה, גרגרי׳: בסעיפיה, של אותה שהיתה פוריה: 7 ביום ההוא ישעה, ירפה[2] אדם עצמו על השם וזהו הבטחון, וכמוהו ישעו ואין מושיע [שמואל ב׳ כ״ב מ״ב]: טעם תראנה שלא תראנה עוד עבודה זרה כי לא ילך כי אם מקום [ל״ל אל מקום] הכבוד: 8 ולא, החמנים, הנ״ון נוסף כנ״ון רחמניות [מיכה ד׳ י׳] והם צלמים עשויות[3] כדמות מרכבות לשמש, ככתוב במעשה מנשה [מלכים ב׳ כ״ג ג׳]: 9 ביום, ערי מעוזו, של ישראל: החורש, האילן כמו חורש מצל [יחז׳ ל״ו ג׳]: והאמיר, שהוא למעלה, והנה הוא השורש והסעיף: אשר עזבו, הכנענים בבורחם מפני ישראל בבואם אל ארץ כנען: והיתה, שומרון: שממה, כי היא עיר המלוכה: כי שכחת וגו׳, הנה שב הנביא להוכיח אנשי שומרון: נעמני׳, כמשמעו בלשון קדר, והוא צמח שיצמח מהרה, וכן וזמורת זר, והטעם שורק זר: 11 ביום, תשגשגי, מגזרת שגיא [מיוב ל״ו כ״ו], תגדלי אותו מהרה, וכמוהו ובבקר זרעך תפריחי, והנה אומר לך בלל בדברי נביאי התוכחות, כי מחצי הפסוק נלמוד על חציו ברוב: נד קציר, והנה ינוד הקציר כמו וטל ילין בקצירי [מיוב כ״ט י״ט]: ביום נחלה, תחסר מכה, והנה נחלה תאר למכה, וככה מאכלו בריאה [מבקוק ח׳ ט״ז], והעד וכאב אנוש, מגזרת ויאנש [שמואל ב׳ י״ג ט״ו], והנה הטעם כי הרבית בנים ויבא יום האיד ויסופו: 12 הוי המון עמים רבי׳, מלך אשור ומחנהו בבואו על ציון: ישאון, מגזרת שאון והנה הנ״ון איננו שורש והנו[4] כנ״ון זדון [משלי י״ח ג׳]: 13 לאמים, וגער בו, השם במלך אשור: ממרחק, כנגד ארצו: ורודף, הנשאר מהמונו: 14 לעת [ערב], בערב היו אנשי ירושלם יריאים ממנו: בלהה, כמו בלהות אתנך [יחז׳ כ״ו כ״ח] וטעם בלהות בהלות, הפוך כמו כשב וכבש [ויקרא ג׳ ז׳, ול׳ ל״ב]: בטרם בקר ואיננו, בצאת המלאך והכחיד רוב המחנה: זה חלק שומינו, דברי הנביא והוא שמח:

---

[1]) מאורכס עס. ב. — מאוך עס. ג. — מאוך כעס. ד. [2]) ל׳ כפיון כלומר יכפה. ג. [3]) עשויס. ג. [4]) = ס. ג.

וככה כפה ואגמון: 16 ביום וגו', אחר שישמע בתחלי אלה הגזרות שגזר השם עליו ובאו, אז יפחד מהשם: 17 והיתה, לחנא, כמו יחוגו וינועו כשכור [סמל' ק"ז כ"ז] מגזרת ובמחוגה יתארהו [מ"ל י"ג], וטעם אדמת יהודה בעבור השכינה השוכנת פה[1]: 18 ביום, שפת כנען, מזה נלמוד כי הכנענים בלשון הקדש היו מדברים: עיר ההרס, שם עיר[2], והתמה מהמחליף ה"א בח"ית: 19 ביום וגו', דרך הדרש ידוע, כי המזבח רמז להריגת מצרים ועל דרך הפשט שהוא כן, והעד ועבדו זבח ומנחה [כ"ל]: 20 והיה וגו', מי שהוא בצער יבא לזכור שם: ורב, גדול כמו על כל רב ביתו [סמסר ל' ח']: 21 ונודע, ועבדו וגו', בזבח ומנחה: 22 ונגף, ורפוא, הטעם ורפאם רפוא: ונעתר, יתרצה להם: 23 ביום אשורה, אל אשור ויהיו בשלום אחרי שבות קצתם ויהיו עבדי מלך אשור: 24 ביום, [שלישיה], רובי המפרשים אמרו כי שלישיה מגזרת ושלישים [סמוס י"ל ז'], והם צריכין למשנה קודם השליש, ועל הפשט מגזרת שלשה, כי יהיו באשור אנשים שיכירו השם, וכן במצרים יותר, והנה ישראל יהיו ברכה כי יתברכו בם מצרים, ואנשים מאשור יכירו השם: 25 אשר ברכו, כי השם ברך ישראל על כן יהיה ברכה, אז[3] יברך כל אחד מאלה השלשה: ברוך עמי, בעבור שיעשו מזבח לשם בפרהסיא קראם עמי: ומעשה ידי, שיש בהם אנשים מעט שיכירו מעשה[4] השם: ונחלתי, שהם לעולם נחלתו, כי אשור ומצרים כמו מקרה הם כנגדם, והמתרגם אמר ברוך עמי אשר במצרים:

כ

1 בשלוח, סרגון, יתכן היותו סנחריב או אחר, ואשדוד היתה לפלשתים: 2 בעת, ופתחת השק, לאות כי הנביא היה לובש שק, וזאת שאלה קשה, איך ילך הנביא ערום להיות לאות על מצרים, ואני אפרשנה בתחלת תרי עשר בעזרת השם: 3 ויאמר, אות, ומופת, כמו [יחז' כ"ל כ"ל] והיה יחזקאל לכם למופת[5]: וטעם שלש שנים לשלש שנים מהיום או[6] שלש שנים יהיה מצרים ברעה: 4 כן, גלות כוש, שבאו לעזרם: וחשופי, בעבור שהנביא הלך ערום או שהשם חשפם: שת, הוא האחור מגזרת עד שתותיהם [סמוסל ב' י' ל']: ערות מצרים, זאת ערות מצרים, או מלת וחשופי

---

1) נה. ל. ג. 2) נכ"י על הגליון ליתח ו"ל: והנביל לל היה יודע שם העניס הלחכות שלל נגלה לו ללל עיר הַהֶרֶס שהוח שם לחת מן המשם עניס, כלומר לחת מן העניס קוכל עיר ההכם: ועיר ההכם ליגו לבון הכיסה לך כך שמה ומולי היסה משוגחת מכולן על כן מזכיכה: 3) ל"ל מז, כי כלמב"ע גל לבכם ל' יסיד בשלש בכבו בדכך ג': 4) = נ. 5) לשות. ו. ז. = ה. 6) עד. ג.

בוקק [כ"ד ס'] כטעם מריק[1]), ונבקה מבנין נפעל מפעלי הכפל, כמו ונסבה ורחבה [יחז' מ"ח ז']: האטים, מגזרת ויהלך אט [מלכ' ס' כ"ח ז']. המעשים שיעשו בסתר: 4 וסברתי, יש מחליפין הכ"ף בג"ל, ולא יתחלפו באמת כי אם אותיות הגוף והנכון שהוא מגזרת ויסכרו מעינות תהום [ברא' ס' ג']: אדונים קשה, דקדוקו מפורש בתורה [שמות כ"ח ל']: ומלך עז, הוא מלך אשור: 5 ונשתו, מגזרת לשונם בצמה נשתה [מ"ח י"ז], כטעם יבושת: 6 והאזניחו, האל"ף נוסף[2]), והטעם יזנחום בני אדם: דללו, מגזרת דל [ויקר' ל"ד כ"ח]: יאורי מצור, היאורים, שלא יוכל האויב להכריחם בבוא במדינה[3]) במצור: קנה וסוף, צמח על שפת היאור: קמלו, נברתו, וחברו בספר עצמו [ל"ג ט']: 7 ערות, יש אומרים כמו מתער' כאזרח רענן [תהל' ל"ז ל"ה], וטעמו רטוב, והטעם כי כל ערות שהוא על יאור ועל פיו וכל מזרע יאור הכל ייבש, ויש אומרים נחשף כל מה שהיה על היאור ועל פיו, כי הצמח הוא כמכסה: 8 ואנו, כמו ואבלו: הדייגים, שם התאר כמו גנבים [כ"ג ס']: חכה, כמו בחכה הועלה [חבקוק ס' ט"ו], שבה ילקחו הדגים ורבים גזרו המלה מחיך והם בדרך רחוקה: מכמורת, רשת: 9 ובשו, שריקות, יש אומר מגזרת משרק [ברכות י"ח], והנכון שהוא עין השורק, וכן השרוקים [זכר' ס' ח']: חורי, הלבנים והוא שם התאר או הי"ו סימן הרבים, והיה ראוי להיותו חורים, וכמוהו חורי יהודה [ירמ' כ"ז כ']: 10 והיו שתותיה, כמו כי השתות יהרסון [תהל' י"ח ג'], השתות שיבנו לקחת הדגים: כל עושי שכר, כמו ויסכרו מעינות תהום [ברא' ח' ג'] ואם הוא בש"ן, וכמוהו בשורי מהם [הוש' ט' י"ג]: אגמי נפש, האגמים ששם נפשות הדגים: 11 אך, חכמי יועצי, הדקדוק[4]) כן הוא, חכמי פרעה יועצי פרעה, והוא דרך קצרה[5]), וכמוהו נהרי נחלי דבש [מיכ' כ' י"ז]: נבערה, מגזרת ואני בער [תהל' ע"ג כ"ב]: בן חכמים אני, כמו בן חורים [קהלת י' י"ז] כי כל אחד יהלל עצמו (כי) אבי חכם היה גם היו אבותי מלכים בימים הקדמונים: 12 אים וגו', אם הוא בן חכם היה גם מלך[6]), שידע דברי העולם, למה לא ידעו מה יעץ השם עליהם: 13 נואלו, כמו אשר נואלנו [במדבר י"ג י"ח] כטעם אוולת: נשאו, מגזרת הנחש השיאני [ברא' ג' י"ג], מבנין נפעל: פנת שבטיה, הם הגדולים כמו פנות כל העם [שופטים ג' ג']. וטעם שבטיה המשפחות: 14 יי מסך, גם נסך [כ"ט י'] שנים שרשים והטעם אחד, כמו ערב: עועים, מלה זרה והוא מגזרת עוה [יחז' כ"ח ל"ג]: 15 ולא וגו', אפילו צמח שיש לו ראש וזנב לא יהי' לו, ויש אומרים שהוא דרך משל, כי הוא תועה ולא ידע מה יעשה והנה לא יעשה מעשה ראש שהוא זקן ונשוא פנים [ט' י"ז]: זנב, הוא שאר ההמון,

---

[1]) ממק. ה. [2]) נוסף והוא כמו והזניחו. ג. [3]) מדינה. ג. [4]) על דרך הדקדוק ג. ג. [5]) והוא דרך קלגס = ג. [6]) מכס בן מלך. ס.

ויען, כל אחד: ויאמר נפלה נפלה, פעמים שלא נשארה לה פליטה: שבר, המשבר לארץ[1], כמו אשר ילדה אותה ללוי [במדבר כ"ו כ"ט]: 10 מדושתי, והנה בבל מדושה, והי"ו סימן השם או הנביא, או דבר רכב איש, כי גם אני דשתיה והיתה כבן גרן, ויתכן היות בן הגורן הבר ששאר, וזה רמז לישראל: 11 משא דומה, כמו ומשמע ודומה ומשא [ברא' כ"ה י"ל]: אלי קורא משעיר, ידבר על לשון דומה כאילו (הוא[2]) בא מרגל משעיר לחקור ארץ דומה, והוא שואל לשומרים[3]) אמור לי אתה שומר מה מלילה, מה מליל, והטעם כאילו השואל הוא מאנשי דומה ויש לו צורך לקום בלילה ללכת לדרך או להתעסק בשד', כמנהג רוב המקומות, וטעם פעמי' שישאל לרבים, והנכון בעיני שזאת המלה[4]) לראות אם השומרים ישנים: מה מליל, ראוי להיות סמוך[5]), וכמוהו בין חלבן [יהו' כ"ו י"ח] בין הטוב [שמ"ב ז' י'], שיחסר שם מקום, ויאמר הגאון שומר מה עבר מהלילה שומר מה נשאר, ולפי דעתי שהוא כמו בליל שודד ער מואב [ט"ו ט'] והטעם בליל כך מהשבוע; 12 אמר שומר, כמה בקר ולילה עברו ואתם בני שעיר[6]), שאתה מהם, לא באתם למלחמה: אם תבעיון, מתרגום ארמית ובא למ"ד[7]) הפועל שלם, כי הי"וד תמורת ה"א, גם בעיו כמו ויאמר שלחו[8]) [מלכים ב' ג' י"ז], אם תבקשו לבא בקשו[9]): שובו, לשולחים אתכם ובאו כולכם: ובאה מלת אתיו זרה ויתכן שנקמץ האל"ף בעבור שהוא מהגרון: ויתכן להיות השומר השליט על הארץ, כי כמה שליטים לא יוכלו לסבול רעות וימסרו מקום שלטונם[10]): 13 משא בערב, כמו מלכי הערב [ירמ' כ"ה כ"ד], ממשפחות קדר וכן ביער בערב: דדנים, כמו שבא ודדן [ברא' י' ו'], והטעם שארצם חמה ויבשה והיא חסרת מים, והנה הנביא יוכיחם שיעשו חסד עם הארחות להשקותם מים כאשר הוכיח מואב [לכריס כ"ג ה']: 14 לקראת צמא וגו', ה"א התיו תחת אל"ף: תימא, כמו חדד ותימא [ברא' כ"ה ט"ו]: בלחמו, שב אל הצמא והטעם עשו חסד עמו, כי מנהגו היה להאכיל כל נודד אליו, וטעם קדמו הוא ואנשיו או חבריו: 15 כי, אלה הנודדים והם שברחו מפני מלך אשור: נטושה, יש אומרים כי הנו"ן תחת הלמ"ד, ואינני נכון רק הוא כמו והנם נטושים [שמואל ב' ל' ט"ו]: 16 כי, בעבור זה העון שלא עשו חסד, כטעם על דבר אשר לא קדמו אתכם [לכריס כ"ג ה']: בעוד שנה, וכלה כל כבוד קדר, ואת השנה חשובה היא, שהיא ארוכה כשני שכיר[11]): 17 ושאר, טעם ושאר לאות, כי הרוב יאבד:

---

[1]) ל"ל שבר לאדץ, המשבר: [2]) לריך למיהוק מלת הוא כי אין לה טעם: [3]) לשמואל. ג. [4]) השאלה. ג. ג. [5]) ל"ע ואלא הוא סמוך, מה טעם 'לאזי להיות'? ומה טעם 'ואפי דעתי' שהוא סמוך שמוך המאמר? ול"ל שמדר הדברים לריך הקון ואזלי כל"ל, לאזי להיות מזליה ואפי דעתי שהוא סמוך כמו בליל.... משמעוע וכמוהו וגו': [6]) עשבו, בן שעיר. ל. [7]) = ג. ג. [8]) שלמו (מלכים ב' י"ח ל"ד) ג. [9]) = ג. ג. [10]) קנטוריס (ל"ל השליט). ה. [11]) לעיל ט"ז י"ד פי' בדרך חמשה:

שת מושכת עצמה ואחרת עמה: 5 וחתו, ישראל הבורחים אל[1]) מצרים: מכוש מבטם, שעיניהם תלויות אליהם: תפארתם, שהיו מתפארין בם: 6 ואמר, היושב באיי הים סביבות מצרים מישראל: הנה, כן אירע לאלה שנסנו אליהם[2]):

כא

1 משא מדבר ים, הוא בבל, כי זה המשא עליה, והוא מערב כנגד פרס ומדי, או פירושו ים כמשמעו: לחלוף, כמו לעבור: ממדבר בא, האויב ולא מהים: ומארץ נוראה, ארץ מדי ופרס: 2 חזות, נבואה: קשה, על בבל: הוגד לי, דברי הנביא: [הבוגד וגו׳], מי שירצה למרוד ולבגוד יוכל והרוצה להיות שודד יוכל לשוד: עלי עילם, היא מדינת פרס: צורי, כמו וצרת עליה [דברים כ׳ י״ב], ובאה המלה מלרע כמו שובי נפשי [תהלים קט״ז ז׳]: כל אנחתה השבתי, יש אומר אנחת ישראל ויש אומר׳ אין מי שיאנח על בבל, ויש אומרים נשבתה כל אנחתה שעשתה, ולפי דעתי כי מתחלת כל אנחתה עד סוף הפרשה הם דברי הנביא על לשון בלשצר המלך, כי הכל יודע שהנביא ישמח במפלת בבל, ואיך יאמר על כן מלאו [פסוק ג׳], והנה ככה ידבק הטעם, אמר המלך כאשר שמעתי קול עלי עילם כמנהג אנשי המלחמה להזכיר שם ארצם, אנחתה של בבל השבתיה במיני השיר, שהובאו כלי בית יי ושתה[3]) בהם, ובבל במצור ובמצוק: 3 על וגו׳, שב על עלי עילם, כאשר שמעתי כן לא אשמע ולא אראה מרוב הפחד: 4 תעה, פלצות, מן ויכרות אסא את מפלצתה [מלכים ל׳ ט״ו י״ג] כדמות תפארת, שהיו הפרסים מתפארים על כן נבעתי, או רעדה כמו יתפלצון [איוב ט׳ ו׳]: את נשף חשקי, הלילה ששתה בכלים ופחד באשר קרא לו דניאל הכתב [דניאל ה׳ ג׳]: 5 ערוך, צפה הצפית, לפי דעתי אין ריע לו וטעמו גנוני, וטעם קומו השרים וגו׳, שנהרג בלשצר באותו הלילה ומשחו דריוש הזקן למלך, ונקרא המלך מגן כי הוא יגן על העם, וכן מגיננו ראה אלהים [תהלים פ״ד י׳]: 6 כי, אלה דברי הנביא: העמד המצפה, בדרך נבואה: 7 וראה, הטעם אם ראה רכב צמד פרשים או רכב חמור או רכב גמל יקשיב ויראה להקשיב מה שמועה בפיהם: 8 ויקרא וגו׳, בדרש[4]) כי אריה הוא חבקוק בגימטריא, והנכון בעיני שהוא חסר כ״ף כמו אש אוכלה הוא [דברים ל׳ כ״ד], והטעם[5]) ויקרא המצפה כאריה בקול גדול: על מצפה אדני אנכי עומד תמיד, והטעם לבקש חזון: 9 והנה זה בא וגו׳, והנה רכב איש עם צמד פרשים:

---

[1]) הנוטרים על. ג. [2]) מלויסס לעזרה. ג. [3]) ומשמה (?) ג. ג. — כ״ל עלי״ל ומעו.
[4]) עיין כמ״ו. [5]) שהוא מקב . . . והטעם. = ג.

חצובים [דברים ו' י"ט], והטעם שתחשוב בלבך כי לעולם תהיה סוכן, ובירושלם תמות, וכבר תקנת לך שם קבר, והאומר שפיר' קבר כמו ארמון, איננו נכון, והעד שמה תמות: 17 הנה יי מטלטלך, כפול, מן ויטילו הכלים [יונה ב' ה']: טלטלה, אתה שתחשוב כי אתה גבור כטעם והיית לאיש [מלכים ב' ג' ג'], והנה הוא בדמות קריאה או טלטלה כטלטול גבר, והראשון קרוב אלי: 18 צנוף, מגזרת מצנפת [שמות כח ל'] שיקחנו עם כל ממונו וכל כבודו: כ"ף כדור לדמות, וזאת הלשון ידוע' מדברי קדמונינו ז"ל[1]) גם מטעם המקום: ארץ רחבת ידים, היא בבל: מרכבות כבודך וגו', הטעם שם ימות הוא וכל מרכבותיך[2]) כי אתה קלון לבית אדוניך, או אז תהיה, והקרוב שזה היה בגלות יהויקים או יהויכין, בעבור וקראתי לעבדי והלבשתיו כתנתך: 20 והיה וגו', טעם לעבדי שהיה עבד השם ולא כן שבנא: 21 והלבשתיו כתנתך, יש לכל ממונה כתונת ידועה ואבנט, כאשר היו חוגרים אבנט ידוע חכמי אטונס: והיה לאב, מלמד טוב ואוהב כאב[3]): 22 ונתתי, מזה הפסוק נלמוד כי על הבית הוא בית המלכות: 23 ותקעתיו יתד, כיתד, וכמוהו ועיר פרא אדם יולד [איוב י"א י"ב]: 24 ותלו, אחר שהמשילו ליתד אמר ותלו עליו: הצאצאי', הם הבנים שהם יציאי מעים: והצפיעות, אולי הם הבנות מגזרת יצא צפע [י"ל כ"ט], ואחר שאמר שהוא לאב הנה איש יהודה בבניו והנשים בבנותיו, שהם נמשלים אל כלים קטנים, וטעם מכלי האגנות כמו וישם באגנות [שמות כ"ל ו'], אולי שם הזהב: ועד כל כלי הנבלי', כלי הנגונים, והטעם שלא ישאר דבר בבית המלכות שלא יהיה תחת רשותו: 25 ביום, תמוש היתד, רמז לשבנא שהיה חושב שהוא כיתד תקועה במקום נאמן: ונכרת המשא אשר עליה, הם אנשי ממשלתו:

כג

1 משא צור, צור היא על הים ונבוכדנצר תפישה: כי שדד כל בית, בצור שלא יבא שום סוחר: מארץ כתים, אפילו מארץ כתים שהיא רחוקה נגלה להם זה הישוד, והזכיר כתים בעבור האניות, והעד וצים מיד כתים [במדבר כ"ד כ"ד]: 2 דמו [ישבי אי], רמז לצור אף על פי שהיתה מלאה מסוחרי צידון, גם היא על הים, והעד וירכתו על צידון [ברא' מ"ט י"ג]:

---

[1]) מצאתי כלים י' ד'. — נכלה כי עצות ים בדבכי רחצ"ע כי בל' ומצאה כי כדור עיקרים, ומצאך שעטות קופר ים כאן ולכך להגיה כ"ף כדור לימנו לדמות: עיין בפיכוכו לאיוב ט"ו כ"ד.

[2]) נוסחא ומצוצתם היא כי לא פיכם כלום רק שונא ל' העקבא בל' ומצוצתם, גם גכתב כ"י ת, מרכבותיו תחת ומרכבותיך לא תקנה המעוות, אולי לפיכם בא כי תלת יחות מוסבת לחכמת עתה: [3]) צוג . ת

כב

1 משא גיא חזיון, ירושלם שהיא מקום הנבואה, יש אומרים כי טעם עלית לגגות לקטר למלאכת השמים, ולפי דעתי שהטעם עלותם לראות החיילות[1]) הצרות על ירושלם כי כן מנהג המדינות: 2 תשואות, מגזרת שאון [יג ד']: עליזה, שמחה והטעם כי היתה מלאה אנשים, ונלכדו בשביה וברעב ולא יכלו להלחם: 3 מקשת, שראו, מרוב הפחד מסרו עצמם ואוסרו: מרחוק ברחו, כמו עם לבבם שלם [לקמ"ו י"ו ט']: 4 על וגו', אלה דברי הנביא: שעו ממני, הרפו ממני כמו לא תשעה ממני [לעיל ז' י"ט], אמרר, השומעים בבכי: 5 ומבוכה, מגזרת נבוכים הם [שמות י"ד ג']: מקרקר, מהפך או הורס והנה הוא הפך הקיר כמו וישרשך מארץ חיים [תהל' כ"ג ז']: ושוע אל ההר, יש אומרים כמו ישעו ואין מושיע [שמואל ב' כ"ב מ"ב], ויש אומרים כי השועה תגיע אל ההר[2]): 6 ועילם, זאת הנבואה על ביאת נבוכדנצר, וטעם עילם אפילו עילם שהתגבר עליהם נבוכדנצר, הוא ישא אשפה ויבוא על ירושלם: וקיר, שאפילו[3]) שהם בעלי מדינות קיר, כמו וארם מקיר [עמוס ט' ז'], יגלה מגניו על ישראל סביבות ירושלם: 7 ויהי, כ"ף עמקך לנכח ירושלם: שות שתו, הדייק והסוללה וכלי המלחמה: 8 ויגל, וכבר גגלה מסך יהודה והטעם כי ראו בבוא האויב כי אין להן כח לסבול, ויתכן היות ויגל השם: ותבט, שב אל יהודה שהסתכלו בכלי הנשק וראו בקיעי עיר דוד כי רבו, והוצרכו לקבץ את מי הבריכה להיות כמו חומה סביב למקום: 10 ואת, והוצרכו לספר הבתים לדעת מספר אנשי המלחמה: ותתצו הבתים, הסמוכים לחומה מחוץ: 11 ומקוה, כמו מקוה מים [ויקרא י"א ל"ו]: ולא הבטתם[4]) אל עושיה, שהוא השם, כי הוא עושה זאת הגזרה להביא נבוכדנצר: ויוצרה, הטעם על הגזרה, ויתכן היות מרחוק דבק עם מלת ויוצרה, ויתכן היותו דבק עם לא ראיתם: 12 ויקרא, כנוי לגזרה, והנכון שהקריאה היא נבואת הנביאים: 13 והנה וגו', הריגה יציאת הרוח, והפך זה וישחטם במדבר [במדבר י"ד ט"ז]: אכול ושתה, ידבר הנביא מה שיהיו אומרים: 14 ונגלה, זה הדבר ותחסר מלת אני[5]) כמו יי במראה אליו אתודע [במדבר יב ו] ויש אומרים כי הם דברי הנביא והראשון הוא הנכון: עד תמותון, ביד האויב הצר עליכם: 15 כה וגו', וטעם יי צבאות בעבור הסוכן שהוא ממונה על בית המלכות, וכאילו הוא פקיד על הממון שהוא אצור: הסכן, כמו ערי מסכנות [שמות א' י"א], כמו אוצרות: וטעם 'על' שיתנבא עליו ויאמר לו מה לך לשבת פה ומי לך פה ממשפחה שיוכלו לעזור לך: 16 כי חצבת לך פה קבר, כמו כרית, ובורות[6])

---

[1]) המחנות. [2]) יש לומרים . . . אל ההר. = ג. [3]) לפילו. ג כ"ל שלריך להגיה שלמ"פי לו להוסיף מלת לכס לחכיו לו מלת כמוקום לחכי 'מדינות': [4]) הביטחם. ג. [5]) כ"ל לחזי, עיין לעיל ה' ט'. [6]) כמו ובוכות ג. 7.

לפני יי, הם גלות ירושלם בשובם בימי כורש: לאכל לשבעה, הגולה תשבע: ולמכסה, מכסה: עתיק, תקיף כמו יצא עתק מפיכם [שמואל ב' ג']: ויש שואלים והלא התורה אסרה אתנן זונה [דברים כ"ג י"ט] ואיך אמר הנביא כי אתנן צור הזונה יהיה קודש, התשובה הכתוב בתורה הוא האמת, וזה שאמר הנביא הוא על דרך משל ואיננה זונה כלל:

כד

1 הנה, בוקק כמו מריק וכמוהו גפן בוקק [עמוס ג' י']: ובולקה, כטעם מחריבה, ואחות זאת המלה בספר הזה[1]): ועוה, יהפך פניה: 2 והיה, כל האדם יהיו שוים ברעה הזאת וכאשר יתחברו שנים כפי"ן היא דרך קצרה וכן הוא האדון כעבד והעבד כאדוניו: כמלוה, הוא הנותן משלו חנם: כנושה, הוא בעל הממון: ואשר נושא בו, הוא הלוקח ממון על משכונו: 3 הבוק, מגזרת בוקק, והוא שם הפועל מהפעלים הכפולים: תבוק, כמו תסוב [מלכים ב' ק"ל ג'] וככה הבוז תבוז, ואחר שהשם גזר זאת לא תשאר תפארת לאדם על חבריו: 4 אבלה וגו', הטעם על מלך אשור שהשחית ממלכות רבות: נבלה, מבנין נפעל כמו ונבקה רוח [י"ט ג'] ורחבה ונסבה [יהו' ח"ן ז'], ויתכן היות נבלה השני כמו נבול תבול [שמות י"ח י"ח], מהבנין הקל: אומללו, יושבי מרום הארץ: 5 והארץ חנפה, תורות, שקול הדעת שכל בני אדם[2]) משתוי[3]) בו: חלפו חוק, כרתו כמו כליל יחלוף [ב' י"ח]: חק, הם חוקי השם כפי התולדת, וזה הוא טעם 'ברית עולם': 6 על כן [אלה], באלה, חסר ב"ת כמו כי ששת ימים [שמות כ' י"ח], ויש אומרים כי תחסר מלת תחת, כמו ונשלמה פרים שפתינו[4]) [הושע ל"ד ג']: חרו, כמו וחרה נחשתה [יהו' כ"ל י"ח], כמו נשרפו: 7 אבל תירוש אמללה גפן, כי אין זומר ועודר: שמחי לב, כי היין ישמח לב: 8 שבת משוש תופים, מבית המשתה: שאון עליזים, כאשר ישתכרו: 9 בשיר לא ישתו יין, בניגון כי אם לצורך כי ימר השכר, ולפי דעתי שמלת ימר מפעלי הכפל כמו יקל [ותקל? ברא' ט"ז ה'] והוא מבנין נפעל: 10 נשברה [קרית תהו], הטעם כל קריה שהולכים יושביה אחרי התוהו: סוגר כל בית מבוא, כי יצא כל אדם למסלות[5]) מרוב הצער: 11 צוחה, כמו צעקה: על [היין], מקום היין: בחוצות, בפרהסיא: ערבה, מגזרת ערב [ברא' מ' ה'] כמו חשכה: 12 נשאר, ושאייה, שם מגזרת שואה [י' ג']:

---

[1]) טעות סופר יש כאן כי סופם נלך לפי ענינו בספר יעשיהו, וע"ל 'בספר חזון עמוס' כי שם נמצא: [2]) העולם. ג. [3]) ומשתכים. ג. [4]) נדמה כי נכתם הספר שלפני הלמ"ע היתה לפנים מ' לכלם בספרינו. [5]) שהולכים ... למקלות = ב. ג.

3 ובמים רבים וגו׳, הסוחרים היו מביאים[1] לצור זרע מי שיחור, ותבואתה היה קציר יאור מצרים: ותהי סחר גוים, שם, ויחסר מלת בעלת כמו וחסרון לא יוכל להמנות [קהלת ו׳ ט״ז]: 4 בושי, כי אמר ים, זה הוא התקיף בכל הים[2], והטעם על צור כאילו לא היה באי צור[3] עם, וזה טעם לא חלתי: 5 כאשר, נשמע שוד מצרים ויתחלל[4] השומע כן יחילו כשמע צור: 6 עברו תרשישה, בה״א, כמו אל תרשיש: יושבי [אי], כל אי: 7 הזאת, היא צור שהיתה עליזה לכם כטעם משוש לכל הארץ [תהלים מ״ח ג׳], והנה היא קדומה, ואיך עתה הלכה בשביה לרחוק: 8 מי, המעטירה, שהייתה עטרת לאיים: כנעניה, כמו סוחריה כמו כנען בידו [הושע י״ב ח׳]: 9 יי, השם שהוא מלך צבאות יעץ זאת: 10 עברי, אל ארצך בת תרשיש והטעם ברחי אל מקומך מהרה כרוץ היאור, או עברי ארצך כמעבר היאור: אין מזח, כמו ולמזח תמיד יחגרה [תהלים כ״מ י״ט], דמות אזור מחזק החלצים: 11 ידו [נטה], השם והטעם מכה: מעוזניה, רמז לצור, והנ״ון תחת בלוע הדגש, גם כנען סוחר, ויש אומרים כי תחסר מלת ארחת כנען, בעבור מעוזניה שהוא לשון נקבה: 12 ויאמר, השם: המעשקה, הטעם כי הון סוחריה ילקח בצור, וטעם כתים לכי אל כתים לסחור: 13 הן וגו׳, הנה ארץ כשדים, והטעם על יושביה: זה העם, שהוא עם כשדים: לא היה, כמוהו, וכמוהו לא היה פחד [תהלים כ״ג ו׳], ויש אומרים מי יתן ולא היה: כי הנה ממלכת אשור יסדה הטעם שהושימה[5], והיתה נוה לציים, הם החיות שהם בארץ[6]: [הקימו בחוניו], אף על פי שאשור הקימו המקימים בחוניו להלחם[7] כמו עופל ובוחן [ל״ג י״ד], והוא בנין גבוה, והנכון שו״ו בחוניו שב אל עם כשדים, כאשר הקים בחוניו — עוררו, פועל יוצא כאילו הבחונים עוררו הארמונים עד שהתעררו — שמה למפלה: 14 הלילו אניות תרשיש, ההולכת בסחורה אל צור[8]: 15 והיה, ונשכחת צור, כמו ונשכחה, וכמוהו ושבת לנשיא [יחזקאל מ״ו י״ז] מלך אחד, הטעם מלכות נבוכדנצר ובנו ובן בנו, כי כאחד יחשבו: כשירות הזונה, יהיה לה דיבור ומעשה: 16 קחי וגו׳, כי הזונה הנשכחה תסובב העיר והיא מנגנת אולי תזכר, וכן צור תשלח ספרים אל כל סביבותיה אולי יבאו הסוחרים אליה כאשר בראשונה: 17 והיה, הטעם, בגעת זה הזמן: ושבה לאתננה, כמו אתנן זונה [לעיל כ״ג י״ט] דמים על הזנות: וזנתה את כל ממלכות, הטעם שיבואו אליה לסחורה: 18 והיה וגו׳, מאשר תרויח תקדיש ממנו לשם: לא, יושם באוצר ולא במקום חוסן: כי ליושבים

---

[1]) הם הסוחרים המציאים. ג. [2]) זה ים התקיף בכל מי, זה ים התקיף בכל היס. ז. ג. [3]) כאילו היה צח על לוט. ג. [4]) ויתחלחל. ל. ז. [5]) שהשימה ז. ג. [6]) החיות מה פירוש כאמ״ע בתורה כי ליים הם חיות הטוכנות בתכן? תולי ליך להגיה הם החיות שהם בתכן ליים, וכן הוא בכ״י. ג. יש גורסים הם החיות קטנות שהם בתכן (דפוס בתז׳), אך לא נדע ליך הופיל המעתיק ענין קטנות ממלת ליים. עיין בתיכוסו י״ב כ״ל וגם ל״ד י״ד: [7]) שהוניס להלחם. ג. [8]) תשור. ל.

השמש והלבנה, אז תראה מלכות השם בהר ציון, אז יהיה כבוד לדבקים בשם, ויש אומרים כי הטעם על עובדי המאורות ואינני דבק בטעמי הפרשה:

כה

1 יי אלהי, דברי הנביא או[1]) כל אחד מהזקנים: עצות מרחוק, מימים קדמונים והטעם דבק עם עשית: [אמונה אמן] והנה נראו באמונה, ובאה מלת אמונה אומן כמו יי עזי ומעוזי [ירמ' ט"ז י"ט]: 2 כי וגו', הטעם כמה ערים ישחתו בבוא גוג ומגוג, ובדברי רבי משה הכהן על ימי סנחריב[2]): לגל, כמו עד הגל הזה [בר' ל"א כ"ה]: ארמון זרים, הם הגוים הגולים: מעיר, מכל עיר: 3 על, עם עז, הנמלטים או הרחוקים כאשר ישמעו: 4 כי וגו', התמה כי כל קריה בצורה נלכדה ומקום הדלים נמלט, ואת ירושלם מחסה מזרם כי האויב נמשל למים: כי רוח עריצים, פי' מזרם: 5 כחורב בציון, כמו בארץ ציה [ירמ' ב' ו']: שאון זרים תכניע, והנה 'חורב בצל עב' כפול בטעם: והנה בצל עב כאשר יסתר העב ואינני נראה: והנה זמיר עריצים כמו שאון זרים מגזרת זמירות [כ"ל ט"ז]: יענה, מגזרת עני, והוא פועל עומד ומגזרת לענות מפני [שמות ו' ג']: 6 ועשה, בהר הזה, הוא ציון: משתה שמנים, הטעם שיאכילם מאכלים שמנים: ממוחים, מגזרת ומוח עצמותיו ישוקה [איוב כ"א כ"ד], והוא מהבניין הכבד הדגוש: ואחר כן ישקם שמרים מזוקקים והנה ישתכרו, כטעם כי כאשר שתיתם על הר קדשי [עובדיה ס' ט"ז]: 7 ובלע, כמו בבלע את הקודש [במדבר ד' כ'] כטעם גלוי: הלוט, כמו וילט פניו באדרתו [מלכים ס' י"ט י"ח], והנה טעמו כמו מסכה והוא כמו מכס, כמו והמסכ' צרה כהתכנם [כ"ח כ']: 8 בלע המות, יבלע אותם: מעל כל פנים, כי רעות גדולות עשו לכל: 9 ואמר, דבק עם מלת עמו: ויושיענו, והוא יושיענו תמיד, והנה הוא כזמן עומד: 10 כי, יד יי, מכתו: ונדוש מואב, שכאו לעזור הצרים על ציון, ונדוש מבנין נפעל מהפעלים השניים הנראים, או מפעלי הכפל: כהדוש, שם הפעל מבנין נפעל, ובא שורק תחת חולם כי יתהלפו: מדמנה, מקום הדומן: 11 ופרש, השם ידיו בקרב מואב: השוחה, כמו מי שחו [יחז' מ"ז ה']: והשפיל, גאות מואב: עם ארבות ידיו, אין לו אח, וטעמו לפי מקומו, ומפרשים הוציאוהו מגזרת עושה ארבות [מלכים ב' ז' ג'], בדרך רחוקה: 12 ומבצר, כ"ף חומותיך כנגד מואב: השח השפיל, בלא דבק וי"ו כמו כרע שכב[3]) נפל [שופטים ה' כ"ז], וטעם 'השח' כי כבר השח בבוא סנחריב:

---

[1]) הנביא לו = ג. [2]) קנחכיב לימנו (?) ל. [3]) גכתה הקפדים שלפניהו היה כרע נפל שכב:

והנביא אמר נשאר על דרך בן אדם להבין השומעים, וכן טוב משניהם [קהלת ד׳ ג׳]: 13 כי, כנוקף זית, כנוער זית וקרוב מטעם ונקף סבבי היער [י׳ ל״ד]: כעוללו׳, והטעם מעט, כי אם כלה בציר ישארו עוללו׳: 14 המה וגו׳, כל המפרשים הסכימה דעתם כי מפרשת הגה יי בוקק הארץ הוא לעתיד על מלחמת גוג ומגוג, ולדעת רבי משה הכהן שידבר על מלך אשור, ומשתה שמנים [כ״ה ו׳] על מות מחנה סנחריב ועדיו[1]) הוי עטרת גאות [כ״ח ג׳]: המה, הגמלטים: ירונו, הרמת קול ומגמות ותעבר הרנה [תלכיס כ״ג ל״ו]: מים, ההולכים בים, וכן מלת צהלו והעד צהלת הסוס[2]): 15 על, באורים, יש אומרת גבולות וכמוהו מאור כשדים [ברא׳ י״ד ל״ג], ויש אומר בבקעים[3]), והראשון הוא הנכון: באיי הים, כבדו את יי כי כבדו מושך אחר [עמו]: 16 מכנף, יתכן היות טעם המה הצדיקים[4]) ובעבור שהארץ היא עגולה אמר מכנף הארץ, והטעם ממקום רחוק: צבי, פאר או מתרגום ארמית, ומלת ואומר דברי כל גוי, וכן שמענו: רזי, מגזרת וישלח רזון בנפשם [תהל׳ ק״ו ט״ו] וטעם פעמים בכל רגע: בוגדים בגדו, כי כל אדם בוגדים בגד אחר בגד: 17 פחד וגו׳, ובעבור זה בא הרע לכל עם והנה כאשר תפחד הנפש, והפחת שהיא כמו בור קרובה, ונלכדה רגלו בפח, מיד יפול: 18 והיה, כי ארובות, כמו חלונות, והטעם גזרות שמים: 19 רעה, מגזרת תרועם [תהל׳ ג׳ ט׳] ואת הלשון ידועה בארמית: פור התפוררה, כטעם שבר כמו שלו היתי ויפרפרני [מיכ׳ י״ד י״ג] ונכה אתה פוררת בעזך ים [תהל׳ ע״ד י״ג]: 20 נוע, הטעם על יושבי הארץ שינוסו ממקום למקום, ויתנודדו כמלונה כי השומר יחליף מקום מלונו: וטעם ׳וכבד׳ כי יבקשו להתנועע ולברוח ויכבד פשעם עליהם, ויפלו: קום, שם הפעל, ונכה ומלך אלקום עמו [מצלי ל׳ ל״ח]: 21 והיה וגו׳, יש רבים שפירשו זה על קדרות המאורות, והנכון שהם המלאכים שהם עומדים לעזור לגוי ולהיות לגוי אחר[5]) לשטנם, וזה מבואר בספר דניאל [דניאל י׳ י״ג וכ׳], על כן אמר ועל מלכי האדמה באדמה, כי מלכות המלכים דבקה עם מלכות המלאכים: 22 ואספו אספה [אסיר], כאסיר, כאשר יובא המון האסירים אל הבור לסגור עליהם ויעזבום ימים רבים, וכן ׳יפקדו׳ לתת להם מחיה, והטעם כי תמשך זאת[6]) הרעה, ויתכן היותו כמו ומימים רבים תפקד [יחז׳ ל״ח ח׳], וזאת הפקידה לרעה: 23 וחפרה, טעם הלבנה והשמש כי הם מושלים, והנה מלכי אדמה יבושו גם[7]) תקדר

---

[1]) ל״ל ועד לו ובניו ועד. [2]) לימנו במקבל, מולי כוונת כתב״ע היתה להבין כחיה ממלות מלהלות לציניו (ירמ׳ ח׳ ט״ז) והחזיק בענין ובכח המלות, וגם כל פיזוק להלו הוא עלא במקומו, וקדל הדבריס כך הוא, יהומו, הכוונת קול וגו׳, וכן מלא להלו וגו׳ מיס, ההולכיס וגו׳. [3]) בנקביס: [4]) גם הדבריס המלא לימס פיזוק מלא כלא רק ביריכיס למעלה לפקוד י״ל ושם מקומס, מולי טעות סופר יס כאן מעוות לא יכולתי לתקן: [5]) לעזוב לגוי גוי ולהיות לגוי אחר. ג. [6]) כמו זאת. ג. [7]) כי. ל. ג. ג.

ממקומם: 16 יי וגו׳, בצרתם פקדוך: צקון לחש, הנו״ן נוסף כנו״ן אשר לא ידעון [דכריס ח׳ ג׳], והיא מלה זרה, והיתה ראויה להיותה יצקו, לכן באה חסרת פ״א הפעל כמו והיום רד מאד [שופט׳ י״ט י״ח], והטעם כמו ולפני יי ישפך שיחו [תהל׳ ק״ב ז׳], והטעם [צ״ל ושעם] מוסרך, שהיו אומרים בלחש המוסר שהיית מייסר אותם: 17 כמו הרה, פי׳ מוסרך: תקריב, עצמה ללדת: 18 הרינו חלנו, רוח, וכן ילדנו, והטעם כי לא היה בנו כח להנצל, וזה הוא ישועות [בל נעשה], לא נוכל לעשות: ארץ, בארץ, חסר בית כמו כי ששת ימים [שמות כ׳ י״ח]: ובל יפלו, יש אומרים שהוא חסר אל״ף[1]), אומרו [צ״ל כמו] ויפלו מאד בעיניהם [נחמי׳ ו׳ ט״ז], ואין ויפלו שם כי אם כמשמעו, כאשר אפרש, ולפי דעתי שלא נוכל שלא יפלו: 19 יחיו וגו׳, רק מתיך, הכף לנוכח השם, הם יחיו, ולפי דעת הכל שזה רמז לתחיית המתים, ויש אומרים שהוא הפך מתים בל יחיו, כי הנה אדונינו מתו ואנחנו שהיינו חשובים כמתים היינו חיים: נבלתי, היו״ד סימן הנביא כי הוא מישראל, וכן הוא, יחיו מתיך ומתי נבלתי יקומון, כאילו קול ישמעו לאמר הקיצו, כי טל אורות, טל עם אורה, הוא טלך, והכ״ף לנוכח השם, ויש אומרים כי אורות צמחים כמו ללקט אורות [מלכים ב׳ ד׳ ל״ט], והם צמחים יסבו כנגד השמש והירח: וארץ, נפתח הוי״ו להורות על ה״א הדעת הנעדר, והארץ תפיל הרפאים ממנה כנפל אשת: ויש אומרים אתה לבדך החיית מתיך, כי תולדת הארץ להפיל המתים בתוכה: 20 לך עמי בא בחדריך, על דעת רבי משה הכהן שיסגרו[2]) בירושלם מפני סנחריב: חבי, יש אומרים כי בא כדרך בעלי הה״א באחרונה, כי ימצא עם לשון נקבה כמו וחטאת עמך [שמות ה׳ ט״ז], ורבי יהודה המדקדק נ״ע אמר כי חבי שם על משקל שבי [כ׳ ד׳], והראשון הוא האמת: 21 כי, יוצא ממקומו, הגזרות היוצאות מלפני השם: את דמיה, הם החללים הנקברים בקרבה:

כז

1 ביום [ההוא], באותם הימים: [יפקוד] זאת הפקידה (כמו) הכתובה למעלה: לויתן, הוא התלי ונקרא בריח בעבור שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה: ועל לויתן, גם[3]) הוא בים, והוא צורת נחש, כי גם צורת נחש בים, ועקלתון שם התאר, והתנין הוא הגדול אשר בים, ויש אומרים כי לויתן נחש בריח גם עקלתון הם ביבשה, והטעם על מלכי הארץ, והתנין

---

[1]) תל״פ פלא׳. ל׳. ג׳. ג׳. [2]) מיסגרו. ג׳. [3]) מלת גם קשה כי המלי המזכר קודם הוא בשמים, לכן כ״ל להגיה: גם הוא בשמים והוא לוכת נחש כי גם לוכת נחש בשמים מלת ,,גם״ לימנה בכ״י ב׳.

כו

1 ביום, עיר עז לנו, זאת ירושלם שהיא עוז לנו: השם ישית החומות וחיל החומה: 2 פתחו וגו', אין ראוי לפתוח שערי זאת המדינה שיבוא בה וידור בה כי אם צדיקים כישראל: 3 יצר וגו', מי שיצרו סמוך עליך, אתה השם תצרנו בשלום, ויש אומרים שיתכן להיות מלת שלום זכר גם לשון נקבה: 4 בטחו וגו', על כן יאמרו אבות לבנים בטחו בשם, בי"ת 'ביה' משרת כמשפט: צור, חזוק לעולם[1]) כי יש בספרים[2]) שמרכיבים אל"ף בי"ת עם השם שהוא חצי השם במספר האותיות ובספר תהלות אפרש זה בפסוק סולו לרוכב בערבות[3]) [תהל' פ"ח ה']: 5 כי השח, מפעלי הכפל כמו הקל ארצה זבולון [מ' כ"ג] והטעם על מדינות הגוים: ישפילנה ישפילה, כמו עזי ומעזי [ירמ' ט"ז י"ט] והטעם תמיד: 6 תרמסנה וגו', כל כך ישפילנה[4]) עד שתרמסנה רגל ולא רגל שר כי אם רגלי עני: פעמי, כמי רגלי, כי שלש פעמים כמו רגלים [שמות כ"ד י"ז וי"ד]: 7 ארח וגו', ולמה זה בעבור שאין ארח לצדיק רק אורח מישרים: ישר, ואתה השם, ישר מעגל צדיק תפלס, כמו תשקול: 8 אף וגו', אלה דברי צדיקים שיקוו השם[5]) להראות משפטו בעולם כי הנפש מתאוה לשמך, ויחסר אות למ"ד כאילו אמר לאורח משפטיך: 9 נפשי, רעיון נפשי, שאויתיך בלילה: אף רוחי בקרבי אשחרך[6]), והנה יש לאדם נפש ורוח כאשר פירשתי בקהלת [קהלת ג' כ"א]: כי כאשר, יראו משפטיך לארץ ילמדו צדק: יושבי תבל, שם מקום היישוב: 10 יחן, מפעלי הכפל כמו על כמון יוסב [כ"מ כ"ד]: והנה הטעם כי השם יחן על הרשע והוא לא ילמד צדק, והטעם שיאריך לו אולי ילמוד: בארץ נכוחות, במקום שיש שם יושר, יעשו עולה: נכוחות מנזרת נכח כמו טובים ונכוחים [משלי ג' ט"ו ג"א], ולא ישים לב לראות גאות השם: 11 יי וגו', הטעם אחר שידך רמה והם לא יחזיון, יחזו שיקנאו לעמך, ויבושו, ותאכל האש צריך, ויש אומר יחזו קנאתך בכלם[7]), והוא דבק בטעם 'אף אש צריך': 12 יי, תשפות, תעריך, כמו שפות הסיר שפות [יחז' כ"ד ג']: כי וגו', תמיד אתה עשית לנו מה שלא נדע אנחנו לעשותו[8]): 13 יי וגו', כי גם אנחנו עבדנוך כאשר בעלונו, היו אדונינו, כמו כסף ישיב לבעליו [משלי כ"ח ל"ד], ואעפ"כ היינו מזכירים שמך, וטעם לבד בך כי אתה עזרתנו, כאילו אמר אין עזר כי אם בך, על כן יש לנו להזכירך: 14 מתים, ואלה האדונים שבעלונו הנם מתים: 15 יספת וגו', כל מה שיספת ליסר עמך פעם אחר פעם, הודו[9]) כבודך, ואם הרחקתם

---

[1]) מלות לוב חזוק לעולם מקומם בתוך הפסוק: [2]) בספריס. [3]) לפ נמלא בפירושו לתהל' מצר בידיעו: [4]) ישפילה כמו עזי.... ישפילנה = ג. [5]) ל"ל אל השם: [6]) שמשחרך. ל. ג. [7]) ל"ל בכל עם. [8]) כן תאיד לתה עתים מה שמיגע לנחנו לעשות. ג. [9]) הוא. ג.

פרי: 7 הכמכת וגו', זאת הפרשה על גלות שמרון והעד האשרים: מכהו, הוא אשור: הרוגיו, הם הכנענים הנהרגים בקחת ישראל את ארצם, והטעם כי השם לא הכה את ישראל כמכות אלה הנזכרים: 8 בסאסאה, רובי המפרשים אמרו שהוא מגזרת סאה, והטעם מדה, והיא מלה כפולה כמו ירקרק [ויקרא י"ג מ"ט] מטלטלך [כ"ב י"ז]: ה"א תריבנה על שמרון והנה אחר כן כי עיר בצורה: בשלחה, יש אומר כי היא השחיתה עצמה בכלי מלחמתה, כמו ובעד השלח יפלו [יואל ג' ח'] והנכון שהוא מגזרת שלחיך [סה"ש ל' י"ג] והעד ביום קדים, והנה הוא כן, במדה שמדדה לנפשה, כי מריבה עשתה אפילו עם אנשי כפריה, והם שלחה, על כן הגה השם אותה, כמו אשד הוגה מן המסילה [שמואל ב' כ' י"ג], והנה הה"א תחת יו"ד השורש כמו ידה הדה [י"ל ח']: ביום קדים, רוח מזרחית: 9 לכן בזאת יכופר עון יעקב, והטעם שלא יבוא לו רע, כי עון יעקב רע, והנה הטעם שהיתה הגזרה בטלה אילו היו מבטלין ע"ז: הסר, שם הפעל: מזבח, של הבעלים: גיר, כמו סיד: מנופצות, ככלי יוצר תנפצם, משוברות: לא יקומו יעמדו: 10 כי [עיר בצורה] בדד, היא, והיא שמרון: סעיפיה, כמו על שתי הסעיפים [מלכים ח' י"ח כ"ח], והטעם על ערי הפרזות: 11 ביבש קצירה, כמו וטל ילין בקצירי [שופ' כ"ט י"ט]: תשברנה, הפארות, שהם קטנים[1]) מהקציר: מאורות, יש אומרים מגזרת אריתי מורי [סה"ש ח']. והטעם לוקטות, והטעם אפילו הנשים שאין להם כח, ויש אומרים שמאירות כמו מבעירות, והטעם כי יהיו לעצים, וזה הנכון, וכמוהו ולא תאירו מזבחי חנם [מלאכי א' י']: 12 והיה, באותם הימים: יחבט, כמו כי תחבט [דברים כ"ד כ'], חובט חטים [שופטים ו' י"א], על כן תלוקטו והטעם כי ישאר מעט מרוב: 13 והיה, הטעם אז יבקשו כל בני אפרים הנדודים לשוב אל ירושלם, כי ראו כי מלכותם אבדה:

כח

1 הוי, שכורי אפרים, שהיו השרים[2]) מתעסקים ביין: צבי, כמו לצבי ולכבוד [ל' ב']: וטעם עטרת על המלוכה: ראש גיא שמנים, ראש כמו ראשי בשמים [סה"ש ל' י"ל], וכל כך היו רבי עד ששב כמו גיא כמו ונשב בגיא [דברים ג' כ"ט] ויש אומר כמו גיא מאר [ט"ז ט'], שהוא חסר ה"א: הלומי כמו הלמוני בל ידעתי [תהלים כ"ג ל"ה]: 2 הנה חזק, תואר ליום או לחיל: שער קטב, [הכ"ף[3]) הראשון] מושך אחר, וכן הוא כשער: קטב, כמו אהי קטבך שאול [הושע י"ג י"ד]: הניח לארץ [ביד], הטעם כי השם

---

[1]) קצמות. 2. [2]) עסיקים. 3. [3]) והכ"ף הכפשטן. 7. עיין לף ל' העג' 5.

הוא מלך מצרים, כאשר הוא כתוב בספר יחזקאל [יחז׳ כ״ע ג׳], ויש אומרים מלך צור, והישר בעיני רבי משה הכהן שהוא (רמז) כמו ויכחד[1] כל גיבורי חיל ונגיד ושר [דה״י ב׳ ל״ב כ״ח]: 2 ביום, חמר, תירוש כמו תשתה חמר [דברים ל״ב י״ד], והטעם שתתן פרי הרבה: ענו, נגון, קול ענות [שמוס ל״ב י״ח]: לה, לציון, ומלת ענו למנגנים, וכבר הזכיר הנביא [לעיל כ׳ ז׳] שיהודה נטע שעשועי השם: 3 אני, נוצרה, על השכינה שהיא בציון: לרגעים אשקנו, משל לנבואה שלא תפסוק: פן יפקד עליה, אמר ר׳ יונה המדקדק כי פן כמו לא ויו״ד יפקוד תחת אל״ף סימן המדבר, וכמו ארח חיים פן תפלם [משלי ה׳ ו׳], והטעם על כל העמים אפקד בלתי עליה, ויאמר רבי יצחק בן שאול נ״ע כי יפקד כמו לא נפקד ממנו איש [במדבר ל״ה מ״ט], שהוא דבק עם לרגעים אשקנה: פן יבול עליה, כל אחד מעליה, כמו נובלת עליה [מ׳ ל׳]: ויאמר רבי משה הכהן פן יפקד עליה האויב, אצרנה לילה ויום, והוא הישר בעיני: 4 חמה וגו׳, יש אומר כי גם אלה דברי השם, והטעם אין לי חמה רבה: מי יתנני [שמיר ושית], כדרך בן אדם דבר הכתוב, ויחסר בי״ת כמו כי ששת ימים [שמוס כ״ה י״ח], וכן הוא, מי יתנני בשמיר ובשית שיש בכרם, והטעם על הרשעים, וביום מלחמתי בכרם, אפשעה בה, כמו כי כפשע [שמואל ב׳ כ׳ ג׳]: אציתנה, אבעירנה, כמו למה הציתו עבדיך [שמואל ב׳ י״ד ל״ה]: 5 או יחזק, ישראל במעוזי אז לא אלחם עם יש׳, כטעם היה השם כאויב [מיכה ב׳ ה׳], וטעם שלום יעשה לי פעמים, ולא עם אומות העולם בשבילם: ויאמר רבי משה הכהן כי פירושו כן, זה שאומר לא אומר אותו בחמה שיש לי: מי יתנני, כמו מי יתן לי, וכמוהו כי ארץ הנגב נתתני [שופטים א׳ ט״ו], מי יתן לי השמיר והשית בכרם, והטעם אם לא יסירו ישראל הרשעים מהם אהרג הכל: או יחזק במעוזי, אז ישרש יעקב: ולפי דעתי כי חמה אין לי אינני דברי השם, ואל תתמה כי בספר הזה רבים כאלה, והנה עד קרוב הרינו חלנו, יחיו מתיך [כ״ו י״ח], ואלה דברי איש יהודה, אחר שהשם אמר אני נוצרה לרגעים, פן יפקד עליה[2]) אמרו אין אנחנו מדברים בחמה, שאם יבוא האויב לשום הכרם שמיר ושית, הייתי הורג את עצמי, כמו והיה יחזקאל לכם [יחז׳ כ״ד כ״ד] ואת שמואל [שמואל א׳ י״ב י״ח] כאשר עשה ביום הזה [ויקרא י׳ ל״ד], והנה במלחמה דבק עם מי יתנני, או יחזק השם שיתן לי עוז ברית, שיהיה השם בשלום עמי, גם האויב, אז ישרש יעקב: והוצרכתי לפירוש הזה בעבור מלת יעשה שלום לי, כי השם עושה שלום לבדו: 6 הבאים, בימים הבאים, ויחסר בי״ת כאילו אמר בהבאים, ויש אומרים כי טעמו הבנים: ישרש, ותשאר[3]) שרשיה [מלכי׳ פ׳ י׳]: תנובה,

---

[1]) שמוס כמו ויגמכ: ג. — שמוס כמו ויגמכ: ס. — שמוס כמו מגמכ. ד. [2]) עליהו. ו. [3]) ל״ל ומשכם.

נבואה[1]): שוט שוטף, על רעב והקרוב שהוא כן שוט נחל שוטף: כי שמנו, הטעם אף על פי ששמנו כזב, וכן רפאה נפשי כי חטאתי לך [תהל' מ"א ה']: 16 לכן, הנני יסד, שם התאר מהבנין הכבד על משקל אבד (?), והנה כמוהו יוצא, ושבח אני את המתים [קהלת ד' ב']: אבן בחן, כמו עופל ובוחן [ל"ך י"ך], והטעם שתהיה נשגבה ציון ממלך אשור: סנת יקרת מוסד, הראשון שם כמו היסוד, ויקרת סמוך אליו, ומוסד השני פעול[2]) מבנין הכבד הנוסף על משקל מוצב ארצה, על כן הסמ"ך דגוש לבלוע הכפל: המאמין לא יחיש, כי עוד לימים רבים תהיה זאת הנבואה: 17 ושמתי, דרך משל על קו ומשקלת הבונים, בעבור שאמר הנני יסד בציון אבן, ויש אומרים כי האבן על דרך משל על חזקיהו: ויעה ברד, מגזרת היעים, והנה ברד פועל, כי יעה פועל יוצא, וטעם ברד משל למלך אשור: ומחסה, מושך אחר וכן הוא וסתר מחסה מים ישטופו[3]), או תחסר מלת אלה: 18 וכפר, כמו ואיש חכם יכפרנה [משלי ט"ז י"ך] כטעם השחתה והסרה: [וחזותכם את שאול], וברית חזותכם עם שאול: וי"ו והייתם כפ"א רפה בלשון ישמעאל, וכמוהו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו [בראש' כ"ב ד']: 19 מדי, עבור הנחל השוטף יקחכם: זועה, איננו כמו זעוה [דברים כ"ח כ"ה] הפוך באשר יפרישו רבי', רק הוא מגזרת ולא זע ממנו [משלי ה' ט'] ובא הוי"ו באמצע כוי"ו מות, והטעם כי יפחד מי שיבין[4]) שמועתכם מה ישירע [צ"ל שאירע][5]) לכם: 20 כי, המצע, שהוא למטה ביציע: מהשתרע, מהתפריש וְהַמַּשָּׁךְ[6]) המסך כמו וישרוע וקלוט [ויקרא כ"ג כ"ג]: והמסכה, כמו מכסה: כהתכנם, שם הפועל מגזרת לך כנום [משלי ל' ט"ו], וטעם כהתכנם כאשר יתחברו תחתיה רבים, וזה דרך משל על העם והמושלים בם: 21 כי כהר פרצים, הוא הנודע במלחמות דוד [שמואל ב' ה' כ'] שנקרא בעל פרצים כי בפתע פתאום רוצחו[7]) הפלשתים במעשה פלא, או כעמק [בגבעון], שהוא בגבעון: [ירגז], שרגז (רמז) בעת עמוד השמש והירח [יהוש' י' ג'], כן יעשה השם מלחמה זרה על ישראל שלא נשמע כמוה: נכריה עבודתו, כפול בטעם, כמשפט: 22 ועתה, מוסריכם, מוסרות: ונחרצה, גזרה גזורה כמו אתה חרצת [מלכים ב' כ' מ']: 23 האזינו וישמעו קולי, וישמעו אמרתי, והטעם הקול[8]): 24 הכל, הטעם כי החורש יתקן האדמה פעם אחרי פעם[9]), ויזרע, והארץ מתולדתה תעשה התבואה: יפתח ויישדד, יתקן השדה, כמו יישד לו יעקב [הושע י' י"ח], והטעם כפול:

---

[1]) על יד הנביא. ג. [2]) פועל. ג. ד. [3]) יש למתוח מה ביכם לחצ"ע בהוקבצם מלת מקבה? מולי כוונתו לכתוב מלת כזב ולריך להגיה ומחקה כזב. ומזה לחכ וכן הוא ומקבר כזב מיס יסעופו. לו תחקר מלת חלה, כ"ל כי בבי' הב' תקן כבי העתיים והוסיף מלת חלה המוסכת במלת מיס: [4]) מְשִׁיבִין. ל. [5]) כן הוא בכ"י. ג. [6]) והמתפכם המסך. ל. [7]) נוגמו. ג. ג.

[8]) כ"ל כפול לו הכול וכ"ל טעם אָמְרָתִי הכול היוס יחכם וגו'. [9]) בעם לו שחיס. ל. ג. ג.

הוריד אלה הזרמים, והניחם לארץ בידו החזקה: 3 ברגלים, עטרת, באה מלת יחד, והטעם רבות, וכמוהו רבים: 4 והיתה ציצת נובל, כאילו אמר זה הציץ שיהיה נובל, כמו בת בבל השדודה [מסל' קל"ז ח']. או ציצת עלה נובל, והוא הנכון: כבכורה, היא התאנ' הבכורה בטרם בא פרי הקיץ: 5 ביום וגו', והנה זה הפך צבי עטרת אפרים, כי תראה מלכות השם בציון: 6 ולרוח, ליושב על המשפט, הם הסנהדרין, והטעם שיחזיקם: משיבי מלחמה [שערה], אל השער, יש אומרים משיבה מהשער, ורבי משה הכהן אמר כי השם יחזק הבורחים, והוא הנכון: 7 וגם [אלה], יש מאנשי יהודה: כהן, שהוא המורה וכן הנביא שהוא מוכיח: שגו ברואה, בדברי הרואה מוכיחי העם: פקו פליליה, השופטים, והנה פקו פועל יוצא, או תחסר מלת דברי, והוא הנכון, והנו פועל עומד מגזרת ופיק ברכים [במוס ג' י"ח], כטעם הנתק הברכים: 8 כי וגו', כן מנהג המשתכרים: בלי מקום, שאיננו מלא כמו עד אפס מקום [ה' ח'], וכן[1] מלאו קיא ומלאו צואה, והנה ממעל ומתחת: 9 את וגו', אם בא הנביא להוכיחם אין מבין, כי בעבור היין אינם בדעתם, כנערים: שמועה, שם: גמולי מחלב, הוא ממוך ומוכרת כמו השכוני באהלים [שופטים ח' י"ח]: עתיקי, שהסירו אותם, כמו ויעתק משם [בראש' י"ג ח'], והמלה תאר השם: 10 כי צו לצו, ראויים הם לדבר עמם כאשר ידבר האב אל בנו הקטן, שלא ידע עוד: צו לצו, מצוה אחר מצוה, או מצוה דבקה למצוה: קו לקו, למוד הכתיבה: זעיר שם, מעט מעט פעם אחר פעם: 11 כי בלעגי, מגזרת לעג [מסל' ע"ט ל'] כי כן המנהג שידבר המלמד לתינוק: ובלשון אחרת, שיבקש המלמד, אותו שאינם קשות על הלשון תחת אחרות, כן ראוי שידבר המוכיח אל העם הזה: 12 אשר אמר להם, הנביא: זאת, ירושלים היא מנוחתכ' עשו מנוחה לעיף שלא יברח אל מצרים ואשור: המרגעה, מגזרת מרגוע [ירמ' ו' ט"ז], ושניהם שמות, ועל דעת המדקדק הירושלמי שהמלה פועלת: האל"ף בסוף אבוא נוסף כאל"ף ההלכוא [יהוש' י' כ"ל]: 13 והיה, והנה חשבו כי דבר השם איננו עקר, רק כאב ביד להרגילם למען לא[2] ילכו אל מצרים כאשר כתוב הוי היורדים מצרים לעזרה [ל"ף ל'] כי הפרשה אחת היא: 14 לכן, אנשי לצון, המתלוצצים לאמר כי דברי השם כמו צו לצו: מושלי, יש אומרים מגזרת ממשלה, והטעם השרים, והנכון שהוא כמו על כן יאמרו המושלים [במדבר כ"ל י"ז]: 15 כי כרתנו ברית, עם מות שלא נמות עתה: ועם שאול עשינו חוזה, כמו ברית, ויאמר רבי משה הכהן כמו חזו' דרך נבואה, ומה יעשה במלת עשינו חוזה, ולפי דעתי שחוזה הוא הנביא וכן הוא ברית את מות ועם שאול עשינו ברית חוזה, כברית שתעשה על ידי

---

[1] מסכון ים כמן כי לין פיכום למלא וכן, ול"ל מלאו מוסכם עלמה ומסכם עמה וכן הוס:
[2] 3. ג. = 2

זריך, הם מחנה אשור, וזה יהיה לפתע פתאם: 6 מעם יי [תפקד], תהיה זאת הפקידה על הצרים[1]: ברעם, בגלגל: ברעש, בארץ: [וקול וגו׳], ובקול גדול בסופה וסערה עם להב אש, הטעם על צאת המלאך על מחנה אשור להכחידו: 7 והיה כחלום, שיראה אדם בלילה שיקיץ ואין כל כן היה מחנה אשור: וכל צוביה, חסר אל״ף וכל אנשי מצודתה או הטעם וכל המצדות כמו המגדלים: 8 והיה וגו׳, לעולם אחר[2] חלום מלת והנה, והטעם כאילו, והוא[3] שב אל הרעב: שוקקה, מבקשת משקה: 9 התמהמהו, ידבר על [צ״ל אל] אנשי ציון שיתמהו[4] להפש איך יהיה זה, ומה סוד זאת הנבואה, והנה הנביא ידבר כאשר ידבר איש אל רעהו, ולמה לא ידעו כי הם שכורים ולא מהיין: 10 כי נסך, מגזרת המסכה צרה בהתבנם [כ״ם כ׳], וכ״ף עליכם לאנשי ציון: ויעצם, מגזרת עֶצֶם כאילו שם עצם על עיניכם: והנה כסה לעד על מלת נסך: 11 ותהי, כל הנבואה: כי חתום הוא, לא יוכלו להבין, וכן טעם חתום תורה [ה׳ ט״ז] כאשר פירשתי: 12 ונתן וגו׳, הטעם לא יבינו זאת הנבואה חכמים המבינים, ואישר אין בינה להם: 13 ויאמר, כי נגש, מגזרת והנוגשים אצים [שמות ה׳ י״ג] מבנין נפעל, והטעם שיצער נפשו הגם להתענות (א״ג מן ויגש אליו יהודה[5] בראש״ת ד״ה ו״ח): בפיו, כל אחד: מצות אנשים מלומדה, בטעם רגילות, כעגל לא לומד [ירמ׳ ל״ח י״ח]: 14 לכן הנני יוסיף, כמו ונשאר אני [יהו׳ ע׳ ה׳] כי אומלל אני [איכ׳ ו׳ ג׳] בעבור שהוא פתוח הלמ״ד, ויש אומרים שמלת יוסיף פועל על משקל תומיך גורלי [שם ע״ז כ׳]: הפלא ופלא, שלא יבינו, על כן אחריו ואבדה, ויש אומר שהוא כמו עושה פלא [שמות ט״ו י״ח], ולפי דעתי שעושה[6] פלא כזה[7]: 15 הוי המעמיקים, בעומק לבם: נפתה למ״ד לסתיר לחסרון ה״א הבנין כמו לשמיד [כ״ג י״ח]: 16 הפככם, והנה הפך האמת: אם כחומר היוצר יחשב, האדם: ויצר, מגזרת יוצר אמר בעבור יוצרו לא יבין, והנה הלמ״ד בלמ״ד אמרי לי [בראש״ת כ׳ ח׳]: 17 הלא מעט, בימים: ושב לבנון, שהוא נותן פרי יותר מהכרמל, כברמל, והכרמל כיער, וזה הטעם על רעבונם: 18 ושמעו, אז יבינו דברי הנבואה, ולא יראו אלה העורים כי אם אחר שיהיו באופל: 19 ויספו, הצדיקים ימלטו, כי ערי יהודה הבצורות נתפשו כי נכרתו שופטי אחז כאשר פירשתי למעלה [ח׳ כ״ו]: 20 כי אפס, תם כמו כי אפס נסך [בראש״ת מ״ז ט״ז]: כל שוקדי און, כמו לשקוד על דלתותי [משלי ח׳ ל״ד]: 21 מחטיאי, ישמרו דבור אדם ויחטיאוהו כדי להעניש, או יחטיאו אחרים בדבריהם: יקוישון, מגזרת מוקש [בראש״ת ז׳ ט״ז], ור׳ משה הכהן אמר כי הם יוכיחו המוכיח, מגזרת התקוישו וקושו [נפטי כ׳ ח׳]

---

[1] מלרים. ב׳ ג׳. [2] נמקבל לחמר. ב׳. [3] והוא העיף. ב׳. [4] שיתמהמהו. ב׳.
[5] לפי הפי׳ הראשון הנכתב נמקבל נָגַשׁ, לפי הפי׳ הב׳ נָגַשׁ. [6] שהוא מעושה. ב׳. [7] ג׳ פירושיס

ים כאן, ח׳, ה׳ יסיר חכמת העם ויאבדה וגו׳, ג׳, ה׳ יעמ׳ נפלאית גדולות לאב יהיו מופלאיס מהבנת העם, ג׳, ה׳ יעשה הפלא הזה שאאבד חכמת וגו׳.

25 הלא, שוה, מגזרת שוה, ואשת מדינים נשתוה [תהלי כ"ו ט"ו]: קצח, הוא כמין כמון ודק ממנו, והוא שחור: שורה, יש אומרים הטובה, ויש אומרים במדה, כמו במשורה [ויקרא י"ט ל"ה] והוא הישר: ושעורה, השעורה ידוע[1]: נסמן, כמו סימן: וכספת גבולתו, מגזרת מגבלות תעשה אותה: [שמות כ"ה י"ד]: 26 ויסרו, והשם כבר יסר הזורע והמפיץ ולמדו איך יעשה, וטעם למשפט כמו במספרם כמשפט [במדבר כ"ט ל"ג], לעשות במנהג, וכן אלהיו יורנו: 27 כי בחרוץ, הוא כמו עלי שכותשין בו, כמו חרוץ חדש [מ"ב ט"ו]: על כמון לא יסב, כי טעם לא ימשוך אחר עמו: 28 לחם [יודק], ומנהג הלחם שיודק: אל"ף אדוש נוסף באל"ף אזרועך [ירמ' ל"ב כ"ה]: [והמם וגו'], ועת שיהמם גלגל עגלתו אז פרשיו לא ידוקנו, והטעם כאשר יחרוש לא ידוקנו, כי כל דבר בעתו ברא השם להיותו כן, על כן אחריו גם זאת וגו', הטעם כי לא ידושנו לנצח: 29 הפליא עצה, פליאה: תושיה, חכמה, ויאמר רבי משה הכהן שהוא מגזרת יש: והנה הטעם כי תולדת האדמה והזרעים טובה[2] מתולדתם שישמעו דברי הנביא ולא יועיל, והפך זה יעקב כמטר לקחי [דברים ל"ב ב'] כאשר פרשתיו:

כט

1 הוי אריאל, יש אומר כי נקראת ירושלם כן על שם המזבח, כמו וההראל, והאריאל [יחז' מ"ג ט"ו וט"ז], כי אותיות יהו"א מתחלפות, ויש אומרים שנקראת כן בעבור שמזלה אריה, וזה רחוק: קרית, סמוך ויחסר מלת אמת או הדומה לה: [חנה דוד], שחנה שם דוד, או כך דרך הלשון לסמוך אל פועל עבר, כמו בראשית [ברא' ב' ג'] תחלת דבר יי [הוסע ג' ב']: ספו שנה, הוסיפו שנה, כמו לספות עוד [במדבר כ"ב י"ז]: וחגים הם העולות: ינקופו, פועל עומד, והטעם שיפסקו העולות, או יהיה פועל יוצא ותחסר מלת הנוקפים, כמו ויאמר ליוסף [ברא' מ"ח ב']: 2 והציקותי לאריאל, לירושלם: והיתה תאניה, כמו ואנו הדיינים [י"ט ה'], ויש אומרים מגזרת אנה [ברא' ל"ג ל"ו] שלא ישאר רק מקומה: והיתה לי כאריאל, שהמזבח שמם מהעולות, או כאריאל שיזבחו בלם: 3 וחניתי כדור, פתאם ? כמו כדור אל ארץ רחבת ידים [כ"ב י"ח]: מוצב, מגדל מצב: 4 ושפלת, הטעם על דברי שלוחי חזקיהו אל רבשקה: מארץ תדברי, כאילו תדברו מתחתית הארץ: באוב, כמו ובאובות חדשים [יהוש' ל"ג י"ט], כי בן אומנותם: 5 והיה כאבק דק, הוא חסר מלה כי הוא סמוך (ובספר מדוקדק כְּאָבָק): המון

---

[1]) זה הפירוש לפי למעלה, כי לימנו מוכיח כלום, ועוד יהושע ל' נקבה היה לו לכתוב, ולולי הנקפו ושפשפם, ולכיך לתקן 'ושעורה נסמן. בשעורה יהוע: נסמן כמו סימן': — ושעורה ומקום השעורה יהוע כמו סימן. 3. [2]) לי טובה. 4.

תועבת יי נלוז [משלי ג' ל"ב] והוא הפך הישר: 13 לכן, טע' ותבטחו בממון שתתנו למלך אשור ולא יבוא, העון הזה, ישחתכם: כפרץ [נפל נבעה], כמגדל[1]) נופל או דבר נבעה, והוא מטעם נפוח מגזרת אבעבועות [שמות ט' ט'] או יהיה נבעה תואר פרץ: פתע גם פתאום קרובים, כטעם[2]) אדמת עפר: 14 ושברה וגו' נבל, כלי יוצר: לא יחמול, לכתותו: לחתות אש, כמו יחתה [משלי ו' כ"ז], נחלים אתה חותה על ראשו [שם כ"ה כ"ב], והוא מפעלי הכפל[3]): ולחשוף, מגזרת מחשוף הלבן [ברא' ל' ל"ז] חשף יי את זרוע קדשו [כ"ג י"ז]: גבא, מגזרת וגבאיו [יחז' מ"ז י"ח] תרגם בור בארמית, וטעם לחשוף לגלות, כי המים הם בסתר: וזה הטעם על היודדים מצרים: 15 בשובה, השקט כמו שובה יי רבבות אלפי ישראל [במדבר י' ל"ו], הטעם כי תשועה תהיה לכם במקומכם ולא תרדו מצרים: 16 ותאמרו וגו', אמר רבי יונה המדקדק כי נגוס מגזרת נס, כטעם נרכב שיש אחריו, ויש אומרים שהוא כמשמעו, אתם נסתם ורודפיכם יניסון אתכם: על קל, שם התאר לסוס או [ל"ל כמו] כר[4]) לגמל: 17 אלף, סמוך אל אחד מהם[5]) והוא תאר לשר, והטעם כי שר שיש לו אלף אנשים ינוס מפני גערת אדם אחד: תנוסו, כלכם: כתורן, רמז שישארו מעט מהרבה: והנכון בעיני כי טעם כנס על הנותרים בירושלם שלא ירדו על מצרים: 18 ולכן יחכה יי על דרך דיבור בני אדם: לחננכם, מפעלי הכפל על משקל אין גחלת לחמם [מ"ז י"ד], מהבנין הקל, ממשקל לשבר את בת יעקב, ואם הם זרות בדקדוק: ולכן הוא ירום לרחמכם כי השם יעשה לכם משפט מאשור: 19 כי עם, בכו לא תבכה וגו', אלה דברי הנביא, כי השם יחנך: ובא לקול הלמ"ד[6]) בעבור שזעקת אליו: ענך, מלה זרה בדקדוק וכן כי פארך [כ"ה ה']: 20 ונתן, לחם צר ומים לחץ, שהיו ברעב כאשר פירשתי ושב לבנון לכרמל, ומים אינגו סמו' וכן הוא ומים מי לחץ, כמו האהלה שרה אמו [ברא' כ"ד ס"ז]: ולא יכנף, יחסך שיהיה בכנף הארץ: מוריך, בדרך הישרה והם חזקיהו ושריו: והיו עיניך, כפול בטעם כמשפט: 21 ואזניך וגו', הטעם כי בעיניך תראה מוריך לפניך, וכן מאחריך תשמע דברי הנביאים והמוכיחים, ויש אומרים כי זה דרך משל על מראה הלב ומשמעו: כי תאמינו, האל"ף תחת יו"ד ימין וכמוהו רבים: והטעם כי אם תאמינו או תשמאילו מהדרך ישרה תשמע באזניך מוריך בדרך הטובה: 22 וטמאתם, צפוי, שם: אפודת, מכסה יקר על הצלם: תזרם, כי הם אסורים בהנאה: כמו דוה, אשה טמאה שלא יגע בה טהור: 23 ונתן, אשר תזרע, אחר מות מלך

---

1) ל"ל כפרץ מגדל. 2) קבוצים בטעם כמו. ג. 3) מלת חתה לשנה מפעלי הכפל, ולי נסמכה טיעתה לחצ"ע טעות כזה, ולולם טעה המעתיק והסמיכה הסדר וכן לחלי להיות יחמול, לכתותו, והוא (ל"ל מלת כתות) מפעלי הכפל: לחתות אש. כמו יחתה, נחליס לחתה מותה על כתפו: ולחשוף מגזר מחשוף הלבן, חסף יי לח זרוע קדשו, וטעם לחשוף לגלות, כי המים הם בסתר: גבא מגזר וגבאיו מכנס בור בחמית: וחה הטעם על היודדים מלרים: 4) עיין בפירושו ע"ז ס' וגם ברא' ל"ט ל"ד. — כך הגמל. ס. ג. ג. 5) = ג. 6) ל"ל בלמ"ד;

ואמר כי היה השי"ן ראוי להדגש: 22 לכן אשר פדה את אברהם, והוציאו מבין הרשעים: יהוורו, ילבינו, וזאת הלשון ידועה בארמית: 23 כי בראותו ילדיו, והטוב שאני עושה עם הטובים, יקדישו שמי: יעריצו, ייראו אחרים, או הוא פועל עומד, אחר שהזכיר יעקב אמר על דרך משל כי אילו היה חי ויראה הילדים הטובים והפלא שאעשה עמם, היה הוא עם בניו מקדשים שמי, כי אני הייתי קדוש יעקב: 24 וידעו, ורוגנים, כמו ותרגנו באהליכם [דברים ח' כ"ז], והם הפך הלומדים:

ל

1 הוי, אוי, לבנים הסוררים: ולא מני, ולא ממני וכן שעו מני [כ"ב ד']: ולנסוך מסכה, כמו והמסכה [כ"ח ז'], והטעם משל על העצה: ולא מרוחי, הטעם מנבואתי: 2 ההולכים וגו', והנה פירש הכתוב למעלה: לא השתנה מ"ם מעוז בעבור שהוא מפעלי הכפל: 3 והחסות, שם, והיה ראוי להיות חסות [צ"ל חסיות] על משקל עבדות [עזרה ט' ח']: 4 כי, שריו, הוי"ו שב אל העם שהיו משלחים אפילו שריהם למצרים אולי יושיעו ירושלם מכף מלך אשור: 5 כל וגו', אל"ף הובאיש נוסף, כל אדם הוביש אלה ההולכים[1], (פועל יוצא), כי הלכו אל עם לא יוכלו לעזדם: 6 משא בהמות נגב וגו', דבקה[2], על היורדים מצרימה והנה הנביא אומר (על) בהמות נגב, והיא מצרים, כי היא בפאת דרום בנגד ארץ ישראל, ואמר כי בדרך שילכו אלה היורדים יפגעו בהמות קשות כדובים ונמרים, על כן לביא ולי"ש מהם: בארץ צרה, שלא יוכלו לברוח ואלה היורדים ישאו על כתף עירים ממונם, שיברחו בו אל מצרים כמו את החיל הזה [דברים ח' י"ח]: דבשת, כמו גבנון ואין רע לו, והנה הטעם שבהמות נגב ישחיתו מהם: 7 ומצרים, קראתי לזאת, ירושלם, שינצח מי שישב בה ולא ירד: 8 עתה בא, אליהם, כי הנביא היה משתומם משבת אתם: ועל ספר חקה, כתוב חקה ברפי, ויש ספרי' שהה"א במפיק והנה הוי לשון ציווי, והשלם חוקקה או חוקקה או חקקנה בנו"ן: 9 כחשי', שם התואר על משקל אכרים [ירמ' י"ד ל'] ונקמץ הכ"ף בעבור את הגרון: שמוע, שם הפועל: 10 לא תראו, לנו, לא תתנבאו: ונקראו רואים בעבור שנבואת' במראות אלהים: נכוחות, כמו דברים [צ"ל דברך] ישרי' ונכוחים [שמואל ב' ט"ו ג'] והוא שם התאר: דברי חלקות, שם, וכן חזו מהתלו': 11 סורו, אלה דברי העם לנביאים: השביתו, ממנו זכר או שם השם: 12 בדבר הזה, בנבואה: ותבטחו בעושק, ובממון[3]: ונלוז, שם התואר, וכן הוי ודבר נלוז, כמו כי

---

[1]) המלאכים. ג. מלות 'פועל יוצא' לך למוחק לו מקומם לחכי 'נוסף': [2]) זולת הבהמה דבקה. ג. [3]) לולי ל"ל בממון:

חולם, וטעם אתמול מלפנים: תפתה, שם מקום מטונף סביב ירושלים, ושם ישליכו כל דומן ויעלה ממנו עשן: והטעם כי השם ערך למחנה[1] אשור: גם הוא למלך הוכן, הטעם כי נכחד כל נגיד ושר ויש אומר כי היא (צ"ל הוא) רמז למלך־אשור: מדורתה, מגזרת מדורה [יחז' כ"ד ט'] מקום בעור האש: נשמת י', היוצאה מהרה[2] וזה דרך משל על הגזרות הבאות במהרה:

לא

1 הוי, כמו אוי, ליורדים מצרים שלא ראו זאת התשועה והלכו להנצל[3], וישם ימותו: ולא שעו, שלא הרפו עצמם לבטוח בשם, מגזרת שעו מני [כ"ב ד'], והאומר כי שעו חסר[4] נו"ן איננו נכון: 2 וגם, גם השם יודע מחשבותם והביא רע עליהם: ואת דברו לא הסיר, לא בטל: 3 ומצרים, ולא רוח, מלאך כמו י' אלהים שלחני ורוחו [מ"ח ט"ו]: ידו, מכתו: ויחדו, מצרים והכורחים אליהם: והטעם כי מלך אשור השחית מצרים בבואו אל ירושלם: יכליון, שלם כמו יחסיון [תהל' ל"ו ח']: 4 כי, יהגה, כטעם ישאג: אשר יקרא, זה אל זה להתחבר להלחם עם האריה: מלא, כלם, שלא יחסר רועה שלא יבא: ומהמונם לא יענה, מגזרת עני [דברים כ"ד י"ג] גם לענות [שמות י' ג'], וכמוהו זמיר עריצים יענה [כ"ה ה']: ירד, רמז למלאך: 5 כצפרים, מלת צפרים נקבה, ואם היא במ"ם כפילגשים לעולם נקבה, על כן עפות: עפות שם תואר בפועל[5] כמו רצות וישבות[6] [יחז' מ' י"ד]: יגן, יסתיר מגזרת מגן [ברא' ט"ו א']. והטעם על בני הצפרים שיגנו עליהם ויצילום: והציל, שם הפועל אף על פי שהוא בחירק: פסוח, מגזרת ופסח י' על הפתח [שמות י"ב כ"ג]: 6 שובו, אלה דברי הנביא שובו לשם אתם בני ישראל שהעמקתם לו סרה, מגזרת סורר [דברים כ"א י"ח]: 7 כי, ידיכם, רמז לעושים: וטעם חטא שאין חטא למעלה ממנו: 8 ונפל, בחרב לא איש רק ביד המלאך וחרבו השלופה, ואם הוא כדרך משל להבין השומעים: ובחוריו, הנמלטים ילקחו בדרך: 9 וסלעו וגו', יעבור סלעו הוא גבול מלכותו, מרוב פחדו, וזה טעם ממגור, והטעם כי יברח ולא ישען על סלעו, [וחתן][7] מכל נס שיראו שריו[8] הנמלטים או הנשארים בארצו: אור ותנור, רמז למזבח, או דרך משל כאשר הזכיר למעלה ולהב אש אוכלה:

---

[1] למלך. ד. ו. [2] מהפכה. ג. ג. [3] להתגלל. ח. [4] סכ. ל. ג. [5] ל"ל הפועל, שם תואר הפועל הוא הנימוקי. [6] לא נמלא בעקלת, כי אם לנוח ושוב ועשות המחבר לו המעתיק יש כאן: בכ"י ג. כתוב לנוח ושוב: [7] כן הוא בכ"י ג. [8] = ג.

אשור: כר, כמו בכר הירדן [בראש' י"ג י'], וכן (כי) בת עין [מלכ' י"ח ז'] חסר בי"ת, כל כך יהיה הזרע והצמח רב: 24 והאלפים, השוורים שיחרשו כהם וכן העיירים, כמו שגר אלפיך [דברים ז' י"ג]: בליל, כמו אם יגעה שור על בליו [שופ' ו' ה']: חמיץ, גם חמץ שוים: אשר זרה, אותו: ברחת, מגזרת רוח והוא כלי ובמזרה[1]): 25 והיה על כל הר גבוה, פלגים יבלי מים, כמו ועל יובל ישלח שרשיו [ירמ' י"ז ח'], והטעם רב המטר עד שיעמוד על ההרים: ביום הרג רב וגו', שימותו אנשים בנפול מגדלים, וזאת נחמה, כי אם ימותו עשרה יהיו רכבות, כי בעבור שיפול קיר על האלמנה לא יעצור השם הגשם שלא ישלחנו להחיות רבים, כי אין לגשם דעת שירד על מקום אחד ולא על מקום אחר עמו ביחד: 26 והיה וגו', כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק לעתיד, וטעם הפרשה על מלחמת גוג ומגוג, רק רבי משה הכהן אמר שהיא כולה דבקה, והנה אחריה אומר הוי היורדים מצרים וכבר לפניה: וטעם אור הלבנה, שהשם יחזק אור הלבנה והחמה אחרי הגשם הרב, וזה דבר פלא: שבעתים, פי כאשר פירש הנביא, כאור שבעת הימים, והטעם כאור שבעת הימים מחובר: ביום חבוש י', בזמן שירפ' השם מכת ישר' בימי גוג או בימי אשור: 27 הנה שם, טעם שם שישמע מעש' השם במחנה אשור: וטעם ממרחק מהשמים, בעבור רדת המלאך: וכבד משאה, כמו והמשאת החלה [שופטים כ' מ'] כי שמות [רבות] הם לעשן: 28 ורוחו, הרוח היוצא מפיו, דרך משל על דבר המלאך: להנפה, רובי המפרשים אומרים כי להנפה כמו להניף, ורבי משה הכהן אמר שהוא כמו רסן, והנה זה הרוח כרוח שקר שהתנבא עליו מיכיהו [מלכים ב' כ"ב ל"ג], וזהו הנכון, והטעם כי הרסן יושם על לחיי הסוס[2]) להוליכו לדרך הישר' וזה הרוח ישים רסן מתעה: וכמוהו בנפת שוא, והנה טעם להנפה כמו קשר[3]): 29 השיר וגו', הכ"ף לנכח יהודה: כליל התקדש חג, ליל הפסח, על כן אמרו הקדמונים ז"ל כי בליל הפסח נכחד מחנה אשור: לבא בהר י', דבק עם כהולך: 30 והשמיע, הוד קולו, כאשר[4]) יפחד השומע מקול רעם: ונחת, ירידה כמו ותנחת עלי דרך [מלכ' ל"ח ג']: יראה, לעולם: בי"ת בזעף מושך אחר, בנפץ[5]) מגזרת תנפצם [שם ג' ט']: ואבן ברד, דרך משל: 31 בשבט יכה, כאילו בשבט יוכה, או כי בשבט יכנו השם: 32 והיה כל מעבר מטה, מוסדה, פעול מהבנין הכבד הנוסף, כי הנה מטה על לשון נקבה, שמעו מטה ומי יעדה [מיכה ו' ט']: והטעם כל מקום שיעבור עליו זה השבט, (וכן המטה) אשר יניח י' עליו, לא יהיה לשם יגיעה, רק יכה, והמכה, הוא המלאך, שמה כמו בתופים ובכנורות: ובמלחמות תנופה, תנופת יד לנגן: 33 כי, מאתמול, ואם הוא בשורק הוא כמו

---

[1]) ל"ל וכן במזכה. [2]) למי לכן הסוס. ס. [3]) שקר. ג. [4]) כמו לפחד המכה כמשר. ב. ג. [5]) וכן סוף נפץ. ב. ג.

כהבירו הראשון: 16 ושכן, הטעם שהשם יעשה משפט בעוזביו: 17 והיה מעשה הצדקה שלום, כי כן היה בימי חזקיהו, כאשר אמר, ולשלום אין קץ [ט' ו'], ויש מפרשים כי יערה עלינו לשבח: 18 וישב, איש יהודה: 19 וברד, הר"ש פתוח כי הוא פעל כמו עשן כולו [שמות י"ט י"ח] והטעם כי אם ירד ברד אל היער ירד ולא אל מקום הזרע: וטעם תשפל העיר שתשב פרזות כבקעה: 20 אשריכם זורעי על כל מים, שיבואו: משלחי רגל השור, כטעם והאלפים והעירים [ל' כ"ל] כי פרש' אחת היא כלה:

לג

1 הוי, לשון קריאה, והטעם על אשור: כהתימך שודד, להיותך שודד, תושד: בגלותך, כמו כהגלותך[1]), וכמוהו ולא ירד [צ"ל יטה] לארץ מגלם [מיכ ט"ו כ"ט]: 2 יי, זאת היא תפילת הצדיקים בבוא מלך אשור והיא בדרך נבואה: היה זרועם, על אנשי המלחמה: 3 מקול המון, אשור: מרוממותיך, שנתת לו רוממות: 4 ואסף שללכם, שלל הגוים, כי סימן הכ"ף בעבור ישראל שהגלה מלך אשור: גבים, תרגום ארבה בארמית: שוקק, כמו אוסף, ויש אומרים כי כמוהו ובן משק ביתי [ברא' ט"ו ג'] ולפי דעתי שכמוהו בספר יואל[2]) ישתקשקון [עמוס ג' ה'], גם הוא בארבה: 5 נשגב יי, והטעם על השכינה שהיא בציון: 6 והיה אמונת עתך, לאיש יהודה ידבר: חכמת, סמוך, ותחסר הכמת כך: [יראת ובו'], יראת השם היא אוצר חוסן ישועות: 7 הן אראלם, יש אומרים מגזרת אריאל כאילו אמר על אראלם, ואיננו נכון בטעם הפרישה, ויש אומרים שהן שתי מלות, אראה להם, גם זה רחוק, והנכון בעיני, שמלת אראלם כמו מלאכיהם והעד מלאכי שלום, וכמוהו את שני אריאל מואב [שמואל ב' כ"ג כ'] והטעם כי מלאכי כל גוי שיבקשו שלום בעולם יבכו בשלוט מלכות[3]) אשור: 8 נשמו מסלות, כי מלך אשור לא יעמוד בבריתו עם גוי: לא חשב אנוש, מאומה נגדו: 9 אבל, ימצא ארץ לשון זכר כמו נעתם ארץ [ט' י"כ], והנה זה הפסוק מכחיש דברי רבי משה הכהן שאמר כי תאכלהו אש לא נפח [מיכ כ' כ"ו] כן דרך הלשון כל מלה שהיא לזכר ולנקבה לא יתכן לומר לישון נקבה אחרי לשון זכר: החפיר, לשון[4]) מלך אשור, כי הוא פעל יוצא, עד שקמל, שנכרת: היה השרון, כמו חבצלת השרון [שה"ש ב' א']: ונוער, מגזרת ככה יהיה נעור ורק [נחמ' ה' י"ג]: 10 עתה, בעבור שהגדיל להשחית עתה אקום: ארומם, מבנין התפעל, והיה הר"ש ראוי להדגיש להסרון הת"ו, כנו"ן אנשא: 11 תהרו, הת"ו לנוכח אשור: חשש, כאשר היא בלשון קדר כמוץ:

---

[1]) כמגלתך. ג. ג. [2]) ל"ל נמוס. [3]) מלך. ג. נ. [4]) = ג. ג. כ"ל שים להגיה 'לגנון' מפני 'לגון':

לב

1 הן, הטעם על הזקיהו ושריו שתעמד מלכותו: ולמ״ד ולשרים לא ידעתי לו טעם, וכמוהו והשלישי לאבשלום [הס״ו מ׳ ג׳ ב׳], למן היום [שמות ט׳ י״ח]: 2 והיה איש, כל אחד משרי חזקיהו, או הוא בעצמו: כמחבא רוח, מקום, והוא פועל מהבנין הכבד הנוסף: כציון, מגזרת ציה [מ״ח י״ח] כמו חורב: בארץ עיפה, צמאה כמו בארץ עיפה לך סלה [תהל׳ קמ״ג ו׳]: [והטעם] והיה[1] איש יהודה כיושב במקום מחבא רוח: 3 ולא תשעינה, כמו ועיניו השע [ו׳ י׳]: 4 ולבב נמהרים, מגזרת מהירות בכסילות: ולשון עלגים, אין חבר[2], ובלשון קדר כמו עבדים, והנכון שהוא הפך מדבר צחות, ומלת צחות חסירת מלות, כי צחות תואר השם וטעמו ומשקלו זכות: 5 ולא, נבל, מגזרת נובלת עליה [ח׳ ל׳]: כילי, הפך שוע ושוע כמו נדיב שידיו רפות לתת ולא[3] סגורות, מגזרת ושוע אל ההר [כ״ב ה׳], ויש[4] על דרך דרש שמלת כילי שתים מלות, כי יאמר שלי שלי [מצות ה׳ י״ג]: 6 כי נבל, הטעם על שרי אחז: תועה, שם, כי משקלי השמות משתנים: 7 וכילי כליו, הטעם כלי המשפט כי היו [השרים] דַּנִים, והנה אומנותם לעות הדין: 8 ונדיב, הטעם על שרי חזקיה על כן בתחלה ולשרים משפט ישורו [לעיל ל״ב]: 9 נשים וגו׳, יש אומרים כי בנות[5] הטעם הקריות כי הם השובות כבנות ושומרון היתה כאם: 10 ימים, הטעם שנה על שנה: רגזה[6], בחסרון נו״ן, והנגיד אומר שהוא לשון ציווי, ואם הוא על לשון זכר, ורבי משה הכהן אמר שהוא שם הפעל: אוסף [בלי יבוא], הטעם כפול, אוסף התבואה: 11 חרדו, על לשון זכר כמו אם תעירו [שה״ש ב׳ ז׳] אם תמצאו [שם ה׳ ח׳], בדרך קצרה: רגזה, זכרתיו[7], וככה משפט פשוט׳ ועורה שיפשטו הבגדים, ועורה מגזרת ערום ועריה [יחז׳ ט״ו ז׳] עריה תעור [חבקוק ג׳ ט׳], והנכון בעיני כי הנשים הם כמשמעם: 12 על שדים סופדים, כל הנשים, תחם׳ מלת כל, כמו וכל הנשים יתנו יקר [אסתר ח׳ כ׳]: 13 על, עמי, שמרון: קוץ שמיר, חסר ו״ו כמו אדם שת אנוש [הס״ו ח׳ ח׳]: כי, שמיר יעלה על כל בתי משוש: 14 כי ארמון, המלך עזב גם נטש מהבנין הקל [צ״ל הכבד] שלא נקרא שם פועלו: עופל, מקום שהיה גבוה, מגזרת ויעפילו [במדבר י״ד מ״ד]: ובחן, כמו הקימו בחוניו (כ״ג י״ג) והם מגדלים, היו מערות: 15 עד יערה, מבנין נפעל, והטעם כי אלינו תביט[8] הרעה, על ביאת מלך אשור אל ארץ יהודה, והטעם גזירה: והיה, כל מדבר זרוע כמו הכרמל, והכרמל ליער יחשב

---

[1]) או פיכוסו והיה. ג. [2]) מבן לו במקבח. ג. [3]) מהומות ולח. ג. [4]) ויש למומרים. ג. [5]) = ח. ג. ג. ז. [6]) נכלה כי נכתב בלמ״ע היפה כגזה תמת מכגזה; כי בנסוק י״ל למך כגזה פיכסמיו: [7]) = ב. [8]) מבוט. ג.

י"ב ג'] מגזרת בבקר יאכל עד [ברח' מ"ט כ"ז]: מרבה, כמו הרבה אפילו סמחים בזזו בז ואף כי אחרים: 24 ובל יאמר, עוד השכן בציון חליתי כי העם כולו נשוא עון:

לד

1 קרבו, ומלואה, שהיא מלאה מהם: תבל, מקום הישוב: וכל צאצאיה, מגזרת יצא: 2 כי וגו', כל המפרשים אומרים כי זה לעתיד, רק רבי משה הכהן אומר כי אדום חרבה בימי אשור וכל הפרשה ה' דבקה: צבאם, הם צבא המלחמ': וחלליהם, יעלה באשם, שם, והנה הוא בלי סמיכה באש, על משקל קדש: נמסו, מפעלי הכפל מבנין נפעל: 4 ונמקו, בכא לאדם יום אידו תחשך לו השמש כאשר הוא כתוב ביום המות [קהלת י"ב ג'], והנכון בעיני שאלת הדברים רמז לכל עזר שיש לו לכל גוי במשטר') שמים כאשר מפורש בספר דניאל [דניאל י' כ']: ונמקו מבנין נפעל וכן נגלו, מגזרת מגלה: 5 כי וגו', זה החזוק לאשר רמזתי מהגזרות: הנה על אדום תרד ועל עם חרמי, שיש לי הפץ להיותם חרם לעשות משפט בהם: 6 חרב, הטעם גזרה: הודשנה, מלה מורכבת מבנין שלא נקרא שם פעלו ומבנין נפעל על דעת רבים, ואינני נכון, רק היא מלה זרה והטעם מגזרת והיה דשן ושמן [ל' כ"ג]: כרים, כמו חלב כרים [דברים ל"ב י"ד], דרך משל לגדולים, כמו אילי מואב [שמות ט"ו ט"ו]: בבצרה, יש אומר שהוא קושטנטינה, וזה לא יתכן כי אין לה היום אלף שנים שנוסדה, רק היא מדינה בארץ אדום: 7 וירדו, עמם, עם הכרים והעתודים והראמים, והפרים הם רמז למלכי אדום: 8 כי וגו', זה הכתוב יוכיח שהוא לעתיד ויש אומרים כי זאת הנבואה נתקיימה בימי נבוכדנצר אחר גלות ציון, כטעם גם עליך תעבור כוס [ירמיה ל' כ"ח]: שנת שלומים, כמו גמולך ישוב בראשך [עובדיה ס' ט"ו] הכתוב גם בספר עובדיה על אדום: 9 ונהפכו וגו', כן היה או יהיה במעשה פלא, ויש אומר כי הוא דרך משל שלא ישאר שם שות' מים, כאלו נהפכו המים לזפת: בוערה, תוכיח כי ת"ו זפת לשון נקבה: 10 לילה, לא תכבה, אישה: לנצח נצחים, זמנים אין קץ להם: 11 וירשוה, קפוד, ידוע מגזרת קפדתי כאורג חיי [ל"ח י"ג]: הקו והאבן ביד הבונה, ותוהו ובהו כטעם שממה: חוריה, הם הגדולים הנמשלי' לעין לבן, כי הקטנים יקראו חשובים[2]): 12 מלוכה, יקראו אותם הקרואים ותחסר אות למ"ד ממלת מלוכה: אפס, כמו אין: 13 ועלתה, על ארמנותיה, כל אחד מהסירי', והם קוצים, כמו כי כקול הסירים תחת הסיר [קהלת ז' ו'] וכבה קמוש: תנים, במו את היתי לתנים [איוב ל' כ"ט]:

---

[1]) במשמר. ג. [2]) ל"ל מטוכים, עיין מכלי כ"ג כ"ע כן הוא כ"י. ג.

רוחכם, יש אומרים רוחכם תהיה כאש והוא [צ"ל היא] תאכלכם והנכון שהוא דבק עם חשש, ולא תהיה רוח שישאכם כי אם אש שתאכלכם: 12 והיו, משרפות, כאילו נשרפו בסיד, רמז לנכחדי פתאם על ידי המלאך, וכמוהו[1]) קוצים כסוחים אשר באש יצתו: 13 שמעו, קרובים, הם ישראל על כן אחריו פחדו: 14 פחדו, שיפחדו מהשם בראותם גבורתו במחנה אשור ויאמרו מי ממנו שיוכל לגור עם השם שהוא אש אוכלה, וטעם בציון ששם הכבוד: 15 הולך וגו', אלה דברי הנביא, כי[2]) מי שהוא הולך צדקות, והמלה חסרת כי"ת: אוטם, סוגר כמו יאטם אזנו [תהל' כ"ח ג'], ואם הם שני בנינים: ועוצם, כמו ויעצם את עיניכם [כ"ט י'], ואם הם שנים בנינים: 16 הוא, עושה אלה: ישכון, בציון כאילו דר במצדות: לחמו נתן, יהיה נתון לו לחם להספיקו: נאמנים, שלא יכזבו, והטעם שלא יכרתו, והנה הוא יושב בנוח[3]), גם יתענג: 17 מלך וגו', אלה דברי הנביא, כאומר יזכור יהודה בבא מלאכי מלך אשור לקחת מם מחזקיהו, כי כל אוצרות בית השם נתן, והעניש כל יהודה, והיו אומר מי ילך עמנו משרי חזקיה אל מלך אשור במם זה, הוא מלך ביופיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים כי אשור רחוק מירושׁ: 18 לבך, ידבר בנפשו אימה: איה סופר, הוא הכותב כמו [צ"ל כמה] עונש כל אדם: איה שוקל איה סופר המגדלים, מגזרת מספר, כי נתנו עונש על כל מגדל: 19 את עם נועז, לא נדע אם הנו"ן שורש או לבנין נפעל, והיא מלה זרה אין לה משפחה, והטעם עם נכרי או משונה, והאומר כי הנו"ן תחת למ"ד לא דבר נכונה: נלעג לשון, כי כל לשון שלא יבין אדם אותה הוא בעיניו ללעג: 20 חזה וגו', אין צורך לאדם לחזות מלך אשור, רק חזה ציון: קריית מועדינו, כמשמעו, או כמו שרפו כל מועדי אל [תהל' ע"ד ח']: אהל, חסר כ"ף: יצעו, אין לו ריע, וטעמו לא יפול, או[4]) בל יסע יתדתיו, יתד מיתדותיו: וכל, החבלים הם המיתרים: 21 כי וגו', הטעם לא יסע זה האהל, רק יהיה השם אדיר לנו, במדינה שיש סביבותיה נהרים: יאורים, חסר ו"ו כמו שמש ירה עמר [חבקוק ג' י"ח]: ידים, מקומות, והטעם מכל פאה, והם נהרים שלא ילך באחד מהם אני במשוט, והטעם שלא יפחדו מאויב לא מהים ולא מהיבשה: 22 כי וגו', זה הפסוק כנגד לבך יהגה אימה, ואין מי שישפוט עוד שיאמר פלני יתן מס זה, והמחוקק הוא הסופר יכתוב מי ומי ילך אל המלך במס כי השם לבדו הוא שפטנו ומחוקקנו ומלכנו: 23 נטשו, כ"ף חבליך לנכח מחנה אשור, נטשו כמו ונטשתה [שמות כ"ג י"ם], דרך משל כי הספינה תטבע והים[5]) ישליך הממון שיש בה: בל, יחזקו החובלים התורן שלהן, ולא יפרשו נס, אז יחלק עד שלל, כמו אדמת עפר [דניאל

---

[1]) ל"ל וכמו: [2]) ל"ל כל: [3]) נעתם. ס, נ. [4]) ל"ל ו, מחובר למלת נס, לו מסך כמן מיכום שכי למלת ילענן: [5]) ניס והים. ס.

אריה, ולא פריץ חיות שיזיק עד שיפחדו הרוצים לשוב, והנה ילכו השבים גאולים מאויבים ומחיות: 10 ופדויי וגו', אלה השבים, יבואו אל ציון ברנה, ושמחת נצח על ראשם, כי כח הנשמה בראש, וי"א כי הם כדמות מסך על ראשם גם הוא נכון: ששון ושמחה ישיגו אותם, ויש אומרים כי הם ירדפו אחרי הששון וישיגוהו:

לו

1 פ' ויהי בארבע עשרה שנה מפורשת בספר מלכים[1]), ואם[2]) יש מלות נוספות הטעמי' הם שוים כי המלות בכלים והטעמים הם כפועלים[3]): והנה אפרש שיש [צ"ל שֵׁשׁ][4]) מלות: במלכים [ג' י"ח כ'] כתוב אמרת אך דבר שפתים, והטעם אמרת לאנשי' כי יש לך עצה וגבורי' וזה הוא דבר שפתים[5]), והטעם כי גבורתך בדבור היא לבדה, ובישעיהו אמרתי בלבי דברי רבשקה, כי עצתך וגבורתך בדבר שפתים: ובמלכים [ג' י"ט י"ד] ויקראם על הספרים, ובישעיהו [ל"ז י"ד] ויקראהו על הספר לבדו ששם החרפות, ובשני ספרי' ויפרישהו: ובישעיהו [צ"ל ובמלכים ג' י"ט כ"ד] תוספת זרים עם מים, והטעם נהרי זרים: ובמלכים להישוות [י"ט כ"ה] והטעם שישתו ערים בצורות עם גלים נצים, ובישעיה [סס כ"ז] להשאות באל"ף מגזרת שואה [י' ג'], בגלים נצים או יתחלף הוי"ו באל"ף כמשפטם: ובמלכים [ל"ז כ"ו] שדפי' ובישעיה [י"ט כ"ו] שדמה והם שתי לשונות[6]) והטעם אחד: ובמלכים [סס כ"ט] סחיש ובישעיה [סס ל'] שחים, כמו כבש [ויקרא ג' ז'] כשב [סס ל' ל"ב], והטעם אחד:

לז

9 מכתב לחזקיהו, ויחי, כמו עד חיותם [ויק' כ' ח'] כמו עמידה, וכן אתה מחיה את כולם [נחמ' ט' ו'], גם כן גבול החי: 10 אני, בדמי, יש אומרים מגזרת דם, כמו לחלוחי', והנכון כמו כריתי', כמו נדמה מלך

---

[1]) = ד. ו. [2]) מיצה ולפי מוכיח כי קדמו דבריס על השמוות ג' הפכיות המכרות, וכי מלות [3]פ' ויהי בחכצע עשרה שנה עשוקים בספר מלכים[3] הנה דברי רחב"ע בעלמו. לכן רחיה גם מכאן שכתב רחב"ע פי' על ספר מלכים: [3]) כפולים. ג. [4]) כן הוא בכ"י. ג. [5]) לשוכח למכשים.... שפתים. = ג. [6]) מלות. ל. ג ג. ד.

חציר, כמו חצר [שמות כ"ז י"ג] וכמוהו ישיש [מיכ ט"ו י'] וזקן ויישש[1]) [לה"י ב' ל"ו י"ז]: 14 ופגשו ציים, דרים בארץ ציה: איים, רבים, כמו ואת האיה [ויקרא י"א י"ד], ואם בא במ"ם: ושעיר, כדמות שעירים ברים: הרגיעה, מצאה מרגוע: לילית, העוף שיעוף בלילה[2]): 15 שמה, קפוז, איננו כמו קפוד [י"ד כ"ג] רק עוף אחר: ותמלט, ותוליד וכן והמליטה זכר [ס"ו ז']: ובקע, תולדת' לבקוע בציה: דגרה, כמו קורא דגר [ירמ' י"ז י"א]: דיות, לשון רבות כמו הדיה [לכריס י"ד י"ג]: 16 דרשו מעל ספ' יי, רמז לגזרות שמים שהם כתובים באצבע אלהים, והטעם שכל הגזרות תבאנה אל ארץ אדום, גם הם[3]) הנכתבות להיות ארץ אדום נוה להן: כי פי, רמז לגזרות היוצאות מפי השם: ורוחו, רוח פיו והנה הטעם כפול כמשפט: 17 והוא, חלקתה, פועלת ופעולה: בקו, שהוא קו אמת:

לה

1 ישושום, יש אומרים שהמלה חסרת ב"ת, וכן הוא ישושו בם[4]), ואין זה נכון כי מה טעם בם והאמת כי המ"ם תחת נו"ן נוסף בפעלים כמו פדיום [במדבר ג' י"ט], והטעם כי ארץ אדום תהיה לבדה חרבה רק ארץ ישראל להפך, ולדעת רבי משה הכהן שהיא ירושלם הנמלטת: 2 פרוח תפרח, ארץ ישראל או ירושלם: אף גילת ירנן, והנה התי"ו כמו גילת לב, ויש אומרים כי לה שב אל לבנון בעצמו: המה, יושבי ירושלם: 3 חזקו ידים, לפי דעת כל המפרשים שהוא לעתיד ולדעת רבי משה הכהן על השבים בימי חזקיהו במות מלך אשור, וטעם וברכים בעבור ההליכה: 4 אמרו לנמהרי לב, שלא היו מאמינים לראות כפלא הזה: לעשות נקם באדום או באשור: 5 אז תפקחנה עיני עורים, כראותם זה הפלא, גם כן השומעים: 6 אז ידלג, לשוב אל ירושלם: ותרון, דרך משל, כי ימצאו מים בכל מקום, הפך דבק לשון יונק [מיכה ל' ל']: 7 והיה השרב, מקום חורב, וכן לא יכם שרב ושמש [מ"ט י'] וכן תרגום אכלני [ברא' ל"א מ'] חורב בארמית: בנוה, אשר היתה רבצה בנוה תנים, והוא מקום ציה: חציר, כמו חצר: לקנה וגומא, שיצמחו סביבות הנהרים: 8 והיה, אף על פי שיגדלו נחלים בדרך, יהיה שם מסלול דרך מסלה: ודרך הקדש, בעבור שובם אל ירושלם: לא יעברנו, כל גוי טמא, אף על פי שהדרך להם היה, יפחדו שיעברו עליו, והלכו במסלול הגאולים ועוד כי ההולך בדרך ואוילים, שלא ידעוהו: לא יתעו, כי יהיה מסלול: 9 לא יהיה, בדרך,

---

[1]) כ"ה נכ"י ג. נשמר כ"י ובדפוס מלא ויש מקרה: — וזקן לו הוא מלך ממש. ס. ר. ג.
[2]) נכ"י ג. מיתח על הגליון ועל כן נקרא לילית מן לילה: [3]) כן. ד ג. [4]) נ"ת. ו.

ואמר לי, הנני יוסיף על ימיך, ומלת עשה כמו יעשה וכן נתתי כסף השדה [בראשית כ"ג י"ג], או טעם עשה שעשה זה החסד עמי, אעפ"כ אדדה כל שנותי בזכרי זאת המדה שעברה עלי, ומלת אדדה מבנין נפעל ואין ריע לו במקרא, רק אדדם עד בית אלהים [תהלים נ"ה ט"ו] ובמשנה מדדה את בנה [שבת י"ח ב'], והטעם יהוע: 16 י [עליהם יחיו], על דברך הוא הנזכר שאמר 'והוא אמר', והנה על אמרתך ומעשיך יהיו החיים, ולכל, עת בהן חיי רוחי: ותחלימני, מגזרת יחלמו בניהם [הושע ל"ו ר'] ירבו בבר, ובדברי חכמים ז"ל עתים חלים [רמב"ם הלכות כ"ק]: 17 הנה לשלום, כאשר הייתי בחצי ימי, כי בן תשע ושלשים שנה היה כאשר חלה, כי אם תתגבר המרה האדומה על תולדת האדם, לעולם יהיה חולה בנעורותו ויהי בשלום בזקנותו, והפך זה תתגבר הלחה[1], והנה האמצעיים שנות[2] שלום: מר לי מר, פעמים לחזוק, ויש אומרים מגזרת תמורה [ויקרא ל"ח י"ן]: משחת בלי, יש אומרים מגזרת בלתי [בראשית י"ח י"ג] והוא שם על משקל פרי, ואחרים אמרו שהוא במקום הזה כמו לא, והוא הפך[3], והראשון הוא הישר בעיני, כאילו אמר ואתה חשקת נפשי והעליתני משחת בלי: כי (אותי)[4] השלכת אחרי גוך, דרך משל, כבן אדם שלא יראה מה שיש אחריו, כי דעתו שאין גו לבורא הגויות, הנה ראיה על אשר אמרו קדמונינו שבעבור חטא שעשה היה מת בקוצר שנים, והם העתיקו כי המת קודם חמשים ושתים שנה הנו בכרת, ועל זה נעצב כי לא ידע שעבר עבירה שהוא חייב שימות בכרת, על כן אמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי, והנה הזכיר המחשבה והמעשה, והקדמונים אמרו כי לא התעסק במצות פריה[5]: 18 כי לא שאול תודך, הטעם על הגוף הנקבר בשאול, [מלת לא מושכת עצמה ואחרת עמה] וכן הוא מות לא יהללך, כמו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ"ח י"ן]: ישברו, כמו יחלו, כמו עיני כל אליך ישברו [תהלים קמ"ה ט"ו], ורבים יתמהו איך כתב הנביא כדברי האלה, שמכחישים בתחיית המתים, ויש להשיב כי הגוף אין לו כח ולא דעת בצאת הנשמה ממנו, ולמה יתמהו, והנה גם בהיות הנשמה דבקה עם הגוף איננו מבין ואף כי במותו: 19 חי חי, פעמים והטעם מי שחי כמוני, או שיחיה אחרי חלוי, הוא חייב שיודך, והטעם כפה, שבו תראה חבור הנשמה עם הגוף בדרך ההודאות, ויש אומרים כי חי הראשון הוא השם, ואין צורך: אב לבנים יודיע, אלה האמונות[6]: 20 י, אמר או יאמר או יצוה: ונגינותי, שאחבר אנגנם אני והמשוררים שהם בבית השם, כל ימי חיינו: 21 ויאמר,

---

1) הלחה הלצנה. 2 2) שלוש. 3 3) כ"ל שלא במקומו, והוא כמו מצלי שמח:
4) = ד. 5) פריה ורביה. 6 5) לפי כוונת כתב"ע לפסק מלת לא למעך (כדעת רד"ק), כתילו נפסק אֶל מ' אֶל ולפ גם זאת תימה נכון להפך מלת לא ל' כניס, לא מלת למעך ל' יחיד, רק כוונתו למלות תפכון הפעול ומעשה הפסוק. ובי', יודיע האמונות התלה לפסל הזכיר (מפסוק ע"ז ואילך), ולא פי' מלות "לא למעך" כי מונגנות מלויין:

ישראל [הוסע י' ט"ו]: שאול, הוא הקבר שהוא בתחתית הארץ, הפך השמים שהם למעלה לעולם, והעד ואציעה שאול הנך [תהל' קל"ט ח'], ואיננו גיהנם כלל: פקדתי, מגזרת לא נפקד ממנו איש [במדבר ל"ו מ"ט] והוא לשון צחות, גם כן בלשון קדר, ויש אומרים כי פקדתי פקד ממני, כמו בני יצאוני [ירמ' י' כ'], ואחרים אמרו פקדתי כי פקד יותר[1]), וטעם יתר שנותי[2]) כמו את מספר ימיך אמלא [שמות כ"ג כ"ו], ושם פרשתיו: 11 אמרתי [לא אראה יה], השם איננו מקרה עד שתשלט העין בו רק הוא נר' במעשיו, והטעם שלא יראה מעשי השם בעולם הזה, והוא שיכיר מעשי השם בעולם הזה, וזהו בארץ החיים, כאילו[3]) הוא יפרש דבריו והנה הזכיר בתחלה תענוג האדם בעולם הזה, והוא שהזכיר [צ"ל שהכיר] מעשי השם, ואח' כך שיתענג במראה העין להיות עם חביריו, וזהו לא אביט אדם עוד: חדל, כמו תבל, ויתכן היות המלה הפוכה כמו כבש כשב מגזרת חלדי [תהל' ל"ט ו'] ויתכן היות כמוהו מה חדל אני [שם ח'] ויתכן שנקר' העולם הזה חדל, שחדל לעולם להיות אדם בו: 12 דורי, מגורי כמו מדור באהלי רשע [תהל' פ"ד י"ח], וזאת הלשון ידועה בארמית, גם נכון היות דור ודור מגזרתו, כטעם כי גר אנכי עמך [שם ל"ט י"ג]: נסע, מבנין נפעל, ונדגש הסמ"ך בחסרון הנו"ן שהוא פ"א הפועל: נגלה, מגזי גלות [כ' ד']: מני, כמו ממני, וכן שעו מני [כ"ג ד']: כאהל רועי, היו"ד ליחש המלה[4]), או כי"וד פנימי [מלכים ח' ו' כ"ו] גם אכזרי [י"ג ט'], כי אהל הרועה לא יעמד במקום אחד: קפדתי, כמו כפלתי: [באורג], וכמוהו וימי קלו מני ארג [איוב ז' ו']: מדלה, החולי, כמו מדוע [אתה] נכה דל בן המלך [שמואל ב' י"ג ד']: [מדלה יבצעני], כי מזאת המחלה יבצעני, יתמו שני, כמו יתר ידו ויבצעני [איוב ו' ט']: [מיום וגו'], וזאת המחלה (שהיא) עושה עמי שלום ביום, ומלחמה בלילה, וככה רובי התחלואים, והנה תשלימני כמו ואם לא תשלים [דברים כ' י"ב]: 13 שויתי, מגזרת שוה [אסתר ד' י"ב] ותחסר מלת נפשי, והנכון שהוא החולי, כי הוא שוה בגבורת מלחמתו עמי כארי, ומנהג הארי לשבר העצמות, והתמה, כי בלילה ילחם עמי ויעשה שלום לי בבוקר: 14 כסום עגור, כ"ף כסום מושך אחר עמו כמו כרע כאח לי [תהל' ל"ח י"ד] וכמוהו ככבש אלוף, ואלה עופות, והטעם שהחולה בכובד חליו יצפצף ויהגה ואין מבין דבריו: דלו, מפעלי הכפל, וכמהו דליו שוקים [משלי כ"ו ז'] כטעם נשיאות: יי עשקה לי, זאת הדלה: ערבני, עתה[5]) ערוב עבדך לטוב [תהל' קי"ט קכ"ב], ויש אומר כי הע"ן תחת ח"ת, וזה הבל, ומלת ערבני כדרך לשון בני אדם, והטעם התערב עמי בצרתי: 15 מה אדבר

---

[1]) משותם לא תוכל לתקון. [2]) והטעם יותר על שנותי. ג. — והטעם שנותי לינקו כמו. ח. [3]) כך הסמה קכלה הסם בהפרדה מעל גויתה דהכך לחכת על כן פעם לחכת הסם בלחץ החייס כאלו. ג. ג. [4]) המלחמה. ג. [5]) נכלה כי מלת עתה היא עשות המעתיק תחת מלת מגז', והיא חסרה בכ"י ג.

הפך מישור: והרכסים, מגזרת מרכסי איש [תהל' ל"ו כ"ח], כטעם מקום מעוות: 5 ונגלה, כאשר יחדש השם זה הפלא אז יראה כבוד השם: כי פי ה' דבר, אלה הנבואות: 6 קול, דבק בכבוד השם: כי השם דברו יקום לבדו ולא כבן אדם[1]: וטעם קול אומר קרא הוא המלאך שיאמר לנביא קרא: כל הבשר חציר, בחציר כמו כי שמש ומגן י' [תהל' פ"ד י"ב]: כציץ השדה, בבקר יציץ וחלף ולערב ימולל ויבש [קה ל' ו']: 7 יבש חציר, הוא הצמח הלח, וכן בלשון ישמעאל: נשבה בו, כמו מרחפת, מגזרת וישב אותם אברם [בראש' ט"ו י"ח] ואם הם שני ענינים [צ"ל בנינים]: אכן, כחציר כל העם[2]: 8 יבש וגו', אחר היותו כחציר, יבש, ואחר היותו כציץ, הנו כנבל, רק דבר השם יקום כמו יעמד, ואין מי ישיבנו: כי רוח י', והטעם הרוח שישלח נושב בחציר ויבש: 9 על, מבשרת ציון, הטעם על עדה ולא נקבה ממש: 10 הנה, בחזק יבא, תואר היד כי ימצא על לשון זכר כמו והנה בו מגילת ספר [יחז' ב' ט']: הנה שכרו, שיתן שכר לחוכי לו וכבה פעלתו פעולת שכיר, והטעם שכר הפועל, ולפי דעתי שזה הטעם איננו דבק עם הפרשה, רק הוא אומר שאיננו כמבקש שכר, והטעם איננו כרועה שכיר, על כן 11 עדרו ירעה כרועה [צ"ל כרעה עדרו ירעה]: ובחיקו ישא, מי שלא יוכל ללכת: עלות, הם ההרות[3], שיעלו עליהם הזכרים: ינהלם, בלט, וזה הטעם שהשם יקבץ בני הגולה ויחבוש הנשברים: 12 מי וגו', והתמהים איך יהיה זה, והלא השם ברא הכל וידע כמה מים יש בים, כאילו מדדם: בשעלו, כמו בשעלי שעורים [יחז' י"ג י"ט]: ושמים, שנטה כיריעה, ידע מדתם כי הוא בראם בגבורתו כפי החכמה, כאילו מדדם בזרת, ובדרך בן אדם דבר הכתוב: וכל, כמו מדד, ותרגום וימדו בעומר [שמות ט"ז י"ח] וכלו: בשליש, כמו משורה, ויתכן להיותו מגזרת שליש, לכן לא נדע היום איך יהיו[4] המדות הקדמונים, וכן ותשקמו בדמעות שלייש [תהל' פ' ו']: ושקל בפלס, הוא הנקרא קריסתון, הוא שיש לו זרוע ארוך, והוא מגזרת פלס מעגל [משלי ד' כ"ו]: וגבעות במאזנים, והטעם שישים בכף מאזנים גבעה ובכף האחר אחרת, וזה דרך משל: 13 מי וגו', אמר הגאון כי לא הזכיר הרוח עם השלישה המוסדים, ואמר כי השם תשובה, כאילו אמר מי תכן הרוח, והתשובה השם, ולפי דעתי שזה איננו נכון, בעבור שהכתוב הוא את רוח[5], ומה טעם איש עצתו יודיענו, וכן פירושו, מי תכן רוח השם, וסמך הרוח אליו, כמו ורוח אלהים מרחפת [בראש' א' ב'], ומי הראשון מושך אחר, ומי איש שיודיענו השם עצתו, למה ברא כן: 14 את מי נועץ, מבנין נפעל פועל עבר, על כן הוא פתוח ע"ן, עם מי התיעץ: ויבינהו, ויתן בינה לשם,

---

[1]) כ"ל כי מלות 'כי .... מדם' נוקמון מחכי מלת הנבואות בפסוק הקודם: [2]) נכ"י ב מקף פ' כל הפסוק. [3]) העלות. ל. ב. [4]) היו ב. ג. [5]) נפנק, ואלו היה שפכה היה כמוב לפ הכוח.

זה פלא כי התאנים הם מזיקים לשחין וזה שאמר הנביא יש אומרים כי הם במצות[1]: דבלת תאנים, נפתחים דבקים, ויחתכו במאכלת[2]: וימרחו, קרוב בלשון קדר, וטעמו ידוע: 22 ויאמר, הטעם וכבר אמר חזקיהו מה אות, וכבר הזכירו למעלה [ל"ח ז'] וזה לך האות מאת י"י:

לט

בעת, פרשה זו מפורשת בספר מלכים:

מ

1 נחמו נחמו עמי, נדבקה זאת הפרשה בעבור שהזכיר למעלה כי כל אוצרות המלך גם בניו יגלו לבבל, על כן אחרי זאת הנחמות: ואלה הנחמות הראשונות מחצי הספר על דעת רבי משה הכהן על בית שני, ולפי דעתי הכל על גלותינו, רק יש בתוך הספר דברי גלות בבל לזכר, כי[3] כורש ששלח הגולה, ואולם באחרית הספר דברים הם לעתיד כאשר אפרש, ודע כי מעתיקי המצות ז"ל אמרו כי ספר שמואל כתבו שמואל והוא אמת עד וימת שמואל [שמואל א' כ"ה א'], והנה דברי הימים יוכיח ששם דור אחר דור[4] לבני[5] זרובבל, והעד מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו [מ"ט ז'], ויש להשיב כאשר ישמעו שם הנביא, ואם איננו, והמשכיל יבין: ומלת נחמו דברי השם לנביאו או לגדולי העם וטעם פעמים דרך מהירות או רגע אחרי רגע: 2 דברו, לעולם דבור על לב להסיר העצב והדאגה שעברה, וכן וידבר על לבם [בראשית נ' כ"א], וטעם ירושלם כנסת ישראל: כי מלאה צבאה, מלאו ימיה, וכמוהו כל ימי צבאי איחל [איוב י"ד י"ד] הלא צבא לאנוש [איוב ז' א'] והמפרשים אמרו שהוא כמשמעו, והראשון הוא הנכון: כי נרצה, נשלם ותם, כמו עד ירצה כשכיר יומו [איוב י"ד ו'] אז תרצה הארץ [ויקרא כ"ו ל"ד] בטעם תם עונך [מיכה ז' כ"ב]: כפלים, מצרות שלקח כל גוי: בכל חטאותיה, בעבור כל חטאותיה: 3 קול קורא, הם המבשרים: פנו, יאמר לכל גוי: דרך י", הטעם אלה שהיו בגלות שישובו להר הקודש וזהו דרך י": ישרו, הטעם כפול: 4 כל גיא ינשא שהוא שפל אז ינשא, והנה גיא איננו סמוך כמו גיא המון גוג [יחז' ל"ט י"א] ויתכן שתחסר מלת גיא כך וכך, כמו מה מליל [כ"ח י"ח] והטעם שיבאו השבים בלא יגיעה: העקוב, כמו עקוב הלב [ירמ' י"ו ט'] והוא

---

[1]) מעשות שלריך תקון יש כאן, ומולי יש להגיה: יאמר, יזכרו הם בלעוי: [2]) כי דבלת המתאים נפתחים דבקים ויחתכו במאכלת, זה פלא כי המתאים מזיקים לשחין וזה שאמר הנביא י"ח במלעות הם: נ. ג. [3]) ל"ל כי יש כאן מסקנה לו מעות, מולי ל"ל כמו מ' כי: [4]) = א. [5]) ל"ל לבני.

וגו', המעם, יאמר לעובדי הפסל, היש בבני אדם בעיניכם נכבדים מהרוזנים והשופטים, הלא תראו שהשם ישמידם כרגע: ואשוה, אהיה שוה עמו וטעם קדוש, כי השם קדוש מהשתוות עם אחד ממעשיו, אף כי עם מעשה ממעשיו[1]: 26 שאו, מי ברא אלה, הכריאות[2] שהם שם, ומי הוא המוציא בכל יום במספר צבאם, וזה כנגד הרואי', גם יתכן להיותו רמז לכוכבי לכת שיש מספר ידוע לכל אחד אצל השם, רק בני קדם וכל חכמי המזלות עד היום לא יוכלו לעמוד על אמונת מספר צאת כל אחד, או ידבר על מספר הכוכבים שהם בגלגל העליון, כי אין יכולת לדעת מספרם: מרוב אונים, שיש לשם, ושהוא אמי"ץ כח: איש לא נעדר, והטעם על המספר, או על עצם כל כוכב, איננו מת לעולם, והנה איש כמו עצם, וכן והאיש גבריאל [דניאל ט' כ"ג]: 27 למה, נסתרה דרכי, אין השם רואה מה אני עושה, וכבה משפטי יעבור, והטעם יעבור ממני משפטי, ולא ישפטני על דרכי: 28 הלא ידעת, בשקול הדעת, כי בראיות גמורות ידע המשכיל את בוראו: אם לא שמעת, שיהיה מאמין בדברי המשכילים: אלהי עולם, אלהי נצח, והטעם כאשר היה כן הוא, ולא ישנה[3]: בורא קצות הארץ, כבר פרשתי בסדר בראשית [ב' ג'] כי בורא קרוב מגזרת גוזר, וטעם קצות הוא הקו הסובב, ועל דעת אנשי תושיה, כי הקו איננו גוף: ואחר שהוא השם עומד לעולם, והנה הארץ לעד שהוא מעמיד אותה תמיד בתוך הגלגלים על בלימה: לא יעף ולא ייגע ואין חקר לתבונתו, והנה לעולם לא תמוש גבורתו וחכמתו: ויש אומרים כי נסתרה דרכי רמז על הצרות, שישראל יחשבו כי השם לא ידעם, או אם ידעם לא יוכל להושיעם: 29 נותן וגו', הוא איך ייגע, והוא הנותן ליעף כח ולאשר אין אונים לו ירבה עצמ"ה, על משקל[4] חכמה: 30 ויעפו, והנערים שיש להם כח ייעפו, והבחורים יכשלו: 31 וקוי י' יחליפו, קודם תום הכח הראשון, יבא כח אחר מהשם להם, וכמוהו אם יכרת ועוד יחליף [איוב י"ד ז'], וזאת הלשון קרובה בלשון קדר: יעלו אבר, כמו[5] כנף מי יתן לי אבר [תהל' נ"ה ז'] ויתכן היות זה הטעם, כי ישראל שקוו, השם הוא יחזיקם וישיבם אל ירושלם, והבבליים שהם[6] גבורים יחלישו:

מא

1 החרישו, כאילו אמר החרישו ושמעו אלי: ולאומים יחליפו כח, אם יש בהם יכולת: יגשו, ואחרי שיחליפו כח אז ידברו ונקרב למשפט

---

1) אף כי .... ממעשיו = ג. 2) הנבריות. ג. 3) לא ישתנה. ג. — ישונה. ד.
4) סם על משקל. ב. ג. 5) הפך יכשלו, אבר כמו. ב. 6) שהיו. ד. ג.

ולימדו בארח משפט, ששם לכל מוסר ומוסר[1]: וילמדהו דעת, העתידות: 15 הן גוים כמר מדלי, כטיפה הנופלת מהדלי, ואין רע לו: וכשחק, הוא האבק הדק מגזרת ושחקת ממנה הדק [שמות ל' ל"ו], ואחר שכל בני אדם הבל נגדו את מי נועץ: יטול, ישליך, כמו ויטילו את הכלים [יונה ל' ה'] אך הוא משורש אחר, ורבי יונה המדקדק אמר, כי יטול מבנין נפעל, בדרך רחוקה, או פירוש יטול ישא, כמו נוטל: 16 ולבנון, ואין לשם צורך לעולות, כי אין די בלבנון לבער, וטעם לבנון שיבינו השומעים, כי הטעם כל עצי הארץ וכן טעם חיתו: 17 כל וגו', והנה הזכיר כל הגוים, והם האדם, ואחר כך הצמחים והחיות, והטעם אחר שכל הגוים הם כאין ומ"מ מאפס כמ"ם המה מהבל יחד [מלכי' ס"ג י'] כאילו אמר פחותים מאפס הם נחשבים[2], והתמה מהגאון ז"ל שאמר שבני אדם נכבדים ממלאכי השם והלא קרא זאת הפרשה: 18 ואל מי תדמיון אל, הם בלא ה"א הידעת[3], כמו אלהים הוא יודע [יהושע כ"ב כ"ב]: 19 הפסל, הוא הנכרת מאבן או מעץ: נסך, כמו עגל מסכה [שמות ל"ב ד']: ירקענו, כמו וירקעו את פחי הזהב [שמות ל"ט ג'], ומגזרת רקיע [בראש' א' ז']: ורתוקו, כמו עשה הרתוק [יחז' ז' כ"ג] כדמות שלשלאות: 20 המסכן, יש אומרים כי המסכן כמו סוכן [כ"ב ט"ו] הוא המושם על האוצרות, וכן הוא המסכן שהוא מסכן על תרומה, והנכון[4]) שהוא תואר [העץ] שהוא אצור[5]) באוצר, שהוא תרומה לעשות ממנו פסל: יבחר, בעל התרומה: לא ימוט, לחזקנו במסמרים: 21 הלא תדעו, בשיקול הדעת שהוא העיקר: הלא תשמעו, שילמדוהו אותם[6]) אחרים: הלא הוגד מראש, וזה למטה מכל הדעות: מראש, מיום היותכם, ואם אין לכם דעת, הלא הבינותם מוסדות הארץ: 22 היושב על חוג, מגזרת ובמחוגה [מ"ד י"ג], והטעם הכלי העושה ההוג, והוא הקו הסובב בעגול, והנה לעד כי הארץ עגולה לא רבועה, ואם אין צורך לפסוק, כי הדבר ידוע בראיות גמורות, וטעם היושב שהכל מלא כבודו: כדק, כשפריר [ירמ' מ"ג י'], והוא קרוב מתבנית האהל, ואלה השמים אינם האופנים[7]): וימתחם, כמו ויפרשם: לשבת, תחתיו[8]), והטעם כי השם הוא היושב על חוג הארץ: 23 הנותן רוזנים, סגנים, כמו מחתת רזון [מלכי' י"ד כ"ח], כי שמות התואר ישתנו: 24 אף וגו', הטעם בעצים שאבדו כאלו לא נטעו מבנין נפעל, זורעו מבנין שלא נקרא שם פועלו: בל שרש, פעל מבנין פועל הקל: וגם נשף, כמו נשפת ברוחך [שמות ט"ו י'], וטעם וגם כמו עוד: 25 ואל

---

1) מוסד ומוקד. ג. — לולי ל"ל מוסד מוסד: 2) מתוספים הם נחשבים ממלאכי השם. ג. 3) יש לתמוה מה ענין ה"ל הדעת כאן? לולי יש להגיה: הם (כ"ל כל הגוים) בלא הדעת כי מלאכים הוא יודע: כי הפסוקים הקודמים עניינם מקטן דעת האדם: הוא בלא ה"ל הדעת. ב. — ומם הוא בלא ה"ל הדעת. ג. — בלא הדעת כמו: ג. 4) כן הוא בכ"י ג. — ויש נכון. ד. ו. 5) **אוֹצֵר** ג. נ. 6) שילמדו מתכם. ג. 7) כי אם המויב. ג. 8) מחתין

בני האדמה ואין רע למלא ויתמתם. ג. — בני המדם. ג.

במצות כורש: 12 תבקשם, מצותך, חסר נו"ן על כן נדגש הצד"י, על משקל מלקות[1]), וכן אוהב מצה [משלי י"ג י"ט] כי ינצו אנשים [דבר' כ"ה י"א]: וכאפס, כמו לא: 13 כי, מחזיק ימינך, כי זה דבר פלא שנלכדה בבל ונהרגו בחוריה במדינה[2]), ונמלטו ישראל: 14 אל תיראי תולעת, שהיה ישראל נחשב כתולעת בעיני הבבלי', והטעם אל תיראי שתהרגי עם הבבליים: כי אני עזרתיך, פועל עבר תחת עתיד, והטעם, כי כל הגזירות העתידות, להיותם חשובות כאילו הם, ועוד כי עבר ועתיד הם בנגד הנבראים לבדם: 15 למורג, ידוע, וכמוהו המוריגי' [שמואל ב' כ"ב כ"ג]: חרוץ, שהוא גזר כמשפט, כמו כן משפטיך אתה חרצת [תלה' פ' כ' ת'] אל תתמה בעבור שהכתוב ידבר עם ישראל בלשון נקבה גם לשון זכר בפסוק אחד, כי טעם הנקבה העדה, ואיננה נקבה ממש, וטעם תדוש הרים משל לבבליים: 16 תזרם, רמז שיאבדו רוב הבבליים, גם ישראל שללו הבבליים: 17 העניים, כאשר תשובו[3]) מכבל אל ירושלם: נשתה, חרבה כמו ונשתו מים מהים [י"ט כ']: אני י' אענם, אני אלהי ישראל, כי אני מושך אחר עמו כמשפט: 18 אפתח, שפיים, הם גבוהים, הפך בקעות, גם זה פלא להיות נהר על שפי': אשים מדבר, שאין שם יישוב: 19 אתן במדבר ארז שטה, חסר ו"ו, ארז ושטה, כמו שמש ירח עמד [מבקוק ג' י"ח]: תדהר ותאשור, אילנים, וכל אלה סביבות הנהרים, כי בכל מקום שהוא חסר מים לא יצמחו: 20 למען יראו, האביונים יראו בעיניהם וישימו לב: וקדוש ישראל בראה, כפי דעתי כמו גזר זאת, ולפי דעת רבים שהשם יביא[4]) מים ולא מיש: 21 קרבו, צווי מהבנין הכבד הדגוש, על משקל ברכו י' [סופט' ח' ג']: עצומותיכם, כמו ריבכם, וכן ובין עצומים יפריד [משלי י"ח י"ח] ויתכן היותו מגזרת עצום, והנה הוא תואר הרבים[5]): 22 יגישו, הצלמים: והנה טעם[6]) קרבו [ריבכם וגו'] עם ישראל [ידבר] שלא היו מאמינים, והיו עובדים גם בכבל צלמים, וטעם ריבכם עד שנראה אי זה טוב: 23 הגידו, מדבר עם הצלמים[7]): האותיות, מגזרת אתא בקר [כ"ה י"ג] וטעם [לאחור] העתידות הבאות לאחור הוא הזמן הבא, כי הזמן שעבר יקרא לפנים, אז נדע כי יש בכם כח להטיב ולהרע: ונשתעה, ונספר ותרגום ויספר משה [סיהם י"ח ח'] כארמי' ואישתעי, ויש אומרים כמו ואל תשתע [מ"ב י']: 24 הן אתם, סימן לצלמים: מאפע, כמו אין והבל, ואין ריע לו בכל המקרא: תועבה וגו', הטעם איש תועבה יבחר בכם או לתועבה יבחר בכם, עובד אתכם: 25 העירותי, נפתח הה"א בעבור העי"ן שהוא אחריו: מצפון, כי עילם צפונית מזרחית

---

1) מלכותך. ג. — מלכות. ב. 2) = ב. ג. 3) ומובו. ב. ג. 4) נגלה. ב.
5) הָרַבִּים לוי ל"ל הָרִיב. — בב"י ב. הגר' הָרִיבִים. 6) כטעם. ג. 7) לי זה מדבר על הצלמים הגידו. ג.

לדעת, אי זה גבור: 2 מי העיר וגו', הקדמונים אמרו כי זה רמז על אברהם שהתגבר על המלכים ושבר הצלמים, והראיה שאמר אחר כן זרע אברהם אוהבי, גם זה נכון, ולפי דעתי שהוא רמז על כורש, כי כל הפרשה היא דבקה וכן כתוב קורא ממזרח עיט [מ"ז י"ח], והנה אחריו העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי [מ"ח כ"ה], והפרשה כולה[1] מפורש שם כורש: ממזרח, כי עילם צפונית מזרחית בבל[2]: צדק יקראהו לרגלו, יפגע, או צדק יקראהו בכל מקום לכתו: ומלכים ירד, ישליט אחרים על מלכים, כי זאת המלה מבנין הפעיל והטעם כמו וירד מיעקב [במדבר כ"ד י"ט]: יתן כעפר חרבו, חרב כל מלך, וי"א כי יהיו לו חרבות רבות: וקשתותיו, תעופינה כקש נדף: 3 ירדפם וגו', ירדף אחרי המלכים, ויעבר בשלום, ולא ייעף, כאילו לא בא ברגליו האורח: 4 מי פעל ועשה, כדרך תקון, כמו ויטהר לעשות אותו [ברא' י"ח ז'], והטעם מי פעל זה, השם עשהו שהוא קורא הדורות מראש קודם שיהיו, והטעם שידע כל הדורות הבאים, ויקרא כל דור לעמוד בעתו: אני יי, הראשון לכל הדורות שעברו, ועם אחרונים אני הוא: 5 ראו איים, גבורת כורש: קרבו, אלה[3]: ויאתיון, מלה שלימה, כי היו"ד תחת ה"א הנח, שהוא למ"ד הפעל: 6 איש וגו', כל אי ואי וכל איש ואיש וכל גוי וגוי יוסיפו לעבוד ע"ז, אולי ימלטו מיד כורש: 7 ויחזק, מחליק, מגזרת ואנכי איש חלק [ברא' כ"ז י"ח]: פטיש, ידוע, כמו וכפטיש יפוצץ סלע [ירמ' כ"ג כ"ט]: הולם פעם, מגזרת והלמה סיסרא [שופט' ה' כ"ו], והוא הברזל שיוכה עליו[4] בו, ופעם יתכן היותו כלי הברזל שיכו עליו[5] ונקרא פעם בעבור שיוכה עליו (פעם)[6], או הולם פעם כלי אחד: אומר לדבק, עד שיהיה הדבק טוב[7]: 8 ואתה וגו', אלה הם עובדי[8] עבודה זרה (דברי הנביא)[9] ואתה ישראל עבדי, ומעם זכר אברהם כי הוציאו מבין עובדי עבוד זרה, ואוהבי אינגו כמו אהובי כי אוהבי פועל[10]: 9 אשר, מקצות הארץ, שהיו בבבל, והיא רחוקה מארצם: ומאצילים, מגדוליה, הם נאצלים מהכל, כמו ואצלתי מן הרוח [במדבר י"א י"ז], וכן ואל אצילי בני ישראל [שמות כ"ד י"א], או פירושו מבין אציליה: 10 אל תשתע, תי"ו לבנין התפעל, ובא פ"א הפועל קודם התי"ו כמשפט הלשון[11], והטעם תרפה, כמו שעו מני [כ"ג ז']: 11 הן, הנחרים בך, מבנין נפעל מגזרת חרי אף [שמות י"ט ח'], וכמו נחרו בי [שמ"ב ט' ו'], והטעם על בני בבל, כי בעת פקדתם והחריבם, פקד את בניו ושבו לגבולם

---

1) ל"ל וכפכפה כמו לתוך (מ"ה). 2) = ג. ג. 3) אלה אל אלה. ג. 4) = ג.
5) ופעם יתכן .... עליו. = ג. 6) פעם למה פעם. ג. 7) = ג. ג. — כב"י ג. נוסף כאן פי' הפסוק וגם כב"י ג. הועתק: העושה הפעל מחזק הפועלים הם המכם אל עץ והלוקף והמחליק בפעים וההולם בפעם ופם הפעם מלעיל בהולם פעם בפעיל המלה הקטנה והוא ע"מ פועל ולפ על פעל פועל. 8) אלה הם דבכי עובדי. ג. ג. 9) = ג. ג. 10) כי לתוכי פעול לתוכי פועל יולפ מתוכד ונדבק בתוכד והוא הפעול: ד. 11) כל ע"ן. ג.

לתורה ולתעודה [מ' כ'] כאשר פירשתי: 5 כה, בורא השמים, כי יש להם קו, שהיא גבול להם: ונוטיהם, על הארץ, רמז לרקוע: רוקע הארץ וצאצאיה, פיעל[1]), ונפתח הקו"ף בעבור הע"ן, [כמו][2]. הנוטע אזן הלא ישמע [תהל' צ"ד ט']: וצאצאיה, הם הצמחים שעל פני האדמה: נותן נשמה, לאדם, והם העם אשר עליה: ורוח, להיות ההולכים: ואמר עליה [על האדם][3]), בעבור הליכתו בקומה זקופה: 6 אני, אלה דברי הנביא שאמר לו השם בעד נפשו: ואצדך, שלא יגע בך רע: לברית עולם (צ"ל עם), להקים ברית עם, וכן במקום אחר לברית עם להקים ארץ [מ"ט ח']: 7 לפקוח, שהוא מבשר ישראל שיצאו מגלות בבל וכן[4] לאמר לאסורים צאו [מ"ט ט']: 8 אני י' הוא שמי, הנכבד, כי אין במקרא שם עצם (לבדו) רק זה לבדו, וזה הוא כבודי, שאגלה העתידות לנביא ויגלם על שמי לכבדני, ולא משרת אחר עמו ולא תהלתי לפסילים: 10 שירו, דברי הנביא[5]), שכל אנשי היבשה[6]) יתנו שבח לשם בשוב ישראל מבבל, על כן הזכיר קדר נם יושבי האים ויורדי הים בשומעם זה הפלא: 11 ישאו, קול: מדבר ועריו וגו' וכל חצרים שיושבים שם קדר, והנה הקדריים לעולם בערבה: ירונו, הגוים יושבי סלע, ירימו קול, כמו ותעבר הרנה [תהל' ס' כ"ג כ"ו]: יצוחו, הרמת קול לשבח או לגנאי, וכמוהו צוחה על היין [כ"ד י"א]: 12 ישימו וגו', יתנו כי עשה גבורות (השם), וכן יאמרו, 13 י' כגבור יצא, רמז לגזרות היוצאות על פי השם שהיו בסתר: קנאה, בעבור הבבליים עובדי בל: יריע, מן תרועה: יצריח, כמו מר צורח [לפני ס' י"ז], יצעק, ואם הם שנים בניינים: יתגבר, שנוצחה בבל: 14 החשתי וגו', אלה דברי השם: החשתי, כמו החרשתי, וכן גם אני ידעתי החישו [תהל' ג' ג' ג']: אתאפק, כמו להתאפק [ברא' מ"ג ל']: כיולדה אפעה, אצעק, ואין רע לו, ויש אומרים שהוא כן[7]), כיולדה שהיא יולדת אפעה, כן אישום ואשאף, מגזרת אפעה שרף מעופף [ל' ו']: אשם, מבנין נפעל מפעלי הכפל: אשאף יחד, כטעם שואף זורח [קהלת ס' ה'], והנה היא שממה בלב עם שאוף בפה, וזה הטעם הוא כנגד שיהיו אנשי העולם חושבים כי אין לו כח להושיע עמו: 15 אחריב, ואיך יחשבו זה, והלא יראו שאחרי' הרים וגבעות, וכל העשב אוביש, ואעשה מהנהרו' איים, שירדו[8]) שם בני אדם: 16 והולכתי וגו', ואני מוליך עורים בדרך לא ידעו, כי העור אם היה הגיל בדרך, ילך בה בלי אור, ואני אשי' המחשך באילו הוא אור להם, ומעקשים למישור יש[9]) אומר כי זה רמז לישוב

---

[1]) פועל יולף. ג. ג. [2]) כ"ם בכ"י ג. ג. [3]) כ"ם בכ"י ג. ג. [4]) כ"ל עפ"ל וכן להופיח ממקנר וגו': [5]) עיין לקמן פסוק י"ד. [6]) ולא יוכלו היס? לולי יס להגיה שכל יוכלו היס ולפני היבשה וגו' גס סוף הפנרים בפעס זה הפלא לימנו בעקומו, וסדר הפנרים כן הוא: ימנו שבח לפס בשוב ים, ונפנל בפעס זה הפלא, על כן הזכיר וגו'. [7]) כי היא. ג. [8]) שירדו. ג. ג. [9]) ישוה. ד:

לבבל, ותחסר מלת איש, וכן הוא, העירותי איש מצפון והוא כורש: ויאת, מלה זרה בעבור שהפ״א והלמ״ד מאותיות הנה, והיה ראוי להיותו על משקל ויפן, וכאשר נעלם האל״ף הרחיבו מה שיש לפניו כמשפט אותיות הגרון, על כן נפתח הי״וד, והנה הוא מבנין הקל: ויבא [סגנים], בארצות סגנים, או במחנה סגנים, וירמסם: 26 מי, ונאמר צדיק, צדקו דבריו, והפך הכזב, והנה אין משמיע ואין מי שישמע אמרי הצלמים, כי פה להם ולא ידברו [מסל׳ קט״ו כ׳]: 27 ראשון, ראשון אחר ראשון, וזה תאר המבשר: הנה [הנם], שיאמר המבשר לציון, והנה בניך והנם[1]), והכפל להורות על המהירות: 28 וארא, והנה אין איש מאנשי הצלמים שיגידו זאת: 29 הן כולם, על הצלמים: יש אומרים כי ו״ו און תחת יו״ד כי אותיות יהו״א מתחלפות, ויתכן היותו כמשמעו, הם הבל ואף כי מעשיהם: נסכיהם, יש אומרים מגזרת עגל [שמות ל״ב ד׳] מסכה והנכון בעיני, הנסכים שיסכו להם עובדיהם:

מב

1 הן, רובי המפרשים אמרו כי עבדיהם[2]) (צ״ל עבדי הם) צדיקי ישראל ויאמר הגאון כי הוא כורש, והנכון בעיני שהוא הנביא, והוא מדבר בעד נפשו כאשר הזכיר ונתתיך לאור גוים ואתנך לברית עם [מ״ט ו׳]: נתתי רוחי, רוח נבואה: משפט, אלה העתידות, כל אשר יקרה לכל גוי, יוציאנו, ולפי דעת הגאון, כי כורש יהיה מלך צדק: 2 לא יצעק, כאשר יעשה השופט בחוץ, שיתחברו אל השופט אנשים[3]): 3 קנה רצוץ, נקרא על שם סופו, וכבה ובגדי ערומים תפשית [ישע׳ כ״ג ו׳], והטעם הוא לא ישבר קנה[4]), והטעם לא יכריח: ופשתה, לא יכבנה, שהוא דבר קל, עד שתהיה כהה, כמו והנה כהה הנגע [ויקרא י״ג ו׳], ויש הפרש ביניהם בדקדוק, כי כהה של תורה פועל עבר, וזאת כהה תואר השם, והטעם הוא לא יזיק לגוי בעבור נבואתו, רק יאמר מה שיהיה באמת: לאמת יוציא משפט, כל גוי, כאשר הוא עתיד להיותו בגזרת השם: 4 לא יכהה, הנביא, רמז על הדבק ברוח בגוף[5]): ולא ירוץ, גופו, מפעלי הכפל, מגזרת רצוץ [בפסוק הקודם] כמו ירון ושמח [משלי כ״ט ו׳] והטעם לא ימות או טעמו אדם לא יכריחנו, כטעם הנזכר למעלה, והוא הנכון: עד ישים בארץ משפ׳, שתתגלה נבואתו, וזה טעם ולתורתו, תורת נבואתו, כמו

---

[1]) הִנֵּה כניך הִנָּם. ג. ג. [2]) עבד השם. ג. ג. [3]) לא יצעק . . . . השופט מנגיש. = ג. [4]) בכ״י ג. הוסיף המעתק מלות ׳להיות כלוץ׳. [5]) על הדבק בכוח הגוף. ק. — על דבק הכוח בגוף. ג.

מג

1 ועתה, אמר הנביא אחרי שאתם מורים, עתה יגאלכם השם: קראתי בשמך, מעלה גדולה, כמו ראה קראתי בשם [שמות ל"ג ג'] והמעלה היא שאתם[1]) שלי: 2 כי וגו', הכתוב ידמה השרים[2]) לנהרים, גם אש, כמו אש יצאה מחשבון [במדבר כ"א כ"ח], ומעם כי תעבור במים, על מדי ופרס כאשר ילכדו בבל: 3 נתתי כפרך מצרים, שמלכי מדי יעשו להם רעה: 4 ואתן אדם, שאני בראתים באשר בראתיך: 5 ממזרח, היא בבל: וממערב, היא מצרים ואשור[3]), וכתי' והסב לב מלך אשור [עזרא ו' כ"ב]: 6 אומר לצפון תני, בני: ולתימן, ימין: והנה יקבצם מארבע כנפות הארץ: [בני], ובנותי, אנשים ונשים: 7 כל וגו', יש אומרים כי נקרא כמו קורא, ואיננו נכון, רק הוא כמשמעו, כל הנקרא בשמי שהם עם יי: ולכבודי, להיות כבוד לשמי: בראתיו, זה העם: אף עשיתיו, הטעם ותקנתיו, ורבי שלמה בעל השירים השקולי' ז"ל[4]) פירש בו[5]) כי זה אור העולם, ואיננו דבק בטעם הפרשה: 8 הוציא, שם הפועל: עם עור, שהיו כן בתחילה, ואף על פי שיש להם עינים, והנה כל הפרשה דבקה: 9 כל וגו', ושמא יאמר אדם כי ישראל לא ידעו אלה העתידות, כי הם עורים, שמא יש בגוים ובחכמיהם מי שידע, מי בכם[6]) יגיד אלה העתידות, ויישמיעונו[7]) ראשונות שעברו, שאמרו הם קודם היותם שתהינה: יתנו עדיהם, מי שמע זה: [ויצדקו], אז יהיו צדיקי פה: ישמעו, העדים כן, ויאמרו אמת, כך היה: 10 אתם, עם ישראל ידבר ועבדי הוא הנביא: כי אני הוא, זה הייחוד שאי' למעלה ממנו, כי כל יש איננו הוא בעצמו: לפני לא נוצר אל, יש אומרים לפני מעמד הר סיני, ואחרי אחרי המעמד ואין צורך, רק הוא, אין לפני אל וכן אחרי לא יהיה, והטעם כי הוא ראשון ואחרון, ונזכר נוצר עם אל, כי אין אל מבלעדיו כי אם נוצר, ועורי לב יחשבו שיצא מדברי הנביא שהשם נוצר הלילה חלילה, רק לא יבינו האמת: 11 אנכי אנכי, הטעם אנכי אנכי פעמים, שלא אשתנה, כהשתנות צבאות מעלה כנגד המוצק, והתחתיים בעצם ובתבנית, על כן אושיע בכל עת: 12 אנכי הגדתי, במצרים להושיעכם: והושעתי, והשמעתי, אתכם קולי בהר סיני: ואין בכם זר, כי ישראל לבדם היו: ואתם עדי, והטעם ששמעתם כן מפי אבותיכם: ואני [צ"ל אני] אל, תמיד, כטעם אני יי לא שניתי [מלאכי ג' ו']: 13 גם [מיום], הטעם אני אל קודם היות (שם) יום, על כן מלת גם: [מיום], מהיות

---

1) שמות ג. 2) כ"ל שלשל העמים, או הכריס כי תחכיו במים על מדי ופרס ולא הזכיר המכריס. — הכריס ג. ג. 3) כ"ל כי טעה המחבר בחשבו כי תסוב בעשבע ח"י, ולזן זה טעות קופר כי כמה פעמים כתלת בספר. 4) ומחברו בתלוס. ה. 5) עיין בעלי המגיד ד' לייל התלג"ל. 6) תולי כ"ל בהס. 7) ויישמיעם. ד. ו. 8) לתסוגות שעשבו הן. ד. ו.

ישראל מבבל: 17 נסוגו וגו', הטעם אני יש לי כח כאשר ארצה, ולא לפסילים: [בפסל], מושך אחר עמו וכן [הוא] לפסילי המסכה. בעבור מלת אתם[1]: 18 החרשים וגו', השמיעה והמראה עקרה בלב, והנה אלה חרשי לב ועורי לב: 19 מי וגו', זה הכתוב לעד על יושר פירישי[2]: החשתי וגו', והטעם אתם עורים כי תאמרו כי [אין] עור רק הנביא: כמלאכי אשלחה, הוא שליח השם, וכן כתיב ויאמר חגי מלאך י' [חגי ס' י"ג]: מי עור כמשולם, כמו ויירא מצוה הוא ישולם [מסלי י"ג י"ג] מגזרת שלם, וכן[3] המשולם הוא הצדיק: ועור כעבד י', שיעבד השם, ואם איננו נביא[4]: 20 ראות, מלה זרה בעבור התחברות שני משקלי שם הפעל, בא[5] המוכרת והסמוך, וכן הוא, יראו דברים רבים ולא תשמרם הנפש או העין, ואזניה' יפקחו ולא יסגרום, ולא ישמעו, וזה תמה: 21 י' חפץ וגו', זה שלא יביט להראות צדק השם עד שיגדי' תורתו, שיפחדו כל עוזביה, או יהיה זה הכתוב [דבק] עם הבא אחריו, כי השם הראה צדקתו, ושם זה העם האומר על הנביא שהוא עור, שסוי וכזוי: 22 והוא, שסוי, מבעלי הה"א כמו שוסי' את הגרנות [שמואל ס' כ"ג ס']: הפח, שם הפעל, כמו נפיחה, ואם הם שנים שרשים: בחורים, מגזרת חור פתן [י"ס ח'], והטעם שהם אסורים יושבים בתחתית יוצאי השבי[6]: השב, בעבור שהוא סוף פסוק, והוא פועל יוצא, השב המשסה: מי בכם יגיד[7] זאת, כמו זה הנביא שתאמרו שהוא עור, וישמע העתיד וזה לאחור, והוא מגזרת אל תאחרו אותי [ברא' כ"ד כ"ו]: לפנים, מגזרת פנה[8]: 24 מי וגו', אז יודה השם ויאמר מי נתננו למשיסה הלא י' זו בטעם זה הוא שחטאנו לו, ולא אבו אבותינו שמוע ללכת בדרכיו: 25 וישפך עליו, כמו בנות צעדה עלי שור [ברא' מ"ט כ"ג], על כל אחד מאבותינו: חמה, והיא[9] חמת אפו, כמו האהלה שרה אמו [ברא' כ"ד ס"ז]: ותלהטהו מסביב, מגזרת להט החרב [ברא' ג' כ"ד], והנה יודו כי אבותם היו עורי לב שלא ידעו:

---

[1]) תלת ו. [2]) כי עבדי הוא הנביא. [3]) הוא ישולם. הוא **יְשַׁלֵּם** מגזרת שלם, והנה ג. [4]) = ג. [5]) לולי ל"ל נמי (ל"ל נמלא לחמת). = ג. [6]) ל"ל כי מלות יקלי הפעני הן טעות קופר תפר העתיקן בטעות מקום הפסוק, יולא. הפעני. — בחחתית תפר, יקלי הפעני. ג. — בחחתיות תפר. ג. — בחחתית יוצאי הפעני. ס. [7]) בקבחנו בחקבת היא "יחזין". [8]) מלת לפניס לחינה בפסוק הזה, ופירושה כך לבאה מלת לחחור, לכן כ"ל כי העיקר חפר כחן וכן כ"ל: לפניס, העבר, מגז' פנה. [9]) ממה תפר והוא. ג.

ועוגב [סם מ"כ ה'] והמליצים הם התלמידים, והוא מגזרת כי המליץ [סם מ"ב כ"ג]: 28 ואחלל [שרי קדש], הם הכהנים, וכן כתיב כי היו שרי קדש: ואתנה, ועתה זאת הרעה עשיתי לך בעבור מעשיך:

מד

1 ועתה, שמע את הטוב[1]: 2 כה, ויצרך מבטן, רמז ליעקב[2], כמעם בבטן עקב את אחיו [הוסע י"ב ד'] ושם אפרשנו, או הוא על דרך משל, ומבטן מיום היותם לעם לשם: ישורון[3], מגזרת ישר, והוא תאר השם, ואפס על משקלו: 3 כי אצק וגו', כמו שאצק מים על מקום צמא כן אצק רוח קדשי או רוח ישעי: ונדגש צד"י אצק לחסרון הי"וד, וכמוהו במרם אצרך בבטן[4] [ירמ' מ' כ']: 4 [וצמחו בבין חציר], וצמחו רוחי וברכתי כמו חציר, ורבים אמרו על הצאצאים, וכן [הוא][5] וצמחו כאילו הם יושבים בין החציר, והטעם שיפרו וירבו: 5 זה וגו', יהיו רבים, ורבם אוהבי השם לשוב אל ביתו: וזה יקרא בשם יעקב, להתפאר לעיני הגוים שהוא מזרע קדוש: וזה יכתוב ידו, חסר ב"ת, וכן הוא יכתוב בידו, לבא אל מקדש השם: יכנה כמו יקרא: ורבי' פירשוהו על הגרים כטעם והחזיקו עשרה אנשים [זכר' ח' כ"ג]: 6 כה, מלך ישראל, בהיותם בארצם והם [צ"ל והוא][6] גואלם מהגלות: י' צבאות, כי לעולם הוא מלך, והעדים צבאות השמים: אני, מלך ראשון: 7 ומי [כמוני], ומי שיאמר שהוא כמוני: יקרא, (כאמר[7]) ירים קולו: ויגיד, כל העוברות ויערכם לי: משומי [עם עולם], העם הראשון, וטעם עולם בזמן שעבר: ואותיות, פעל שלם[8] ואשר תבאנה, יגיד לנפשים שידעום: 8 אל תרהו, אין לו ריע, והמחליפי' באל"ף איננו נכון במקום הזה, בעבור חסרון הי"ד מהמכתב שהוי שורש: וטעם אל תפחדו כאשר תבאני אלה הצרות אל כבל, אל תפחדו אתם (אלה אתם) הלא מאז הודעתי אתכם ואתם עדי, והנה תראו, היש אלוה מבלעדי, ואין צור [כל ידעתי] שלא אדענו כי הוא תוהו והבל ובוהו) ויש אומרי' שהוא כטעם ויודע בהם [סיפטים ה' ט"ו] אנשי סוכות, והנכון שהוא רמז להמון מעלה: 9 יוצרי פסל כולם תוהו, הם ופסיליהם תוהו: וחמודיהם, שיצירום במשכיות עד שיהיו נחמדים לעין והם הפסילים: ועדיהם המה, כי הפסילים לא יראו ולא ידעו: למען יבושו, דבק עם ועדיהם המה:

---

[1]) ועפס . . . . העופה = ג. [2]) כ"ל כי כוונת הכתוב בתמרו ויולדך מבטן הוא הסם המשך הפסוק עליך בהסגמה פבעות מעת לידת יעקוב, הוא יעזרך ביעוים הנפלים, ולפ כפיל' כד"ק בדפכי כתב"ע להמשיל לכת הגלות עם לכת הבטן: [3]) היותם לעם: שָׁם ישורון. ג. [4]) ונדגש לד"י . . . . בבטן = ל. [5]) כ"ה בכ"י, ג. [6]) כ"ה בכ"י ג. [7]) מלת כמאמר לך למותר, [8]) ומותיות פועלות, ג.

יום: אני הוא, ואחר שאני אל מי ינצל מידי: אפעל, חפצי ורצוני, ומי ישוב
פעולתי: 14 כה, שלחתי בבלה, יש אומרים כי ת״ו שלחתי רמז לנביא,
ולפי דעתי שהוא דבר י״י, כי בתהלה כה אמר י״י, ואחר כן אני י״י קדושכם,
והנה הטעם, כל כך באתי במהרה[1]), כאילו שלחתי, וחכם גדול בספרד
אמר כי הכבוד ידבר עם הנביא, ושר ישראל הוא, המשולח אל בבל לגאול
ישראל: והורדתי בריחים, בריחי בבל[2]), והיתה[3]) נלכדת, כטעם אבד ושבר
בריחיה [מיכה ב׳ ט׳], שערי המדינה: [וכשדים וגו׳], ואוריד כשדים שהם באניות
רנתם, אורידם מהאניות: 15 אני י״י קדושכם, שאהיה מלככם להושיעכם:
16 כה, הנותן בים דרך, לאות כי אניות תבאנה מהאויבים אל בבל וינצחו
אניות בבל: 17 המוציא רכב וסוס חיל [ועזוז], כבד ועזוז[4]) ביבשה, והם
הכשדים היוצאים להלחם עם הפרסיים: דעכו, מהבנין שלא נקרא שם
פעלו[5]) וטעמו כבו וכן ידעך נרו באשון חשך [משלי כ׳ כ׳]: 18 אל תזכרו,
בפה, הפלאים הקדמונים: אל תתבוננו, בהם במחשבה: 19 הנני עשה חדשה,
לכידת בבל, או שימלטו ישראל לבדם, והוא הנכון בעיני, ועוד שאשים
במדבר מים, בעבור השבים מהגולה אל ציון: 20 תכבדני, על הטוב
שאני עושה, והזכיר תנים וגו׳ בעבור שהם דרים בארץ ציה, וזה הטוב
אעשנו בעבור כבוד עמי: 21 עם זו, כמו זה, והטעם, זה הוא העם שלו
והטעם על אלו השבים: 22 ולא וגו׳ הטעם כי זאת הטובה שעשה [צ״ל
שאעשה] עם עמי איננה חיוב, כי אפילו ישראל[6]) בבבל לא בקשוני: וטעם
כי יגעת אפילו לא קראת אותי עד שתיגע בשבילי: וטעם ישראל קריאה,
כמו אתה ישראל: 23 לא הבאת לי, עולותיך בבבל: ולא כבדתני,
בזבחי שלמים ולא בקשתי ממך שתעבדני במנחה: ולא הוגעתיך בלבונה,
שתקנה לי: 24 קנה, הוא קנה בושם: וחלב, זבחי חטאת לא הרויתני
בהם, והנה הוא חסר ב״ת כמו ששת ימים [שמות כ׳ י״א]: אך העבדתני,
דברה תורה כלשון בני אדם, והטעם כי בעבור חטאותיך שבתי בעיני הגוים
כעבד שאין לו כח, וכן טעם הוגעתני: 25 אנכי וגו׳, והנה למעני שלא יחולל
שמי, אמחה פשעיך: 26 הזכירני, ואם תאמר שלא חטאת לי בהיותך
בארצך, וחנם הגליתיך, הזכירני: נשפטה יחד, נעמד למשפט: ספר,
דבריך אתה למען תצדק: 27 אביך הראשון, הוא יבעם, שבחרו ישראל
למלך, לא על פי השם: ומליציך, הם השרים מליצי המלך או הלויים
מליצי הכהנים, ויש אומרים שאביך הם המלמדים כמו אבי אבי רכב ישראל
[מלכים ב׳ ב׳ י״ב] וישימני לאב לפרעה [בראשית ל״ה כ״ח] אבי כל תופש כנור

---

[1]) במהרה לגאול לחכם. גב׳ הד״ק בפיהמ״ו: [2]) בריחי בבל = ג. [3]) והחיה. ג.
[4]) עזוז הוא שם המושל, וכאשר לא קדמו שם המושל לחכ, הפליט להצ״ע לת המקרון בהוקיפו
מלת כבד להלדיק לת ו״ו המבוא: [5]) להצ״ע גבת הָעֲבוּ מ׳ דָּעֲבוּ: [6]) = ג.

לא תנשׁ ממני זכרני ואני אזכרך: 22 מחיתי כעב, העוברת בצאת השמש ואינה: 23 רנו, דרך משל, כי שמחה גדולה תהיה בישראל כי בעבור ישראל שיגאלו, תִּגָּלה לכל העולם תפארת השם: 24 כה, עשה כל, אני עושה[1]) כל חפצי, והעד כי נטיתי שמים לבדי: מאתי, מכחי, כי אין השם גוף, וכתוב מי אתי והנה הוא כמו לבדי, ודע כי הכתוב אמר נוטה השמים ורוקע הארץ כי עמידתם תמיד בשם: 25 מפר אתות בדים, הם הבודאים מלבם, וכמוהו בדיך מתים יחרישו [מיכ ו' ג'] ויותר נכון להיותו מגזרת בדד, כי יש נשמות שיש להם כח להתבודד: וקוסמים, הם חכמי המזלות והטעם גוזרי, האומרי כן יהיה, והנה הבדי הם האומרי כן יהיה, לא בדרך חכמה[2]): משיב חכמים, הם רואי הכבד והכתף וחכמי העתיד: 26 מקים דבר עבדו, הוא הנביא והטעם עצמו, ומה הוא דבר הנביא, שתושב ירושלם: [תושב], מגזרת ישיב כמו תורד [י"ד ט"ו]: וחרבותיה, חרבות כל עיר ועיר, או ה"א סימן ירושלם: 27 האומר לצולה, כמו מצולה [יונה ב' ד'] במצולת ים [מיכה ז' ט']. וזה הטעם רמז על בבל שהיתה מליאה אדם והון, כמצולת ים: 28 האומר, ולאמר לירושלם תבנה, והנה זאת הראיה גמורה שנבנת[3]) ירושלם בימי כורש, ורמז תוסד על בית השם שצוה שיבנה, וכאשר יסדו ידי זרובבל, צוה כורש שלא יבנה, והנה התברר שלא טעה דניאל בחשבונו, כאשר פירשתי במקומו:

מה

1 כה אמר יי, יש אומרים כי משיחו הוא הנביא, ויש אומר כי הוא כורש, ושניהם נכוני, כי הנביא אמר, יען משח יי אותי [מ"ח ט'], גם מצאנו ומשחת את חזאל [מלכים ח' י"ט ט"ו]: לרד, שם הפועל מגזרת הרודד עמי תחתי [תהל' קמ"ד ב'] וכמוהו ליום קומי לעד [נפני ג' ח']: 2 אני, הטעם עזר השם, או רמז לשר פרס[4]), ככתוב בספר דניאל [י' כ']: והדורי, הפך אישר ויש אומר מגזרת הדר, והטעם ההרים, והוא שם התאר או פעול: דלתות נחושה, הם בשערי המדינות: 3 ונתתי, אוצרות חשך שיבוזו המדינות: למען תדע, כי בתחילה לא[5]) היה ירא השם: 4 למען, כל זאת הגדולה לא אעשה בשבילך, רק בעבור ישראל שתשלח הגולה גם תבנה ירושלם: אכנך, כמו אקרא בשמך לי אתה [מ"ג ח']: ולא ידעתני,

---

[1]) למעלה. ג. [2]) והנה הבדיים הם . . . . חכמה = ג. ג. [3]) לין זאת לחיה גמורה שנבנתה יכותבים וגו' אבל היא לחיה גמורה לפי דעת לחצ"ע אבל טעה דניאל בחשבונו, לכן לומרתי כי קדל הדבריס כן הוא: הנה זאת לחיה גמורה אבל טעה דניאל בחשבונו, שנבנתה וגו' ,,מלות ,,והנה התחיל" לפסוק שהיו בגליון תיקון מלות 'זאת לחיי' גמורה' ועשה המעתיק: [4]) לפני פרס ומדי. ג. [5]) = ג. ג.

10 מי וגו', היש שגעון כמו מי שיצר אל, וקראו[1]) כפי מחשבתו: נסך, כמו עגל מסכה [ירמ' ז' כ'] (לבלתי הועיל): 11 הן כל חביריו, הם כהני הבעל או האומנים והוא הנכון: יתקבצו כלם, ויכלמו: 12 חרש, כאשר הוא סמוך הוא פתוח הרי"ש ויש [צ"ל וכאשר הוא] במקום מוכרת לעולם הוא בקמץ גדול, ואין מלה זרה במקרא: מעצד, כלי ברזל שיחתכו בו: ובמקבות, כלי העושה בו נקב: יצרהו, מגזרת צורה, והנכון מגזרת יצירה: גם רעב, תאר החרש: 13 חרש, הזכיר פסילי האבן והברזל והנה גם[2]) פסילי העץ: נטה קו, כי כן משפט: יתארהו, יעשה תארו והנכון שהוא כמו ותאר לכם הגבול [יהו' ט"ו ט'], כדמות רושם: בשרד, מין ממיני צבעונים, ואין רע לו: יעשהו במקצעות, יתקן, ויאמר ר' יונה ז"ל כי המקצוע רמז לשרטוט: במחוגה, מגזרת חוג, הוא הכלי שיעשה בו העגול: כתפארת אדם, יש אומרים נקבה, ואין צורך רק הטעם כפול: לשבת בית, כאדם שיושב בביתו: 14 לכרות, הטעם יש מי שיפסול אלהיו מארזים, ויש מי שיקח תירזה מין ממיני אילנים: ויאמץ לו, יטעהו: אורן, שם אילן, או פירושו שורש: וגשם, גוף, גם כן תרגום ארמית, גם בלשון קדר, ויש אומרים הוא יטע אורן, והגשם יגדלנו: 15 והיה לבער, להדליק והנה פירש, יש שיחום באש ויש מי שישיקנו, כמו ואש נשקה [תהל' ע"ח כ"ג], כדמות בעור: ויסגוד, ידועה בארמית ובלשון קדר: 16 חציו, האח, מלה יאמר אדם אותה כאשר ימצא תענוג, וכמוהו האח ראתה עינינו [סס ל"ה כ"ב]: ראיתי אור, כמו אור לו בציון [ל"ג ט']: ראיתי, כמשמעו, ורב סעדיה נ"ע אמר כי טעמו רוחתי בלי יֵע: 17 ושאריתו לאל עשה, כפי מחשבתו: לפסלו, פירוש לאל עשה: 18 לא, הדעה בנקבים הקרובים אל המצה, והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך הראש: כי טח, כמו וטח את הבית [ויקרא י"ד מ"ג], והוא פועל יוצא, והפועל הוא השם: עיניהם, כל אחד, וכמוהו רבים: 19 ולא ישוב אל לבו, רמז לשכל שהוא העקר: מ"ם עם וי"ו במו נוסף כמלת כמו [תהל' כ"ח י']: ויתרו, הנותר: לבול, אין רע לו, יש אומרים לפסל או לצורה, ורבי משה הכהן אמר כי כמהו כי בול הרים [לעיל מ' כ']: והטעם צמח: 20 רעה, כאדם שירעה אפר, שיזיק ולא יועיל, או טעמו כמו רועה רוח [הוסע י"ב ב']: הותל, תאר השם, כי שמות התאר משתנים על משקל ורגל מועדת [תהל' כ"ה י"ז]: לב, הטפש: הטהו, ואת המלה לגנאי בכל המקרא, כי הוא נוטה מהדרך הישרה, ומלת להטות [שמ"א כ"ג ג'] פירשתיו: 21 זכר אלה, שעשית בהיותך בארצי, וטעם כי עבדי אתה, אחר שאתי היית[3]) עבדי[4]), הודה פשעיך הקדמונים, כי אני חפץ שתהיה לי עבד: וטעם [עבד לי] אתה לבדך: תנשני, מבנין נפעל, ולפי דעתי שהוא כן

---

[1]) וקכלו תהל' ג' ג'. [2]) גם הזכיר. ג'. [3]) היוס. ה'. [4]) כי עבדי תהל' שמ"ה [שמ"ה?] היוס עבדי. ג'.

צרה: עד [עולמי עד], שלא יוכל אדם לספר: 18 כי, הוא כוננה, באדם ובבהמה: לא תהו בראה, לישוא: 19 לא וגו', והנה לא בראתי הארץ לתוהו, ואך אומר לזרע ישראל תהו בקשוני, ורבים פירשוהו לא בסתר דברתי על מעמד הר סיני, והנכון בעיני שהוא רמז על אלה העתידות שגילה סודם לנביאו, ונביאו לישראל ולגוים, על כן אמר מגיד מישרים: 20 הקבצו ובאו, לשון צווי: פליטי הגוים, הם הכבליים: והטעם, כן קראתי מקדם, ולא ידעו זה הנושאים: 21 הגידו, האמת: והגישו, חכמיכי: אף יועצו, מבנין נפעל: 22 פנו [אלי והושעו], טעם והושעו ותהיו נושעים, והנה הרשות בידכם: 23 כי, טעם כי שהוא קיים, וכל מקום ששם שבוע, היא גזירה שנגזר ולא תבטל: יצא מפי [צדקה], דבר צדקה, כמו צדקה ממני [ברח' ל"ח כ"ו], והטעם דבר אמת: כי לי וגו', והטעם שאלה העתידות אעשם, עד שתכרע לי כל ברך, תשבע כל לשון להיותם לי, כי לי ימשוך אחר עמו כמשפט, וכמוהו ונשמו תשבע [לכריס ו' י"ג]: 24 אך וגו', אלה דברי הנביא, כאומר לא ידעתי אלה העתידות בדרך חכמה, אך ביי לבדי[1]) שאמר לי אלה הצדקות והעוז, והנכון אך ביי לבדו צדקות ועוז, ונכנסה מלת לי אמר, והטעם בשם שדבר עמי: עדיו, [כמו] ולא שבתם עדי [עמוס ל' ו']: 25 ביי יצדקו, שיהיו מאמינים בשם:

מז

1 כרע בל, עבודה זרה לכבליים, גם כן נבו ויש אומרים שהוא כוכב חמה: קורס, מגזרת [עמוס כ"ו י"ח] קרסים והטעם ידוע, ואין ראוי לכתבו: לחיה ולבהמ', שישא אדם [אותם] עליהם: על כן, נשואותיכם עמוסות משא לעיפה: תואר הבהמה הנושאת: 2 קרסו כרעו, הנושאי': ולא יכלו מלט, עצביהם נפשם[2]), הנשואים, כי גם הם נשבו, ויש אומרים כי כרעו קרסו כל העצבים שהיו בכבל שלא הזכירם, ולא יכלו העצבים למלט משא כי הם בעצמם הלכו בשבי: 3 שמעו וגו', אלהי בבל היו נשואים, ואני אלהי ישראל נשאתי'[3]): מני בטן, מיום שהיו: 4 ועד וגו', דרך משל, מיום שהיו עם השם עד עולם: אני עשיתי, ישראל, ולא כאלהי בבל, שהכבליים יעשו אלהיהם, ואני אשאם ואמלטם, ולא כמוהם שלא יכלו למלט משא: 5 למי, ותשוו, אותי ונדמה שנינו: 6 הזלים וגו', עם עובדי עבודה זרה יזבר, הזלים רבים הוציאוהו מגזרת אזל מכלינו [שמואל ב' ט' ז'], והוא חסר אל"ף, והנכון שאין רע לו, כי אזל פועל עומד, וטעמו הנותנים זהב מכיסם, והנה בתור' אבנים בכיס [לכריס כ"ח י"ג] והנה הוא במאזנים, גם

---

[1]) ל"ל לבדו. = ג. ג. [2]) = ג. ג. [3]) ומני . . . . נשמתים = ג.

כי עוד לא ידבר לנברא[1]): 5 אני יי, לבדי, שאדע העתידות, והעד דבר כורש: ואזורך, ואף על פי שלא עבדתני: 6 למען וגו', ועוד אזרתיך[2]) להיות שמי נודע בכל העולם, כי אני לבדי ואין עוד: 7 יוצר וגו', הזכיר דבר והפכו: ובורא חשך, מגזרת בריאה כטעם גזירה, כי החשך איננו כלום רק העדר האור: ובורא רע, כמוהו, והנח רע מלחמה הפך שלום או חולי בגוף בן אדם שהוא נלחם עם התולדת, והזכיר זה בפרשה הזאת שהוא יחזק כורש הפך מלך בבל: 8 הרעיפו, לשון ציווי למלאכים שירעיפו הצדק ויפרו ישע ואמת: אני יי בראתיו, הוי"ו סימן כורש, והטעם שיעשה צדק בעולם: 9 הוי, לשון קריאה, והטעם על אשר לא יאמינו בדברי השם שאמר אלה העתידות: רב, יעשה עם יוצרו מריב', וזה היוצר כמו ככלי יוצר תנפצם [מסל' ג' ע']: חרש, שהוא נחשב כחרש מחרשי אדמה: היאמר חמר ליוצרו מה תעשה, זה לא יתכן, רק היוצר יעשה חפצו, או יאמר פעלך אין ידים או יאמר ליוצר, זה שעשית לא עשוהו ידיך, והנכון שהטעם כפול, והטעם פעלך בלא ידים נעש', כי אין לך ממשלה בו לעשות רצונך: 10 הוי, או יאמר הבן לאביו קודם שיולד, מה תוליד, ולאש' שהיא אמו מה תחילין כמו כי חלה גם ילדה ציון [ס"ו מ']: 11 כה, אני הוא יוצר ישראל: שאלוני, לשון ציווי, כמו שמעוני ופגעו לי [ברל' כ"ג מ'] בעבור אות הגרון: תצוני, בתמיה, הלא כאשר יודע היוצר מה יעשה, הלא ישראל הם בני, והנה תצוני עם אומות העולם ידבר: 12 אנכי, ואיך תצוני על בני, וכל העולם שלי הוא, כי אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני הוא שידי נטו שמים, וכל צבאם צויתי ונבראו, הטעם משל לדבור, וכן כתיב כי הוא צוה ונבראו [מסל' קמ"ח ה']: 13 אנכי, וי"ו העידותיהו על כורש: וכל דרכיו איישר, ולמה זה, כי הוא יבנה עירי: 14 כה, יגיע מצרים, גם זה לאות שכורש יבוז[3]) מצרים ויהיו נשבים, וידוע כי דרכם על ארץ ישראל, כי היא אמצעית בין עילם ובין מצרים: אנשי מדה, הטעם הגדולה, כי כל איש מדה יש לו, וכמוהו וחזקת והיית לאיש [מלכים ח' ב' ג']: ויודו ויאמרו[4]) אך בך אל וזה היה אחרי שוב הגולה: 15 אבן, אז יודו לשם ויאמרו, אמת כי אתה אל מסתתר מהגוי שאין לך חפץ בו, ואתה אלהי ישראל מושיעם, ומפרשים אמרו כי מסתתר כמו נסתר, ונראית בעבור ישראל שהושעתם, וזה איננו נכון בדקדוק, כי מסתתר מבנין התפעל: 16 בושו, הלכו בכלימה, החרשים שפסלו הפסילים, והם הלכו בכבוד אל המשלחים בשבילם כי צירים שלוחים וכן ציר בגוים שולח [עוב' ל' ח'] והטעם שילכו אל מקומם: 17 ישראל נושע בי', על כן לא יבושו, כאשר יבושו החרשים, שעשו תהו שלא הושיע בעת

---

[1]) מעומס לפ מוכל לתקן גם נכתוב כ"י לפין מועילות כלום, מולי מלקי ג' פיכוסים נמחבכו פס, ל' כי עוד לפ נכבל, ג' כי עוד לפ דבל (כוכם) עם נכיל: — כי עוד נכיל, ג' — כי עוד לפ ידבר לנכיל, ל. ג. [2]) ולף על פי . . . . מזכמיך = ג. ג. [3]) יבוף. [4]) ויאמרו מעם. ג.

הנה הטעם כאשר קצפתי על עמי, לא רחמת אותם: והזכיר הזקן לחסרון כוחו ובעבור כבודו: 7 ותאמרי, בלבך: [עד וגו'], והיה ראוי שתשימי אלה שעשיתי לעמי על לבך: לא זכרת אחריתה[1]), של גאותך, או לא זכרת מה היתה אחרית נחלתי כאשר קצפתי עליה: 8 עדינה, שם התואר מגזרת היתה לי עדנה [ברח' י"ח י"ב]: ואפסי, הי"ו נוסף כתוספת י"וד מני אפרי [סופטים ס' י"ל]: [אלמנה], הבעל הוא המלך: שכול, שם על משקל דק ככפור [שמות ט"ז י"ל] חרב שפוט [שה"י כ' ט']: 9 ותבאנה, חסרון המלוכה ומות הבנים: כתומם, כאשר היו הרעות שלמות והוא שם הפועל, וכל זה בעבור כשפיך: 10 ותבטחי ברעתך וגו', ודעתך, רמז לחכמה חיצונה מכחדת[2]) השם: ונקמץ אל"ף רואני בעבור היותו מהגרון: חכמתך, שחשבת שהיא חכמה: שובבתך, כנוי לנצוח, ושלא ירצה לשוב מדרכו: ואפסי, כחברו, אני חכמה ואין חכם עוד כמוני: 11 ובא עליך רעה, יום רעה: לא תדעי שחרה, כלילה שאין לו שחר, והטעם אור: הוה, מגזרת ואתה הוה להם [כמתי' ו' ו'], לרע[3]) שיהיה פתאום, וכמוהו והותי במאזנים [מיכ ו' ג']: כפרה, לתת כופר להסירה או לבטלה כמו ואיש חכם יכפרנו [משלי ט"ז י"ל]: שואה, כמו שממה: 12 עמדי נא, אתה[4]): בחבריך, שם על לשון רבים ומגזרת וחובר חבר [דבריס י"ח י"ם]: הועיל, שם הפועל: אולי תערוצי, מגזרת ערץ [כ"ט כ']: 13 עצתיך, מלה זרה, כי התחברו יחד סימן היחיד והרבים, וכמוהו והפלא י' את מכותך [דבריס כ"ח כ"ט] ואם הוא הפך: הוברי שמים, אין רע לו, וטעמו חכמי שמי', הם חכמי המזלות, ויש מי שהוציאוהו מגזרת ברור, והטעם שלא יוכלו לדעת חלקי השעות אם לא יהיה אויר השמים ברור וזך, וזאת היא דרך רחוקה, כי הה"א הוא עיקר, והוא על משקל שומרי החומות [שה"ש ה' ז']: מודיעים לחדשים, כן חכמתם[5]), כי לא יסתכלו לדעת כל התולדות באויר ובמדינות, רק מעת התחברות המאורות, כי הם עיקר אומנותם[6]), וזה טעם לחדשים: (רק) מאשר יבואו עליך, איננו דבק עם לחדשים, רק עם מלת ויושיעוך, ואם היא רחוקה, וכמוהו אשר אתם יורים אותם את אלהיהם [דבריס י"ג ג']: 14 הנה וגו', טעם איש מחנה האויב, כמו כי איש יצאה מחשבון [בראשית כ"ג כ"ח]: לחמם, שם הפועל מפעלי הכפל, והוא שלם על משקל לשכב את בת יעקב [ברח' ל"ד ז'] והטעם שימותו הם ולא תשאר להם שארית: 15 כן היו, על אלה החכמים: אשר יגעת, שהיית נותנת להם ממון: וסוחריך, שאינם מארצך, שהיו אוהבין, בבוא רעתך עזבוך:

---

[1]) למחכיתך. ג. ג. [2]) מכחתם. ג. [3]) למולי ל"ל למלך, רע. [4]) ל"ל עתה והוא מי' נפ. [5]) נחכמתם. כל"ק בעיקומו: [6]) למוכתם. ג. ג. — וכן גרסת כל"ק.

קנה כן טעמו ואין רע לו: 7 ישאוהו, תחתיו, במקומו: לא ימיש, פועל יוצא, לא יוכל להמיש נפשו ממקומו, או הוא פועל עומד והראשון הוא הנכון: יצעק, מושך אחר עמו, וכן הוא ומצרתו יצעק: 8 זכרו, והתאוששו, י״א כמו והוסדו, כמו אישותיה [ירמ׳ כ׳ ט״ו] ואושיא יחיטו [עזרא ל׳ י״ב], ורבינו הייא גאון ז״ל אמר שחוא מגזרת איש, כאילו הוא התחדדו (צ״ל התחרדו)[1] והגאון רב סעדיה ז״ל אמר שהוא מאש והטעם הוקדו, כטעם והיה בלבי כאש בוערת [ירמ׳ כ׳ י״ט], והשיבו זאת על לב: 9 זכרו ראשונות, שעברו, על כן אמר מעולם, אז תדעו כי אנכי לבדי אל: 10 מגיד וגו׳, כי הגדתי האחרית מראשית, והטעם קודם היותו, כי מי יוכל לבטל גזרותי, כי לעולם עצתי תקום וכל חפצי אעשה: 11 קורא ממזרח עיט, הוא כורש, וקראו עיט, כאילו יעוף למלאות רצוני: אף דברתי, זאת הגזירה, אף אביאנ׳, יצ״תיה בגזירת שמים אף אעשנה בארץ: 12 שמעו אבירי לב, שאינם מאמינים בדברי השם, כטעם חזקי לב: 13 קרבתי צדקתי, להראותה וזה טעם לבא: לא תאחר, עצמה עמו מבוא, דרך משל, בעבור שהוא פועל יוצא: ונתתי, מושך אחר עמו וכן הוא, ונתתי לישראל תפארתי או טעמו לישראל שהם תפארתי, והוא הנכון כמו אשר בך אתפאר [מ״ט ג׳]:

מז

1 בתולת בת בבל, הטעם שהיא כמו בתולה, שלא יצאו דמי בתוליה: בת, כמו קהלת[2]: אין כסא, לא יהיה לך כסא לעולם: וענוגה, שם התאר כמו אדומה [במדבר י״ט ג׳]: 2 קחי רחים, כי כן מנהג השפחו׳, והטעם שתלך בשביה: קמח, לא יתכן, רק נקרא על שם סופו וכמוהו ובגדי ערומ׳ [מיכ׳ כ״ג י׳] תפשיט: גלי צמתך, הוא השיער שהוא לפנים בראש: שובל, הוא השיער היורד על הלחיים, ונקר׳ על דרך משבולת הנהר [כ״ז י״ג] על דעת ר׳ משה הכהן, והנכון שאין רע לו, ופירושו כפי מקומו בלא ראיה: עברי נהרות, לטחון: 3 תגל, מבנין נפע׳: ולא אפגע אדם, ולא אקבל פגיע׳ אדם כמו פיום כמו ואל תפגע בי [ירמ׳ ז׳ ט״ז], והנה אם היה אחר מלת פגיעת[3] בי״ת, יהיה הוא הפועל, ויש אומר נקם אקח ממך ולא אפגע אדם, כמו ויפגעו את משה ואת אהרן [שמות כ׳ כ׳] שיעמוד לי בדרך, או שיאמר לי אל תעשה, או לא אפגע אדם שלא אשמח[4]: 4 גואלנו, אז יאמרו ישראל זה הוא גואלנו: 5 שבי, יקראו לך, הקוראים, כמו אשר ילדה אותה [במדבר כ״ו נ״ט], וכן רבים: 6 קצפתי וגו׳,

---

[1]) כלילו למר התמדכו. ג. [2]) עיין ז׳ לויכח ל׳ ט״ו: [3]) נ״ל פגיעה לו פגיעות לו לפגע: [4]) ישמח. ג. ג.

אליהם למלאות חפצי, יעמדו שניהם לפני כעבדים, וכמוהו למשפטיך עמדו היום [תהל' קי"ט צ"ח] כי איך יקרא השם לאשר איננו: 14 את אלה, העתידות: י' אהבו, סימן כורש: יעשה חפצו, חפץ השם בבבל: [וזרעו כשדים], ויעשה זרועו בכשדים, ויתכן היות וי"ו חפצו שב אל כורש גם וי"ו וזרועו: 15 אני אני, פעמים שלא אשתנה, וי"ו קראתיו שב אל כורש: 16 קרבו, אלה דברי הנביא: לא מראש וגו', מבתחלה לא אמרתי זה הסוד וזאת הגזירה בסתר: מעת היותה וגו', אמר הגאון מכאן רמז כי הנשמה קודם הגוף, ולא אמר כלום, כי הנה הכתוב אומר בתחילה, עתה נבראו ולא מאז, והטעם כאשר נגזרה זאת הגזרה שיצאה מפי השם, אל המלאכים[1]) הם השרים הממונים על המלכיות[2]), כאשר הוא כתוב בספר דניאל [ו' כ'] שם הייתי גם אני, ורוחו הוא המלאך, והגאון אמר כי הוי"ו תחת ב"ת, ואמר כי כמוהו דרשו י' ועזו [תהל' ק"ל ל'] ואין צורך: 17 כה וגו', והנה זאת הנבואה להודיע שכר השומעים אל דברי השם: 18 לוא, האל"ף במלת לו נוסף כאל"ף ההלכוא אתו [יהושע י' כ"ד]: והנה וי"ו ויהי כפ"א רפה בלשון ישמעאל, וטעם כנהר שלא יפסוק, וככה גלי הים: 19 ויהי כחול [זרעך], מספר זרעך: וצאצאי מעיך, כמו בטנך: כמעותיו, כמעות הים, והנה הזכיר הגלים והחול, ומלת כמעותיו רמז למעי הדגים: וי"ו שמו [שב] אל זרעך: 20 צאו, ידבר עם בני הגולה: הוציאוה, כמו בפרהסיא, ולא די שיגאל[3]) עמו, עד שיחדש[3]) להם פלא בשובם אל ציון, שלא צמאו בחרבות שהוליכם השם שם: 21 מים מצור, והטעם ממקום שלא היה שם מים: ויזובו, כמו זב מבשרו [ויקרא ט"ו ג']: 22 אין וגו', יש אומרים כי אין שלום לרשעים מישר, ויתכן שיהיה רמז לבבליים, כי זאת הטובה תהיה לישראל, ואין שלום לבבליים:

מט

1 שמעו, אלה דברי הנביא: מרחוק, היושבים בארץ[4]) רחוק, או מרחוק על דבר העתיד: מבטן קראני, אפרשנו בספר ירמיה[5]) 2 וישם פי כחרב חדה, לדבר צחות, או חדה על נבואתו על בבל, והטעם אע"פ ששם פי כחרב חדה החביאני השם בצל ידו, ולא יכלו לי הבבליים וירשעי ישראל, והנה החביאני כמו נתן לחרב, והער ובאשפתו: ברור, זך נראה: 3 ויאמר לי, השם: עבדי אתה [ישראל אתה], הוא מזרע ישראל אשר בך אתפאר, או אתה ישראל שאתה נחשב בעיני ככל ישראל, והוא הנכון: 4 ואני, גם

---

[1]) מלה המלאכים. ו. ד. [2]) הממלכות. ג. — כל"ק בפיכוסו גוכם, ומלאכו הממונה על מלכות פכם: [3]) מלכי ל"ל גאל, חדש, כ' ענך בעבור למעו: [4]) בתקוס. ג. ג. [5]) פיכי כלא"ע לקפל ימי' לכ כמלא עד היום:

מח

1 שמעו, וממי יהודה, כמו זרע וכמו עין יעקב [דברים ל"ג כ"ח]: הנשבעי' ביי לא באמת, הטעם שהם אומרים בפה שהם לשם, ואינם כן בלב ובמעשה: 2 כי מעיר הקדש נקראו, שהם בני ציון: נסמכו, בפה: 3 הראשונות וגו', יאמר השם לאלה שאינם מאמינים, הלא הגדתי להם כמה ראשונו' קודם היותם, על כן ותבאנה פעל עבר: 4 מדעתי וגו', כאשר ידעתי הראשונות, כן ידעתי כי קשה לב אתה, והוא מדבר למי שאינו מאמין בשם והוא מזרע יעקב, וכאילו גיד ברזל ערפך שלא תסור מדרכך, ומצחך [נחושה] שלא תבוש: 5 ואגיד וגו', הנה הטעם, אחר כי הגדתי לך העתידות, שלא תאמר בהיותם, כי עצביך שהייתה עובד אותם בארצך עשום והם צוו והיו, וטעם צום כדרך השם: 6 שמעת, מה ששמעת ראה, הכל בא: ואתם הלא תגידו, כי כן הוא, הנה השמעתיך חדשות מעתה: ונצורות, שהם נצורות והטעם אצל השם: 7 עתה נבראו, נגזרו: ולפני יום, שהודעתיך, לא שמעתם, והוי"ו כפ"א רפה בלשון ישמעאל כמו ביום השלישי וישא אברהם [בראשית כ"ב ד']: 8 גם וגו', באמת שלא שמעת, או הטעם ידעתי כי לא תשמע, שתבגוד[1]) בי ולא תאמי' (בי) בדברי: וטעם מבטן כי ידעתיך מעת היותך, והפך זה בטרם אצרך בבטן [ירמיה' א' ה'] והנה קראו פושע[2]), והטעם על הגזרות, ועוד אפרי' זה בתהלת ספר ירמיהו[3]): לא פתחה אוזך, עצמה, דרך קצרה: 9 למען שמי, שתקראו עם השם: אחטם לך, אין לו חבר, ובדברי הקדמונים חוטם, והנה הוא כן אאריך אפי ואאריך החוטם לך, גם למען מושך אחר וכן הוא ולמען תהלתי: 10 הנה צרפתיך, רמז על הגלות: ולא בכסף, הטעם ולא במצרף כסף, להסיר הסיגים, והם הרשעים: בחרתיך, יש אומרים שהוא כמו בחנתיך, ואין רע לו, והנכון שהו' כמשמעו בחרתי לך כור עוני, לא מצרף כסף: 11 למעני, כי איך יחל, מבנין נפעל מפעלי הכפל, והי"וד שבלמעני[4]) כמו ונשאר אני [יחזקאל ט' ח'] והנני יוסף על ימיך [ל"ח ה']: 12 מקוראי, הנקראים בני השם, והטעם יש לך להאמין כי אני ראשון ואחרון, והנה תאמין באמת: 13 אף ידי, השמאל, דרך משל: והזכיר הימין עם השמים בעבור שהם נכבדים מהארץ: והנה טעם אף כי אני אמת ראשון ואחרון כי אני בראתי הכל: וטעם טפחה [כמו] אשר טפחתי ורביתי [יחזקאל ט' כ"ג], ויש אומרים שמדד השמים בטפח, ומזה הכתוב למדו המפרשים כי השמים והארץ נבראו יחד לא זה קודם וזה ודרך הפשט שאני עשיתים, ובעת שאקרא

---

[1]) שלא שמעת, זה, הטעם ידעתי כי לא תשמע כי ידעתיך שתבגוד: ג. [2]) כ"ל כי מלות והנה קלסו פושע מקומן למעלה לפני מלות ועשם מבטן: [3]) ועוד .... ירמיהו = ד. [4]) שב של למעני. ג. ג. — שב למעני. ד.

אומרת ציון, כי יי שכחה, וטעם ציון כנסת ישראל: 15 התשכח, בעבור שהשם שם בתולדת כל הנקבות לרחם על ילדיהן אמר כן: עולה, כמו עיולל, וכן עול ימים וזקן [ס"ה כ']: מרחם בן בטנה, הטעם כפול: גם אלה תשכחנה, גם יש נשים אכזריות שתשכחנה בניהן[1], ויתכן שתשכחנה אלה: ואנכי לא אשכחך, וטעם עולה כי על הקטן[2] תרחם יותר כי אין בו כח: 16 הן, אמר הגאון כי על כפים העבים, ולפי דעתי שהכתוב דבר על לשון בני אדם, כי על כפים חקותיך שאראה אותך תמיד, והעד חצי פסוק כמשפט: 17 מהרו וגו', הנה באו בניך, ויצאו ממך כל מהרסיך: 18 כלם, המ"ם סימן בניך, ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי טעם כלם על בניך ועל מהרסיך, והטעם על הרשעים, ויפרש יצאו כמו פועל עבר ואין צורך: חי אני, והנה גזרה שלא תבטל כאשר אני חי כן זה יהיה אמת: ותקשרים ככלה, כקישורי כלה בצואר: 19 כי [חרבתיך], תחת חרבותיך, וכמוהו האתן בכורי פשעי [מיכה ו' ז'], ונשלמה פרים שפתינו [הושע י"ד ג'], או כי עד הנה היו כן: תצרי מיושב, מרוב היושבים, והם כלם בניך, על כן (טעם) ורחקו מבלעיך: 20 גשה, לשם בשבילי: 21 ואמרת, וגלמודה, יושבת בדד, וכמוהו יהי גלמוד [איוב ג' ז'], ושורש המלה מא־בע אותיות והוא תאר השם: סורה, שם התאר שסרה ממקומה, ולא יתכן היותו פעול, כי סר איננו מהפעלים היוצאים: ואלה איפה הם, שתי מלות כטעם איו[3]: 22 אשא אל גוים ידי, כאדם שישא ידו ויראהו, וכן ארים נסי והטעם שאודיע זאת הישועה: והביאו, הגוים בניך: בחוצן, כמו גם חצני נערתי [כתמי' ס' י"ג]: 23 והיו מלכים אומניך, כמו אומן את הדסה [אסתר ב' ז'], זה דרך משל לרוב הכבוד שיהיה להן: 24 היוקח וגו', דברי הנביא ידבר בעד ישראל, שהיו אומרים איך יצאו ישראל מיד הגוים: היוקח מגבור, המלכות שלקח והוא השבי: ואם שבי צדיק ימלט, בעבור צדקתו, אחר שלקחו הגבור: 25 כי כה אמר יי, השבי, שלקח הגבור, יוקח ממנו: עריץ, כמו גבור, והוא תאר השם כמלת אימים [צפ' י"ד ה'], הנה הוא יוצא: ועוד [את יריבך אנכי אריב]. כי אעשה מריבה עם אנשי ריבך, ורבים אמרו כי [יריבך] שרשו מבעלי הי"וד בראשונה, ואחרים אמרו שהוא הפוך, ויאמר הירושלמי כי תחסר מלת אשר כאילו אמר ועם אשר יריבך, וישם הי"וד שהוא לעתיד, והנה שכח ריבה יי את יריבי [תהל' ל"ה ה'], והכלל שהי' מלה זרה: 26 והאכלתי מוניך, מגזרת לא תונו איש את עמיתו [ויקרא כ"ה י"ז], ואחרים אמרו סופריך, כמו על ידי מונה [ירמ' ל"ג י"ג] שישראל נמשל לצאן: דמם, מדמם, והוא דרך צחות:

---

[1]) נמ"ס לו עלמן. ד. — נמ"ס לו עעמו. ג. ה. [2]) חזקן. ו. [3]) מין. ד. — למס סיו. ג.

אלה דברי הנביא בעד נפשו: אמרתי, בלבי: לריק יגעתי, שהוגעתי נפשי להוכיח את ישראל ולא שמעו: אכן משפטי, אצל השם שיתן לי שכר על יגיעתי, וככה ופעולתי כמו ולא תלין פעולת שכיר [ויקרא י"ט י"ג]: 5 ועתה, יצרי, השם יצרני להוכיח את ישראל עד שישובו אל השם: לא יאסף, השרש שהוא בוי"ו כאשר הוא קרי, וכמוהו הוא עשנו ולא אנחנו [תהל' ק' ג'] וחבריהם, והגאון אמר לא יאסף לא ימות, כי מנהגו לפרש כדרך קרי וכדרך כתיב, והנכון מה שאמרתי, רק האל"ף הכתוב הוא תחת וי"ו, כאשר פירש ר' יהודה המדקדק נ"ע[1]: 6 ויאמר נקל, הוא בעיני להיותך עבד לשובב ישראל אל ארצם בדבור: ונצורי ישראל, חרבות, כמו כעיר נצורה [מ' ח']: והטעם כי לא תשיב ישראל לבדם, רק נתתיך לאור גוים: להיות ישועתי, להשמיעה קודם היותה: 7 כה וגו', גם אלה דברי הנביא וככה הוא, כה אמר השם לי, שאני בזוי נפש אצל הרשעים, והנה לבזה נפש שם התאר: למתעב גוי, פועל יוצא לשנים פעולים, שהנביא ידבר דברים שיתעבוהו בשבילם הגוים, או יהיה למתעב גוי שהנביא יתעב כל גוי: לעבד מושלים, והטעם כפי מחשבת גדולי ישראל, או רמז על הכבליים והוא הנכון: מלכים יראו וקמו, הנה כבר רמזתי לך זה הסוד בחצי הספר [מ' ח'], ועל דעת רבים כי המלכים כמו כורש כאשר ישמע דברי הנביא, יקום ויישתחוה: למען יי, כי נאמן בדברו: והנה כ"ף ויבחרך לעד על יושר זה הפירוש: 8 בעת רצון עניתיך, גם זה עד על הרמז, ורבים אמרו כי כ"ף עניתיך שב אל כורש, והנה אין הפרשה דבקה, ורבי משה אמר כי בי"ת בעת רצון כבי"ת במרחב יה [תהל' קי"ח ה'], ואיננו רחוק: 9 לאמר, רמז על ישראל שהתנבא הנביא קודם הגאולה: ובכל שפיים מרעיתם, ימצאו מרעיתם: 10 לא וגו', בשובם אל ציון: שרב, כמו חורב, והיה שרב [ל"ה ז'], והמכה לשמש, כמו יומם השמש לא יככה [תהל' קכ"א ו']: 11 ושמתי כל הרי לדרך, שישפלו ההרים והמסלות ירומו, והנה הם בשפלה: ובאה מלת ירומון עם מסילות כמו אם תמצאו את דודי [שה"ש ט' ח'], והעיקר אחר שהכל לשון רבים לא יחושו לאמר על נקבות בלשון זכרים, ויש אומרים כי טעם כל הרי שהשבים יהיו רבים עד שילכו על ההרים, ויפרשו ירומון על השבים כאילו הוא כן ועל מסלותי ירומון: 12 הנה, מרחוק יבאו, ממזרח: [מצפון], היא בבל: ומים, אשור כאשר הוא כתיב והסב לב מלך אשור [עזרא ו' כ"ב]: מארץ סינים, מפאת מצרים אולי הסנה מזאת הגזירה: 13 רנו וגו', דרך משל, או רננת שמים להיות האויר זך והארץ לתת צמח וכן ההרים: 14 ותאמר, קודם הגולה[2] היתה

---

[1]) עיין בספר מותיום הנם והכפל הוליאו לאור פעם בלמבורג הם' דוקעס (Ewald, Two treatises on v^e bs containing feeble and double letters etc. ed. John W. Nutt. (Beiträge etc. p. 12; comp. ibid. p. 83, 2. ומתחלם נדפס בפעם: (עיין סם דף י"ח).

[2]) ל' הגאולה:

נא

1 שמעו, שב לדבר עם הטוכים, המאמינים בדברי הנביא, וטעם והביטו כמו אל תתמהו איך תשוב ציון מלאה בנים כאשר היתה: הביטו אל צור, כמו הנני עומד לפניך שם על הצור[1]) [שמות י"ז ו']: [חצבתם] שחצבתם ממנו וזהו אברהם: ואל מקבת בור, מגזרת ויקב חור בדלתו [מלכים ג' י"ג י']: נקרתם, ממנו, זאת שרה: 2 הביטו, אמר רבי יונה כי תחוללכם פועל עתיד כמו תשובבם[2]), תחת פועל עבר חוללתכם, ויאמר רבי משה הכהן כי הוא תואר השם, ואם אין על משקלו: ואברכהו, הוי"ו פתוח כי הוא לעתיד, והטעם שאמרתי לו ואברכהו[3]), וכך היה (וכן)[4]): 3 כי נחם יי ציון, הנה הוא דבק, כטעם נחם כל חרבותיה, ברוב הבנים והיושבים: 4 הקשיבו אלי עמי, אלה דברי השם: תורה מאתי תצא, היא הנבואה: ארגיע, כמו אניח וכמוהו זאת המרגעה [כ"מ י"ג], ויאמר אחד מן המפרשים, כי ארגיע אעשה רגע בלא עיכוב, והראשון הוא הנכון: 5 קרוב צדקי, להראות: וזרועי, פועלים וגוים פעולים, אז אלי איים יקוו: 6 שאו וגו', מזה הפסוק למדו אנשי תושיה, כי נשמת האדם עומדת, ודברם אמת, לכן אין טעם הפסוק כן, והשמים הוא הרקיע והארץ היא מיושבת, וישועת השם ואמונתו וצדקתו לעולם עומדת[5]): 7 שמעו, חרפת אנוש הכבליים ושאר הגוים שנשבו שם: 8 סס, כמו עש, ואין רע לו, (וצדקתו עומדת לעד)[6]): 9 עורי, מלרע, וכמה רבים: לבשי עז, כי הלבוש תפארת לזרוע: המחצבת רהב, אנשי הנצוח וכמוהו לא פנה אל רהבים [תהל' מ' ה'] אזכיר רהב ובבל [סס פ"ז ד']: מחוללת, מגזרת חיל אחז [שמות ט"ו י"ד], והטעם על האותות שנעשו במצרים: ותנין הוא פרעה וכן כתוב בספר יחזקאל התנין הגדול [יחז' כ"ט ג']: 10 הלא, את היא המחרבת ים, על בקיעת ים סוף המחרבת מי תהום רבה: השמה, אשר שמה כמו השבה עם נעמי [רות ג' ו'], והטעם כפול: 11 ופדויי, הטעם עורי זרוע השם, ואז ישובון פדויי השם, וכבר פירשתיו [ל"ה י']: 12 אנכי

---

[1]) מלאה בניה . . . . . סס על הטור = ג. נ. [2]) המלה הזאת מיותרת במקרא: [3]) שתברכה, ואברכהו. ס. [4]) = ס. [5]) כ"ל לפי שהשמים והארץ, לפי שלולות בהם ישועת ה' ולדקתו ואמונתו לבני אדם, כלים ומובדים בפרטיהם, כוחו ומפלו להושיע, עומדים לעולם בכל דור ודור: עיין פיכוחו תהל' ק"ג כ"ז. — רד"ק בפיכוחו כאן הזכיר פיכוח לפל"ע בזה"ל: וזה הפסוק למדו חכמי תושיה כי בשמת האדם עומדת ודבריהם לחת, והשמים הוא הרקיע והארץ היא המיושבת וישועת האדם ולדקתו לעולם עומדת: הנה דבר לפל"ע בפיכוחו לתהל' ק"ג כ"ז לפי כי לא יכל רד"ק לעמוד כוונת לפל"ע כאן, ולא העתיק דבריו בלאחר לו העתיקם ממוך ספר משובש: [6]) לפי שהלאה נאמה פה ללא לכך, ואפשר שהקופר העתיקו כאן פעם אחת בעוות לו שכתב 'לעד' ממוכת 'לעמו' וטיתה כוונת לפל"ע לפרש, שהבבליים וגו' יאבדו, לפל לדקת ה' לעמו עומדת:

נ

1 כריתות, גט כריתות: אמכם, ובין אשתו[1]), והנה זה יכחיש דברי ירמיה, ואתן את ספר כריתותיה אליה [ירמ' ג' ח'], והתשובה כי ירמיהו דבר על מלכות ישראל שלעולם לא תקום[2]) וכמוהו לא תוסיף קום [עמוס ח' ג'], וישעיהו דבר על מלכות דוד שממנו יהיה משיח: 2 מדוע באתי, רמז לנביאים שהתנבאו, אולי ישובו ישראל לשם: הן בגערתי וגו', הנה ראיה גמורה שלא תקצר ידי מפדות: 3 אלביש שמים קדרות, מלבוש קדרות, הטעם על העבים, ויש אומרים על קדרות השמש כאשר תקדר כולה בחצי היום, וכאילו שק כסותם, בעבור שהשק הוא שחור: 4 יי וגו', אלה דברי הנביא: למודים, מתואר[3]) השם, והעד למוד מדבר [ירמ' ג' כ"ד], לשמוע כלמודים: ולעות דבוק עם לדעת: (ומלת לעות מגזרת[4]) עת): והטעם[5]) יעף, לב התלמיד כאשר ילמד דברים קשים ויעף וילאה: והנה לעות לשום עת או היא מלה זרה אין רע לה: וטעם יעיר וגו', כי יי יעיר אותי בבקר בבקר, ופירוש יעירני[6]) שיעיר אזני שאהיה שומע כלימודים, והנה אני תלמיד לשם: 5 יי וגו', אחר שהשם פתח אזני שגלה סודו לי, לא מריתי אני להיות שלוחו: 6 גוי וגו', לא חששתי אם אני נתתי על שמו גוי למכים: 7 ואדני יי יעזר לי על כן לא נכלמתי, והטעם כי השם יקיי כל דברי נבואתי: 8 קרוב מצדיקי, קרוב הוא העת שאראה אני[7]) צדיק בדברי הנבואות, אז אומר מי יריב אתי: 9 הן וגו', ואחר שהשם עזרני מי הוא ירשיעני, ואלה שהם מרשיעים אותי בפה, והם[8]) כולם ככגד יבלו, כטעם יאבדו: 10 מי [בכם], ידבר הנביא עם אלה[9]): אשר הלך חשכים, שב אל ירא השם[10]), שלא יבקש גדולות ותאות העולם, יבטח בשם, ויש אומר כי אשר הלך חשכים (שב אל ירא השם), תאר לעבדו שהוא הנביא, והטעם, מי גם בכם, כמו אין בכם, בעבור שראיתם הנביא אין לו מעלה בעולם הזה, וזה הוא הנכון בעבור הכתוב הבא אחריו: 11 מאזרי זיקות, כמו שביבים, מטעם הפרישה, הטעם[11]) נפשכם[12]): מידי היתה, גזרה: למעצבה תשכבון, בעצבון תמותון, כמו וישכב דוד [מלכים א' ג' י'] ורבים כן:

---

[1]) ל"ל ובין מיסה, כמ"ש ג'. ליחמ'. [2]) תמוה. ע'. [3]) תמוה. ג'. ג'. [4]) ומלות 'לעות מגז' עת' הוא שלא בנמקומו פה וגם הוא נופף לכלי נוכך, כי פי' להלן 'והנה לעות לשום עת' וגו': [5]) ל"ל ועטם. [6]) ל"ל כי כמ"ש בתמוה מלת 'יעיר' בהוסיפו הפועל (ה') והפעול (לומי), ולמ"כ הוסיף ולמכ כי פי' 'יעיכני' (כ"ל יעיר לומי) הוא 'שיעיר אזני' (כ"ל מה שמכ הנביא 'יעיר לי אזן'), ופי' 'לשמוע' שמהיה שומע: מלת יעיכני ליחמ' בכ"י ג'. [7]) שיכלה שמכי. [8]) לומי ל"ל הן: [9]) פי' אלה המכשיעים לומי: [10]) שב אל ירא השם = ג'. [11]) = ג'. [12]) כ"ל מאזרי נפשכם זיקות. — כ"ל כי קדכ הדבכיס כך הוא, מאזרי, הטעם נפשכם: זיקות, כמו שביבים מטעם הבכמה:

ריב אלמנה [מ' כ"ג]: 23 ושמתיה ביד מוגיך, מגזרת יגון, והוא מבנין הכבד כמו אשר הוגה [מיכה מ' י"ב]: שחי, והשפילי, ונעבור עליך: וכחוץ, הטעם כפול:

נב

1 עורי, כל המפרשי הסכימה דעתם, כי זאת הנבואה עודנה לעתיד אע"פ שישוב להזכיר, סורו צאו משם [י"ח], וזאת היא תשובת ר' משה הכהן ז"ל, ולא אמר כלום כאשר אפרש, כי אם אמרנו שזאת הנבואה היא על גלות בבל ושוב הגולה, הנה כתוב לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא, וכתוב כי מי נח זאת לי, כן נשבעתי [כ"ד ט'], והנה היא גזרה לא תבטל כלל: ובא יבא אחרי יוסיף כמו אל תרבו תדברו גבוהה [שמואל מ' ב' ג'], ויחסר את ש"ן, והוא דרך צחות בלשון: 2 התנערי מעפר, דרך משל, על כן אמר שבי כי היא (הוה)[1] שוכבת בעפר: התפתחי מוסרי צוארך, הטעם שלא תהי עוד[2] תחת ממשלת גוי: 3 כי, חנם נמכרתם מכרתי אתכם לגוים, והטעם בלא כסף[3], וכן אגאלכם חנם: 4 כי וגו' הטעם כמה רעות עברו[4] על עמי (באו) כי בתחלה ירד אל מצרים לגור ושם ענה[5]: ואשור באפס עשקו, כמו בלא דבר, כמו חנם עשקו, הטעם על גלות אשור: 5 ועתה מה לי פה, עוד, דרך משל כלשון בני אדם, או מה לי שאחריש: כי לקח עמי חנם, בבבל ובאדום ובכל גוי: ומושליו, הם גדולי ישראל, והנכון שהם כמו על כן יאמרו המושלים בואו חשבון [במדבר כ"א כ"ז]: יהילילו, בהראות ה"א הבנין: מנואץ, התי"ו מבולע, וכן הוא מתנואץ: 6 לכן ידע עמי שמי, כאשר אומר הנני: 7 מה וגו', אחר שאושיעך, וזה הטעם הנני, מה נאוו מבניין נפעל, מגזרת וכי תאוה הוא לעיני [ברא' ג' ו'], והאומר כי הנו"ן שורש, אינו אמת, אע"פי שתמצא זאת הלשון[6] בלשון הכמינו: מלך אלהיך, זה הוא הנני: 8 קול, צופים שיש[7] וכלם[8] ישאו קול לבשרך: כי עין בעין, כי כלם יראו בעינים, ששב יי ציון, וכמוהו אשר עין בעין נראה אתה יי [במדבר י"ד י"ד]: 9 פצחו, לשון צחות, וכן בלשון קדר, הנה הוא בטעם דיבור: 10 חשף, הטעם הראו גבורתו, כגבור שיהרוג בכח זרועו: כל אפסי ארץ, ויש אומרים קצות הארץ בלא חבר, רק מהטעם, ואחרים אמרו כי כמהו ואשור באפס עשקו [מ"ו ח'], כאילו אמר באפסו, ועוד כמוהו אני ואפסי [לעיל ל'], ויש אומרים שהאל"ף נוסף, כמו פיסת־בר [מלכים ע"ב ט"ז], והנכון בעיני

---

1) = נ. נ. 2) = נ. 3) מכרתי למכס . . . . כסף = נ. 4) = נ. נ.
5) שם וענהו. 6) כ"ל נמה. 7) לופיך יש לך. נ. נ. 8) לכולם. ד. — ומולי ל"ל לך והס:

מנחמכם, סימן לנביא עם ישראל: מי את, על דעת הכל עם ישראל ידבר, ולפי דעתי שהנביא ידבר ברוח הקודש עם נפשו, והעד ואשים דברי בפיך [לקמן ט"ו]: חציר, חסר כ', כמו אש אוכלה הוא [דבריס ד' כ"ד]: 13 ותשכח, כאלו שכחת, ידבר ברוח הקודש אל לבו, שהוא עושך ויש לו כח גדול, שהשמים והארץ ברשותו: המציק, כאשר אמר גוי נתתי למכים [כ' ו']: להשחית להרוג, ואיה עתה חמת המציק: 14 מהר צועה, מגזרת צועים, וצעוהו [ירמ' מ"ח י"ב], והנה צועה כמו יושב במצור ובמצוק, ואם הוא פועל עומד, והטעם כמו קשור, ומלת להפתח לעד[1]: ולא ימות לשחת, זה הנביא: ולא יחסר לחמו, כמיכיהו [מלכים ג' כ"ב כ"ז] וירמיהו [ירמ' ל"ז] שיאכילום (צ"ל שהאכילום) להם לחץ: 15 ואנכי רגע, יש אומרים שהוא הפוך כמו גוער, ויש אומרים מניח, אחר שהמו גליו, לשון מרגוע [ירמ' ו' ט"ז], והוא הישר בעיני, או טעמו אניח אני הים, ואני אצוה שיהמו גליו, והטעם משל על המציקים: 16 כסיתיך, להצילך, כי אמר כאשר כונן להשחית [לעיל י"ג]: לנטוע שמים, דרך משל, שיתנבא על המדינות שתשובנה לקדמותן: וליסוד, שם הפועל, ונעלם הי"וד כמשפטו, והנה בא כמו השלם, וכמוהו מניח לו לישון [קהלת ה' ז']: 17 התעוררי, כום חמתו, דרך משל לאדם שישתכר, ולא ידע מה יעשה לו, והוא שוכב נרדם[2]: קובעת, אין רע לו, ויש אומרים השמרים שיקבעו למטה: התרעלה, כמו והברושים הורעלו [עמוס ג' ל'], כמו רעדה שירעד האדם בראותה: מצית, מגזרת למען תמצו [ס"ו י"ח], ואם הם שנים בניינים (צ"ל שרשים), והטעם רעה שלמה[3]: 18 אין וגו', כאשה שאין לה מנהל, והטעם אין מלך או שופט שיושיענו: 19 מי ינוד לך, יקונן, כמו לנוד לו ולנחמו [חוש ב' י"ח]: השוד והשבר, השוד הוא החרב, כי השוד לעולם עם החרב, והשבר הוא הרעב[4]) כמו בשברי לכם מטה לחם [ויקרא כ"ו כ"ו], וי"א זוגות באו הרעות: מי אנחמך, חסר ב' במי אנחמך, כי האדם יתנחם כאשר יאמר לו מה שאירע לך כבר אירע כן לפלוני: 20 בניך עולפו, כמו ויתעלף [יונה ד' ח']: שכבו, מתי רעב וחרב: כתוא, כמו עוף[5]), ואין רע לו, (והטעם כתוא מכמר) והנה הוא סמוך אל מכמר, כמו יפלו במכמוריו[6]) [תהלים קמ"ו י']: גערת, הוא חמתו: 21 לכן שמעי, זאת הנבואה הכתוב אחרי הפסוק: ושבורת, סמוך, ותחסר מלת חמת או אף או רעות: 22 יריב עמו, והטעם יקח ריב עמו, כמו

---

1) לעד ג. 2) כום חמתו... נכדם = ג. 3) ומלת הם... שלמה = ג. 4) ומעבר הוא הכעב = ה. 5) ומלת חמר. ג. 6) מלות 'והטעם כתוא מכמר' לך למוהב, לו שלבוא הקדם יש כאן ומולי כל"ל: כתוא מכמר, הנה הוא סמוך אל מכמר, והטעם כמו יפלו במכמוריו:

והטעם שישתומם כל מי שיראה עבד השם: וטעם רבים הגוים: ׳וטעם כן כאילו אמר היה כן: כן משחת מאיש, והנה משחת תאר השם: ותארו, בא על דרך רחבו[1]: וזה דבר ידוע, כי כמה גוים יש בעולם שיחשבו כי צורת היהודי משונה מכל הצורות, וישאלו היש ליהודי פה או עין, כן[2] [שמעתי] בארץ ישמעאל ובאדום: 15 כן יזה וגו׳, זה הטעם כמו ירום ונשא, כאשר היה (כן) אמת[3]) שנשחת תוארו בעיני הרואים, כן יבא זמן שינקם מהם: וטעם יזה ישפוך דמיהם: אז יקפצו מלכים פיהם, והנה עליו כמו בשבילו: אשר לא ספר להם ראו, שלא עלה על לב הגוים שתהיה לישראל[4]) תשועה:

נג

1 מי, אז יאמרו הגוים[5]) מי האמין וגו׳ מי היה מאמין שתהיה כשמועה הזאת ששמענו: וזרוע י׳ על מי נגלתה, לעולם, כאשר נגלתה על אלה 2 ויעל, והנה הוא עבד השם מישראל, או כל ישראל: [לפניו], לפני השי״ת[6]): עולה [צ״לו יעל] כיונק, כמו ילכו יונקותיו [הוסע י״ד ז׳]: וכשרש מארץ ציה, שלא יתן פרי שלא יגדל: לא תאר לו, פירושו כמו[7]) ותארו מבני אדם [כ״כ י״ל]: ונראהו ולא מראה, ולא משרת עצמו ואחר עמו וכן הוא ולא נחמדהו, וכמוהו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ״ח י״ל]: 3 נבזה וחדל אישים, חדל להחשב עם אנשים: איש מכאובות, עבד השם, ואם על הכל הטעם כמו איש מלחמה, והוא קרוב מטעם עצם, והוא סמוך, וטעם מכאובי וחלי, צער הגלות: וכמסתר פנים ממנו, יש עד היום הזה גוי[8]) כאשר יראה יהודי יסתיר פניו ממנו, והטעם שלא יראנו להושיעו: 4 אכן, זה הוא ראש הפסוק אנחנו היינו מחליאים, והוא היה נושא מכאובינו שהיינו מכאיבים אותו היה סובל, ואנחנו חשבנוהו שהוא נגוע, מגזרת והנה הנגע עמד בעיניו [ויקרא י״ג ל׳]: מוכה אלהים, סמוך, שהשם הכהו ועניהו: עד הנכון שהחלאי׳ ראויין לבוא עלינו, בעבור כי תורתינו הכל הבל, ובאו על ישראל שתורתם תורת אמת, והעד כולנו כצאן תעינו: 5 והוא מחולל, מגזרת חלל[9]): ומוסר [שלומנו], שיתמיד[10]) שלומנו, והוא עליו, והעד ובחבורתו נרפא לנו: וטעם מחולל [מפשעינו][11]) כי השם יפקוד על הגוים, בעבור שצערו ישראל, וכתיב ונקיתי דמם לא נקיתי [יואל ד׳ כ״א] וטעם מוסר שלומנו ידוע, כי כל זמן שישראל בצער הגלות יהיה[12]) שלום לגוים, הלא תראה

---

[1]) כמנו, ונמ על דרך כמוך (?) נ. [2]) כד״ק בפיהוסו גוסס כן הוא. [3]) ממתנו. ד. [4]) לעולם. ג. [5]) הגויים זה לזה. נ. [6]) לפניו לפני השי״ת. נ. [7]) פיהוסו לזיונו כמו. ם. [8]) לזי. [9]) חיל. ג. נ. [10]) פיוסק. ם. [11]) נכפל לנו והטעם. ג. [12]) כי יש זמן שיסבלו בצער הגלות ויסיס. נ.

שהוא כמו מי אפסי', ואל תתמי[1]) כי הפסוק ישים יד ורגל ובטן ופה והטעם ידוע, שהמדבר הוא בן אדם וכן השומע, ישים הדברים בדרך משל כאילו הם על צורות בן אדם, להבין השומעים: 11 סורו וגו', אמר רבי משה הכהן ז"ל צאו מתוכה של בבל, והנכון בעיני שמלת סורו סורו טמא, לכל הגולה שהיא בינות הגוים: סורו סורו, פעמים דרך מהירות כמו סורה אדוני [סופט' ל' י"ח]: צאו משם, כל אחד ואחד ממקום גלותו: טמא אל תגעו, שיבדלו מאומות העולם: צאו מתוכה, כל אחד ממדינת גלותו, כי אין בכל הפרשיות למעלה זכר בבל: הברו, בנין נפעל והיה ראוי להדגש בעבור אות הכפל: נשאי כלי י', הם ישראל נושאי התורה, ויש אומר על הלוים שהם נושאי הארון, והראשון נכון בעיני: 12 כי לא בחפזון תצאו, כאשר יצאתם ממצרים: כי הולך לפניכם, כבוד השם: וטעם מאספכם בעבור שהם מפוזרים בגלות[2]), ולפי דעתי כי השם יסוב אותם, כי הכבוד הולך לפניהם ואחריהם, כמו מאסף לכל המחנות [בתלכר י' כ"ה] 13 הנה ישכיל עבדי, זאת הפרשה קשה מאד: אמרו תועי רוח[3]) שהוא רמז לאלהיה', ויפרשו עבדי הגוף, וזה לא יתכן, כי הגוף לא ישכיל ואפי' כשאדם חי, ועוד מה טעם יראה זרע (יאריך ימים)[4]), והוא לא היה לו בן[5]), ועוד יאריך ימים ולא היה כן, ועוד ואת עצומים יחלק שלל, והראיה גמורה כי למעלה, כי הולך לפניכם י', והם ישראל, ואחר כך רני עקרה, והיא כנסת ישראל, והנה טעם עבדי, כל מי שהיה בגלות מישראל והוא עבד השם, ורבים פירשוהו על משיח, בעבור שאמרו קדמונינו ז"ל [מדרש רבה מיכה פ' ט"ו] כי ביום שחרב בית המקדש נולד משיח, והוא אסור בזיקי', והנה אין טעם לפסוקי' רבים, נבזה וחדל אישי', מעוצר וממשפט לוקח, ויתן את רשעי' קברו, ומה טעם יראה זרע יאריך ימים, והגאון רב סעדיה ז"ל פירש כל הפרשה על ירמיה ויפה פירש וטעם יזה גוים רבים בפיו בדרך נבואתו, כיונק לפניו גם כתב בתחלת ספרו [ירמ' פ' י'] כי קטן היה כאשר נתנבא, ויי הפגיע בו והוא חמא רבים נשא כי כן כתוב זכר עמדי לפניך לבקש עליהם טובה [סם י"פ כ'], כשה לטבח יובל וכן כתוב ואני ככבש אלוף יובל לטבח [סם י"פ ט"ו], ופירש את עצומים יחלק שלל על ארוחה ומשאת שנתן לו רב טבחי' [סם מ' ה'], והנכון בעיני כי כל הפרשה דבקה כי מה טעם להזכיר ירמיהו אחר הנחמות ולפני הנחמות[6]), והנה ידבר על כל עבד י שהוא בגלות, או יהיה עבדי כמו ישראל עבדי[7]), וזה קרוב מזה: והנה ישכיל עבדי, יבין עבדי, כי עוד ירום ונשא, מבנין נפעל: 14 כאשר שממו עליך, כמו ושממו עליה אויביכם [ויקרא כ"ו ל"ב],

---

[1]) כמו פיקח בכ חס הכתוב, ולא תתמה. נ. [2]) ועטה מלקבצכם . . . בגלות = נ.
[3]) = פ. ומחכים. נ. — נעצי פלוגתיהו. ד. [4]) = ג. [5]) והוא לא כלה בן. ג.
[6]) ולפני הנחמות = נ. [7]) או יהיה עבדי הנביא. ג. נ.

החלי, מבעלי הה״א בא על דרך האל״ף, ואף כי שמצאנו תחלואיה אשר חלה יי בה [דכריס כ״ט כ״ח], והנה חפץ דכאו, לייסרנו בגלות: אם תשים אשם נפשו, שיתודה ויודה, והטעם אם תשי׳ נפשו אשמתו לנגדו, השם ירבה בניו[1]), ויאריך ימים שיראה הוא ובניו בישועת השם, והנה ידבר על הדור שישובו לשם בעת[2]) קץ ביאת המשיח: וחפץ יי בידו יצלח, הטעם על התורה שישובו הגוים לדת השם[3]): 11 מעמל, הטעם השכר שיקבל על אשר סבל: יראה, חפצו או יראה טוב עד שישבע, בעבור כי בדעתו יצדיק רבים, והם הגוים שילמדום ישראל לעשות התורה: וטעם ועונותם הוא יסבול, שישתתף ישראל עם צער הגוים ברוב עונותם, לא כאשר עשו הם לישראל, או הטעם שיתפלל לשם בעד הגוים[4]), כטעם ואם משפחת מצרים לא תעלה [זכרי י״ד י״ח], וזה הנכון בעיני, כי הפסוק הבא אחריו לעד: 12 לכן וגו׳, כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק דרך משל על המתים על ייחוד השם, וטעם רבים כמו גדולים כמו על כל רב ביתו [מסמר ס׳ ח׳], והם הנביאים, והעצומים הם האבות, הטעם שיהיה חלק מתי הייחוד עם הנביאים, וידענו כי זה דבר אמת הוא, רק איננו מטעם הפרשה, והנכון בעיני כי הוא כן, לכן אתן לישראל חלק בז ושלל מגוים רבים: ואת עצומים, כמו בצאתי את העיר [שמות ט׳ כ״ט] תחת וגו׳, זה[5]) שכר בעבור כי הערה נפשו למות, וי״א כמו גלה, והטעם בפרהסיא, והנכון בעיני שהוא כמו ותער כדה [בראש׳ כ״ד כ׳], ואם הם שנים בניינים והעד אל תער נפשי [תהל׳ קמ״ב ח׳], כטעם שפך: ואת, ועם: פושעי׳, שפשעו בשם: [נמנה], כן היו ישראל נחשבים: והוא חטא רבים נשא, כי בעבור צערם[6]) היה שלום לכל הגוים, וההטא שהיו ראוי׳ הם לישאתו היה ישראל נושאו: ולפושעים, בעבור הפושעים: יפגיע, בשם, כטעם דרשו את שלום העיר [ירמ׳ כ״ט ז׳], והנה פירוש ולפושעים הגוים: והנה פירשתי לך כל הפרשה, ולפי דעתי כי הנה ישכיל עבדי הוא שאמר הנביא עליו, הן עבדי אתמך בו [מ״ב א׳] ויאמר לי עבדי אתה [מ״ט ג׳] וכן כתוב בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים [נ״ג י״א] וכתי׳ גוי נתתי למכים [נ׳ ו׳], והסוד כאשר רמזתי בחצי הספר, והנה כל הפרשיות דבקות זאת עם זאת:

נד

1 רני עקרה, כנסת ישראל עקרה לא ילדה והיא עקרה, והטעם שמעט מספר ישראל: פצחי גם צהלי פירשתיו: לא חלה, מגזרת חיל [שמות

---

[1]) וס תשים לשמתו נפשו יולוס השם יולוס בניו. ג. — וס תשים לשמתו נפשו יולוס השם יולוס בניו. ג. [2]) בעתם. ד. [3]) בעתם קץ .... השם. = ג. [4]) בדוב עונותם .... בעד הגוים. = ג [5]) השם מן העיר וחס. ג. [6]) כי בעדם. ג.

כתוי על עת הישועה, והיתה עת צרה [דניאל י"ב א'], ועוד כתוי באשר השיבו המלאכים כי כל הארץ יושבת ושוקטת [זכרי' ו' י"א] וענה המלאך עד מתי לא תרחם ירושלם [מס י"ב], הטעם כי כל זמן שיש לגוים השקט לא תרוחם ירושלם: 6 כולנו, באחרונה יכירו האמת, והנה הוא דבק עם נגוע ומוכה אלהים, וכמוהו אך שקר נחלו אבותינו [ירמ' ט"ז י"ט]: הפגיע, מגזרת ויפגע במקום [בראי כ"ח י"א]: עון, במקום הזה כמו עונש כמו אם יקרך עון [שמואל ב' כ"ד י'] כי לא שלם עון האמרי [בראי ט"ו ט"ז] ויגדל עון בת עמי [איכה ד' ו'], ויש אומרים מגזרת ואל תפגע בי [ירמ' ז' ט"ז], ויהיה פי' עון כלנו כמשמעו, והטעם כי יפגע בעבור היות שלום בעולם, כטעם ודרשו את שלום העיר [מס כ"ט ז'], לכן מלת עון תבא קשה עם הפגיע בו: 7 נגש, מבנין נפעל: ולא יפתח פיו, ואין צורך לפרש זה, כי כל יהודי כן הוא בגלות, כי בשעה שיעונה לא יפתח פיו לדבר, אף כי הוא הצדיק שבהם לא יתעסק בעולמו כי אם בעבודת השם ולא יכיר שר או גדול שיעמד לו בפרץ בקום עליו אדם, ולא יפתח (לו) פיו והטעם בכל עת[1]: 8 מעצר וגו', והנה השם גואל ישראל והאמת[2] צדיקי ישראל: לוקח, השם לקחו מעוצר והוא היה עצור: וממשפט, משפט נקמות: ואת דורו מי ישוחח, כמו או שיח לארץ ותורך [איוב י"ב ח'], והטעם מי היה מגיד לאנשי דורו שיהיה כן[3]), והוא[4]) כבר היה כמו נגזר מארץ חיים: מפשע עמי, דברי כל גוי, וזה שהנגע שיהיה לישראל היה מפשעינו, כמו מחולל מפשעינו, והנכון שהוא כן, ומפשע עמי יבא הנגע להם, בעבור מלת למו שהוא כמו להם: 9 ויתן, יש מפרשים על מתי גלות, ויש[5]) אומרים שמלת במותיו מגזרת ואתה על במותימו תדרך [דברים ל"ג כ"ט], והטעם בנין שיושם על הקבר, והנה יהיה במותיו כמו קברו: ואת עשיר כמו ואת רשעי, והטעם הגוים שהם עשירים כנגד ישראל, והנכון בעיני, שטעם הפסוק, שכל כך היה ישראל בצער בגלות, שהיה רוצה שימות עם הגוים, כמו תמות נפשי עם פלשתים [שופטים ט"ז ל'], והכתוב אמר ויתן על מחשבתו, כמו וילחם בישראל [יהושע כ"ד ט'] על בלק, והעד כי זה מרוב הצער, שאמר על לא חמס עשה כי הגוים יצערו ישראל חנם, ולא בעבור מעשה שעשו, ולא דבור רע שידברו שהוא נכון להתפרש לשני עניני, ואם טען טוען, והלא במות לא תשתנו במלת על במותימו, ומדוע השתנה במלת במותיו, יש להשיב, כי זאת המלה תבא על שנים משקלים, כמו סריסי פרעה [בראי מ' ז'] וסריסי המלך [אסתר ו' י"ד]: 10 ויי הפץ דכאו, כמו דברו לשלום [בראי ל"ז ד'], מהבנין הכבד הדגוש:

---

[1]) כלומ"ע פי' כלן מדוע 'לא יפתח פיו' פעמים בפסוק זה מו היא גב' לחכת במקום 'ולין לוכך .... בעצה': [2]) כ"ל כי פעות קופר יש כלן ול"ל 'והמה' במקום 'והמאמן': [3]) ליפכלל כן. ג. [4]) כי נגזר, והוא. ל. ג. ג. [5]) וי"ל שמלת במותיו כמו במותו מע"ש שהיא מלה זכה במותי וי"ל. ג.

אדומות, כאשר פירשתי במגילת איכה [ד' ז']: 12 ושמתי כדכד, אין רע למלת כדכד במקרא, והוא אבן יקרה: ושמשותיך, מגזרת שמש, והם[1] בחלונות (צ"ל חלונות) ישימו בם זכוכית, וזה מנהג ארמוני המלכים: [ושעריך], והם המשמשות[2] על השער: אקדח, אבן יקרה, ואל"ף נוסף והוא מגזרת כי איש קדחה באפי [לעיל ל"ג כ"ג]: לאבני חפץ, שיש לאדם חפץ בהם, לא ככל האבנים שהם מושלכות אין חפץ בהם: 13 וכל בניך למודי, כמו תלמידי, והנה המלה תאר השם: ורב, פועל עתיד בעבור הוי"ו: 14 בצדקה תכונני, מבנין התפעל והתי"ו מבולע, והטעם שיעשו ישראל צדק בעולם ולא יעשקו הגוים כמשפט המלכים: וטעם לא תיראי, בעבור העושק והחמס יסיר השם המלכות: 15 הן גור וגו', אמר רבי יונה הן גור יגור כמו חבור ואמר כי כמוהו נהרסו ממגורות [יואל ג' י"ו], והטעם היתכן שיתחבר חבור כי אם ברשותי, והטעם על גוג ומגוג: מי גר אתך, פי' מי שהתחבר והיה אתך ושב עליך, אז יפול, והנכון בעיני כי גור יגור כמשפטו, וכן הוא, היתכן שיגור עמך גר בארץ שהוא שלי כי אם ברשותי, מי שירצה לגור עמך בארצי עליך יפול, כמו אל הכשדי' אתה נופל [ירמ' ל"ז י"ג] על פני כל אחיו נפל [בראש' כ"ה י"ח], והטעם שיפול (צ"ל שיפיל) עצמו תחת רשותך: 16 הנה וגו', דרך משל: ומוציא כלי מהאש ויתקנהו, וגם אנכי בראתי המשחית שישחית כלי החרש: 17 כל כלי יוצר, שיוצר עליך, להיותו לא יצלח, רק ישבר, הנה יוצר מהבנין שלא נקרא שם פועלו על משקל יוסר [ויקרא ד' ל"ה]: וכל לשון וגו', הנה פירוש זה כל כלי: תרשיעי, הטעם שיאמינו הגוים בתורה, וישראל יראום רשעת דתיהם: זאת נחלת עבדי יי, מהשם[3], על התורה או על ארץ הצבי:

נה

1 הוי, לשון קריאה, כמו[4] הוי כל צמא, אלה דברי השם לאומות העולם, בימים ההם מי שירצה ללמוד תורה: ואשר אין לו כסף, והטעם אם אין לו כסף לקנות, שאין לו כסף ללמוד: שברו [ואכלו], הטעם על החכמה, כטעם אכול את המגילה הזאת [יחז' ג' א'], כי החכמה לנשמה כמאכל לגוף: ולכו, אלי: והטעם[צ"ל וטעם] ושברו חנם, ואכולו בלא כסף, וטעם שברו יין וחלב, כי שניהם הם כמו מאכל ומשתה, וכן יודו חכמי הרפואות, וטעם[5] יין וחלב, כי התורה נמשלה בהם: 2 למה וגו', שיוגיעו עצמם בחכמות נכריות שלא יועילו: ואכלו טוב ותתענג בדשן, כמו והיה דשן ושמן [ל' כ"ג]

---

[1]) והיל. ב. [2]) המשמות. ג. [3]) והטעם על. [4]) נכלמה שים כלון מקמון לחכ מלה כמו, ויוחכ מקומם הוא נכתב כ"י ג. [5]) כמו הל ליון: [5]) ל"ל לו טעם. — לו מלות וטעם יין.... בהם, מקומן למעלה לחכי מלה גוף:

ט"ו י"ד] וכן הוא, פצחי רנה וצהלי עקרה, אשר לא חלה, ועל דעת ר' משה הכהן ז"ל בבל, ועל דרך האמת כל אומה שיש לה בעל והוא מלך: 2 הרחיבי וגו', טעם הרחיבי מקום, בעבור רוב הבנים: יטו, שב אל בני שוממה[1], או תחסר מלת נוטים כמו ויאמר ליוסף [בר' מ"ח כ'], וטעם אל תחשוכי כמו אל תמנעי אותם, שיטו יריעות אהלך: מיתריך, מיתרי האהל והנה הטעם המדינות והכפרים: 3 כי ימין ושמאל תפרצי; כמו כי תרבי וכמוהו ופרצת ימה [שם כ"ח י"ד] ויש מפרשי שהוציאוהו מגזרת פרץ: וזרעך גוים יירש, פירוש כי ימין ושמאל תפרוצי: יושיבו, זרעך: 4 תחפירי, כמו וחפרה הלבנה [כ"ד כ"ג], וטעם אל תיראי בהיותך בגלות: עלומיך, רמז לגלות עלומיך[2], או רמז לבית ראשון וגם שני, שהיו רעות רבות לישראל מעורבות בימי מלכותם: אלמנותיך, חסרון המלכות: 5 כי וגו', מלת בועליך על לשון רבים, וכן עושיך, כמו ישמח ישראל בעושיו [תהל' קמ"ט ג'] על דרך מלת אלהים ואדונים, כאשר פירשתי בספר בראשית [בר' מ"ז], והנה טעם בועליך כמו מלכך, (ואלהייך כמו)[3]: אלהי כל הארץ יקרא, הטעם כי כל הגוים ישובו לתורת השם וכן כתוב לקרא כלם בשם יי [צפני' ג' ט']: 6 כי וגו', בעבור שאמר וחרפת אלמנותיך, שהגוים מחרפים את ישראל שאין להם מלך, אמר השם כאשה עזובה היית ועצובת רוח שעזבה בעלה, והנה בעלה חי, כאשר אמר כי בועליך עושיך, ומלת עצובת שם התואר ולא פעול ואם הוא על משקלו, על כן כתוב קראך יי ואשת נעורים כי תמאס אמר השם, וכן היית: 7 ברגע, ב"ת ברגע נוסף כבי"ת בתחילה, בראשון, ויש מפרש שפירש כי הוא מן רוגע הים [כ"ג ט"ו], והעד וברחמים: 8 בשצף, אין רע לו, והטעם כמו מעט: ובחסד עולם, הפך רגע: הנה הטעם שתעמוד מלכות ישראל לעולם כאשר הוא מפורש בספר דניאל [ז' כ"ז], והנה יהיו ימי הגלות[4] ואם ארכו, כמו רגע בנגד ימי המלכות שלא יפסקו: 9 כי מי נח, המבול שהיה בימי נח: זאת, הטעם זאת הגזירה שגזרתי והנחמה שאמרתי: וכאשר נשבעתי שלא יעבור מבול כמי נח על הארץ, והוא הכתוב ולא אוסיף עוד להכות את כל חי [בר' ח' כ"ו]: וטעם מקצוף עליך, בעבור שהמשילה לאשה עזובה: 10 כי וגו', הטעם, יתכן שימושו ההרים רק חסדי מאתך לא תמוש וברית שלומי ביני וביניך, והטעם כבעל עם אשתו ביניהם ברית שלום: תמוטינה, כמו תשובינה [יחז' ט"ז כ"ה], כי לשון נקבות בפעלים השניים הנראים יבואו על שני משקלים: 11 עניה סוערה, כמו הולך וסוער [יונה א' י"א], או שהיא עומדת בסערה, זאת ירושלם: בפוך, אבן יקרה שחורה, ויש אומרים שכמוהו נפך ספיר [שמות כ"ח י"ח]: אבניך, שיבנו בהם: בספירים, אבנים יקרות

---

1) בני ישראל שוממה. ג. — ישראל. ב. 2) כ"ל כי ל"ל מלכיה, או להוסיף כמו מלמותיך: 3) = ג. 4) מלכות ישראל.... ימי הגלות. = ב. ג.

נו

1 כה, אחר שתדעון כי השם יגאלכם [ויעשה] לכם כל אלה המובות, שמרו משפטיו כי קרובה הישועה, והנה לעד כי העונות מעכב (צ"ל מעכבות) ביאת משיח: 2 יעשה זאת, המצוה שאמר והיא שמור שבת מחללו, וידוע כי שבת סימן התיו לנקבה, אולי זה בא באילו אמר יום שבת, או יהיה ו"ו מחללו חלול השמור, כי עם כל פועל שם הוא בכח הלשון ואם לא נכתב, כאשר פירש רבי משה הכהן ז"ל במלת ותצפנו [יהושע ג' ד'] שהוא שב ללקח[1], וכמוהו וברב יועצים תקום [משלי ט"ו כ"ב], והטעם עצה ואם לא נכתב: 3 בן הנכר, אלה הגרים גרי הצדק: הגלוה, פועל עבר וההי"א תחת אישר, כה"א ההלכוא אתו [יהושע י' כ"ד]: יבדילני, פתח גדול תחת קמץ קטן, וכמוהו כי עתה יאהבני אישי [ברא' כ"ט ל"ג]: הן אני עץ יבש, בעבור שלא יוליד: 4 כי כה אמר י', הזכיר השבתו', כי אות היא בינו ובין שומרימו בעבור ששבת השם, הנה כל שומר שבת הוא לשם[2]: 5 ונתתי, יד, מקום, כמו יד תהיה לך [דברים כ"ג י"ג] (שם)[3]: 6 ובני [הנכר], (שם), הזכיר הסריסים קודם בני הנכר, בעבור שהשלים בהם, כי כן דרך המקרא ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו [יהוש' כ"ד ד']: לישרתו, שרות השם לעשות חקיו: 7 והביאותים, כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים, כדרך תפלת שלמה [מלכים ח' מ' ת"ל]: 8 נאם, מקבץ נדחי ישראל, כי אם[4] עלו מכבל ומעילם ואשור, וטעם לנקבציו[5] על הגרים, והנה עוד אקבץ גרים על נקבצי ישראל, ו"ו לנקבציו שב אל ישראל: 9 כל וגו', הטעם שהצדיקים גם הגרים ישובו, רק המקטרים לע"ז לא ישובו, והנה אתיו לשון ציווי, כמו אם תבעיון בעיו שובו אתיו [כ"ף י"ג] כמו בואו, מגזרת ואתא מרכבות קודש [דברים ל"ג ג'], והטעם, כי השם צוה לאומות העולם הרשעים, להרוג רשעי ישראל, כמו החיות שתהרוגנ' אלה את אלה[6]: 10 צופיו, יאמר אל נביאי השקר שהיו בישראל, והיו כצופים עורים, והנה דרך משל, על היום או על[7] כלבים אלמים בלילה כי לא ישמרו הבית ותועלת אין בהם: לנבוח, זעקת הכלב, וכן בלשון קדר: הזים, כמו כלבים, ואין ריע לו, כי ההי"א עיקר כה"א הורים והוגים[8] [כ"ט י"ג], כי לא יבא הפועל מבנין הפעיל כי אם במ"ם, פירש רבי יונה אמר המתרגם נייטין שכבין, לפי שהכלבים הם

---

1) כ'יהקח' ג. 2) מכבד לשם. ג. 3) נכתה כי מלת שם היא שתיים הפלעה הנשתת מפיכות ההצ"ע על מלת "וָשָׁם", וכן מלת "שם" לתחר מלת "ובני". 4) ל"ל הם. 5) ל"ל שלי"ל לקבץ. 6) תלה ותלה. ג. 7) ל"ל כי הדברים מצופים ומכוסים תקון וכל"ל "כל היום לו כמו". 8) לפשר שכוונת ההצ"ע על מלות הָרֹן וְהגוֹ, ועשה העתכם לו המעמיק:

כטעם[1]) תענוג הנשמה במות הגוף, או טעמו[2]): 3 הטו, ולכו ממקומכם אלי, כמו סורי אלי אל תירא [סיפסיס ל' י"ח]: ותחי נפשכם, הטעם עמידת הנשמה במות הגוף או טעם, שיחיים המשיח, אחר ששבו לדת השם[3]: ואכרתה לכם ברית עולם, שלא תמוט, כברית וחסד שכרתי עם דוד, וכתוב לעולם אשמור לו חסדי [תהל' פ"ט כ"ט] ויתכן היות חסדי דוד רמז על המשיח: שהוא ממשפחתו כאשר נקרא הנביא ישראל[4]), וכאילו הוא, כי חסדי דוד נאמני הם והעד על זה, הפסוק הבא אחריו: 4 הן עד, זהו המשיח: למ"ד לאומים שורש, ויתכן היות לטעם [והטעם] כי המשיח לעד כי אין מלך אחר נגיד על העולם: ומצוה, אשר יצוה מה שיצוה (יעשו)[5]): 5 הן גוי לא תדע, גוי לא היית יודעו תקרא, שיבוא אליך[6]), כטעם לעבדי קראתי [מיכ' י"ט ט"ז]: אליך ירוצו, והנה התברר מה שפירשתי: פארך, מלה זרה בדקדוק, כי אין כמוה בפעלים השלמים, רק בנחים כמו כשמעתו ענך [ל' י"ט]: 6 דרשו וגו', לפי דעתי כי זאת הפרשה תוכחה על אנשי דורו, הטעם אחר שתדעו כי תגאלו מבבל וגם מכל הגוים פעם שנית[7]) דרשו השם, וטעם בהמצאו לדורשים, כי ידוע שהשם נמצא בכל מקום ובכל עת, הנה הטעם קודם חתום[8]) הגזרות, וכן טעם בהיותו קרוב, רמז[9]) לשכינה שהיא במקדש: 7 יעזוב וגו', פירוש דרשו השם: דרכו, שהוא נהוג ללכת בה, ויעזוב איש און מחשבותיו, והנה העקר המחשבה והמעשה: כי ירבה לסלוח, העונות: 8 כי וגו', טעמו כי חשבתם שאגמול לכם רע אע"פ שתשובו אלי, על כן לא מחשבותי כמחשבותיכם, כי במחשבותי להטיב לכם, וככה לא דרככם דרכי, כי דרכי הם ישרי', גם מפורש בספר יחזקאל הדרכי לא יתכנו [יחז' י"ח כ"ט]: 9 כי וגו', דרך משל: 10 כי הגשם ברדתו מן השמים, ירוה את הארץ, על כן הורדתיה לתת זרע לזורע ולחם לאוכל: 11 כן יהיה דברי, לא ישוב אלי ריקם, והטעם כי אמלא כל אשר דברתי אל נביאי, וזהו 12 כי בשמחה תצאו, מהגלות: תובלון, אל ארצכם על סוסים ופרדים, [אם] על גלות בבל, כן היה, ואם לעתיד[10]) מפורש בסוף הספר [מ"ו כ'], י"א על שתי גליות דיבר: ימחאו, כטעם יכו, וזאת הלשון ידועה בארמית, ומגזרת ומחה אל כתף ים כנרת [במדבר ל"ד י"א]: 13 תחת הנעצוץ, כמו הנעצוצים [ז' י"ט], ואין ספק כי הברוש טוב ממנו: הסלפד, מין ממיני צמחי החוחים, הנה יחדש פלא, לשום נהרות במדבר, בשובם אל ציון, וזהו והיה ליי לשם לאות עולם, וזהו פלא עומד:

---

[1]) ל"ל ותמענג, הטעם. [2]) חסר כאן הפי' הב'. [3]) משם. ל. [4]) עיין פיכוסו למ"ע נ'. [5]) חסר ילוה הוא העשוי. ג. [6]) הן גוי לא היה יודע ותקכלתם שיהוה מלינ: ג. [7]) פעם שנים = ג. [8]) חוס. [9]) ל"ל כי לנינ להוסיף מלת "לו", כי "למז לשכינה שהיא במקדש" הוא פיכוס שני: [10]) לעתיד הס. ג.

יהיו לי, ואין צורך: 7 שמת משכבך, כזונה שתזנה במקום מגולה, והטעם בפרהסיא: 8 ואחר הדלת, גם כן בסתר: שמת זכרונך, כמו וזכרו כיין לבנון [הוסע י"ד ח'], וממנו אזכרתה [ויקרא כ' כ']: כי מאתי [גלית], כמו זונה, כי גלית עצמך מאתי, שהייתי מסתיר אותך: ותעלי, לזנות בפרהסיא: הרחבת משכבך, הטעם שיכיל המשכב אנשים רבים: ותכרת לך מהם, תחת ותכרתי, וכמוהו ותעשי הרעות ותוכל [ירמ' ג' ה'], ותכרתי לך ברית מהם, שבחרת להיותם אנשי בריתך: [אהבת משכבם], אותם שאהבת שישכבו עמך: [יד חזית], בכל מקום שראית[1]), (כמו בכל מקום אשר תראה דכריס י"ב י"ג)[2]): 9 ותשורי וגו', והנה עוד רעה אחרת, לא די שעבדת לע"ז, עד ששגרת דורון למלך אשור או למצרים להשען עליו, והנה ותשורי מגזרת ותשורה אין להביא [שמואל ה' ט' ז'], ויאמר רבי משה הנגיד ז"ל, כי ותשורה דמי המראה והנבואה, גם נכון הוא להיות ותשורי כמו אשורנו, הלכת לראות: בשמן, כי מארץ ישראל יוליכו השמן: צירך, הם השלוחים: ותשפילי, נפשך, עד שאול: 10 ברוב דרכך יגעת, מרוב דרכים ששנית, והנה יגעת[3]), ולא אמרת נואש לבי, כמו ונואש ממנו שאול [שמואל ה' כ"ז ג'], רק אמרת אולי תועיל יגיעתי: חית, כמו כח, והטעם דבק עם יגעת, על כן לא חלית: 11 ואת וגו', למה הוצרכת לדאוג מאויב ולירא מאויב עד שהוצרכת לכזב, ולא זכרת אותי: הלא אני מחשה, לפי דעתי שהוא פיעל יוצא לשנים פעולים, והטעם כי אני משתיק באמת מי שיכזב, כן אני וכן הייתי, ויתכן היות את מי דאגת, מתי יראת ממני, והראשון הוא הנכון, ויש אומרים שטעם מחשה כטעם החשיתי [מ"ב י"ל] שאסבול[4]), כאדם שישתוק: 12 אני אגיד צדקתך, בפה: ואת מעשיך ולא יועילוך, בעבור שמעשיך רע', שבטחת על זולתי י': 13 בזעקך[5]) יצילוך קבוציך, אלה שקבצת להושיעך, והנה קבוציך תאר השם, כמו למודי י' [כ"ל י"ג]: ואת כולם ישא רוח יקח הבל, (אותם) דרך משל שיאבדו ולא יראו ישועת השם: והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי, והנה הוא דבק עם הפרשה הנכתבת למעלה כל שומר שבת [כ"ו ו']: 14 ואמר, האומר או הקורא או הכרוז: סולו סולו, המסילה סקלו מאבן, וטעם פעמים שהקורא יקרא כן פעם אחר פעם: מדרך עמי, שהיו עובדי השם, על כן בסוף הפרשה אין שלום אמר י' לרשעים: 15 רם ונשא, שמו: שוכן עד, עד עולמי עד, עד שלא יוכל אדם לספור, והטעם נצח, וטעם שוכן כי כל הנבראים יש להם תנועה גם לכוכבים[6]) תנועה כנשמה: מרום וקדוש אשכון וגו', והטעם כי אשכון עם המלאכים למעלה, ועם דכא שהוא בארץ, (וטעם אשכון) להחיות רוח שפלים, או אשכון מרום להחיות

---

[1]) בכל מקום שתמצא = ג. נ. [2]) כמו מקום תמצא תמלאה. ו. — כ"ל כי היא נ"ל של פי' יד תזיה: [3]) והנה יגעת = ג. נ. [4]) = ג. [5]) בזעקך כתמצא מזעקי. נ. — בזעקך, כתמצא זעקתי ג. (זעקת?). [6]) לגיבוריס. נ. — לכבודים. ג.

אדוקים בתנומה יותר משאר כל בעלי חיים, והנה הטעם כפול: 11 והכלבים עזי נפש, רוב הנפש הנמצא במקרא על הכח המתאוה לאכל, כמו ונפשו מאכל תאוה [מיכה ל"ג כ'], והטעם, כי על (צ"ל כל) אלה הכלבים אין בהם תועלת רק יזיקו, כי הם חזקי התאוה, וזאת היא עזות נפש, ולא ישבעו לעולם, והנה הנמשל[1]: והמה, הטעם הכלבים הנזכרים, הם רועי ישראל שלא ידעו הבין, שם הפועל: איש לבצעו, מה יועיל לו מאומה כמו[2]) מה בצע בדמי [מלכי' ל' י']: [מקצהו], כל אחד מקצהו: 12 אתיו וגו', ובממון שיקחו חמס[3]) יתענגו בו לשתות, ואומר הרועה לחביריו בא ונקחה יין: ונספוא שכר, משכר[4]), כמו אל תהי בסובאי יין [משלי כ"ג כ'], ולא יעשו יום אחד לבדו, רק יום אחר יום: יתר מאד, תאר השם, שיהיה ליום מחר יתרון על היום בעונג ובמשתה:

נז

1 הצדיק, אלה מעשה הרועים[5]), הצדיקים אבדו, ואין איש שם על לב לאמר, מדוע יאבדו הצדיקים ויחיו אלה הרשעים, והנה זה פי' הנביא, נאסף הצדיק עד שלא יראה הרע הבא על ישראל, ועל עיר הקודש: 2 יבא וגו', [יבואו] הצדיקים בשלום על קברם, כטעם בשלום תמות [ירמ' ל"ד ה'] ואתה תבא אל אבותיך בשלום [ברא' ט"ו ט"ו]: ינוחו על משכבותם, כל מי שהולך נוכח השם, כטעם אחרי יי אלהיכם תלכו [דברים י"ג ה'], וי"א השלום יבא עם ההשקט וינוחו על משכבותם: הולך נכוחו, [והנה נכוחו] תחת נכחו, כי משקלי השמות משתנים: 3 ואתם קרבו, למשפט, עמי בית ישראל, יאמר יי: בני עוננה, כמו ועוננים כפלשתים [ב' ו']: זרע מנאף, הוא האב: ותזנה, האם: והטעם הבנים והבנות רעות: 4 על מי תתענגו, לבקש מה שעשה עמנו טוב[6]): הנחמים, הטוב בפירושים, שידבר על ע"ז, ויהיה הנחמים על משקל הנצבים [ברא' מ"ח ז'], מבנין נפעל, מגזרת בכל יחם הצאן [שם ל' מ"ח], והנה הוא דבק עם ילדי פשע והנה כתוב, ובחטא יחמתני אמי [מלכי' כ"ח ז']: שוחטי[7]), לע"ז, כמו ואשחט אותם [ברא' מ' י"ח] כמעשה הזונה שתהרג ילדיה: בחלקי, מגזרת חלוקי אבנים [שמואל ה' י"ז מ'], והטעם שיבקשו אבנים חלקים [צ"ל חלקות] לציירם להיות פסילים: 6 גם להם שפכת נסך, העל אלה אנחם, על הרעה שאעשה לך, ויש אומרים שהוא מבנין התפעל, כאילו אמר מה תנחומים

---

[1]) המשל. ג. [2]) כמו מה בצע כי נהרג. ב. [3]) המה. ג. [4]) נשכר משכר. ג.

[5]) הכפעים. ג. [6]) לנקם מהשם עשה עמנו טוב. ו. [7]) נכסם כלמ"ע היפה שחטי בני אשלים.

בעל עצבים[1]) וכמוהו אשה יראת יי [משלי ל"א ל'] ורבים כך[2]): 4 באגרוף רשע, דבר קשה שיוכה בו, ובדברי הקדמונים ז"ל בעלי אגרופין [פסחים כ"ג], וכמוהו באבן או באגרוף [שמות כ"ח י"ח], וי"א חתיכת עפר קשה, כמו מגרפותיהם [יואל ג' י"ז]: לא תצומו כיום, טעמו כיום הזה: 5 הכזה, יום ענות אדם נפשו, כפול, כי הוא הצום: הלכוף, מפעלי הכפל במשקל לקב אויבי [במדבר כ"ג י"ח]: כאגמון, צמח רך שישח את ראשו, והוא ידוע: יציע, דגשות הצד"י לחסרון יו"ד השרש, כמלת אצרך [ירמ' ג' ה'] והשלם ייציע, והטעם ישים מצע [כמו] ושק ואפר יציע [אסתר ד' ג']: 6 הלא, פתח, כמו התר: חרצובות, כמו קשרים, וכמוהו כי אין חרצובות למותם [תהל' ע"ג ד']: מוטה, כמו מטת עלכם [ויקרא כ"ו י"ג], והנה הטעם להחפיש העבדים, ככתוב בספר ירמיהו [ל"ד]: (העשוקים משפט), רצוצים, (כמו רצוצים) הם העבדים העשוקים, כמו רצוץ משפט[3]) [הושע ה' י"ח], כמו ואת מי רצותי [שמואל ב' י"ג ג'], ויש אומרים כי חרצובות רשע על המחשבות, והראשון נכון בעיני: 7 הלא פרוש, כמו פורש אין להם [מיכה ד' ל'] וכמוהו פריסת מלכותך [דניאל ה' כ"ח], והטעם פריסת נכר לחם: מרודים, המ"ם שורש, והנה הוא כמו מעונים [דה"י ב' ל' מ"ח], וכמוהו זכור עניי ומרודי [מיכה ג' י"ט]: תביא בית, בית שלך: ומבשרך לא תתעלם, כמו קרוב, כמו אחינו בשרנו הוא [בראשית ל"ז כ"ז]: 8 אז יבקע אורך כשחר, שכל רגע יוסף האור: וארוכתך, רפואתך, והוא שם, כמו אעלה ארוכה לך, ויש אומרים כי ארוכתך ימי גבול החולי, על כן מלת מהרה: והלך לפניך צדקך, יאספך, כמו מאסף לכל המחנות [במדבר י' כ"ה], והנה יהיה שמור: 9 מתוכך, מקרבך, והטעם על המחשבה, או מתוכך מתוך ישראל, וטעם מוטה העבדים[4]): שלח אצבע, שם הפעל על משקל כשכב אדוני המלך [מלכים א' א' כ"ה], כאילו אמר לשלוח[5]) יד להכות רעו, או לקחת הונו, גם ודבר און שם הפעל: 10 ותפק[6]), כטעם ויפק רצון מיי [משלי מ' ל"ה], והנה נפשך כדרך פעול: ונפש נענה תשביע, לעולם ענוי דבק עם נפש הוא צום, ומלת תשביע לעדה: וזרח בחשך, אפי' בחשך לילה יזרח אורך, והטעם כאשר תבוא רעה לעולם אתה תנצל: 11 ונחך יי תמיד, והטעם שהוא יהיה עמך בכל מקום שתלך: בצחצחות, כמו צחה צמא [ה' י"ג], הפך הריווי: ועצמותיך יחליץ, יש אומר כמו ידשן[7]) בלי חבר, ואחרי' אמרו יחזק, כמו חלוצי צבא [במדבר ל"א ה'], ויש אומרים שיחליץ כמו יַחֲלֵץ,

---

[1]) כל נעל עלמיכם. ג. [2]) העתיק הזה מן ויפקד נעל וגו' מקומו לפני מלת מנגפו: [3]) והנה הטעם להחפיש העבדים העשוקים משפט [כלומים מנגז]. ג. [4]) ומעם מוטה מועמ העבדים. ג. [5]) לְשַׁלַּח יָד. ג. [6]) ופפק [כלומר ותפיק]. ג. [7]) דָּשֵׁן וחלב תמצא נפשי. ג.

אלה השפלים: 16 כי לא לעולם אריב, עם ישראל: ולא לעולם אקצף, כי אני בראתי הרוחות, והנה ראוי להיות כי רוח מלפני יעטוף: ונשמות אני עשיתי, (כי) הטעם כפול: והנה יעטוף מגזרת לעני כי יעטף: [תהל' ק"ב ל']: 17 בעון, ואכהו, שב אל עמי הנזכר למעלה, או אל דכא ושפל רוח, ואכהו פועל יורה על זמן עומד, כי אין סימן לו בלשון הקדש: הסתר, הסתרתי פני והכיתיהו ביד, דרך משל, עד שלא ארחם עליו, והנה הסתר שם הפועל: [וילך שובב], הוא הלך שובב מתנצח ומתגבר ושב אל דרכו הרעה, ומלת שובב לגנאי: 18 דרכיו ראיתי, הנה זאת לאות על יושר פירוש הספר[1]), כאשר ראיתי דרכיו, או שעשה תשובה, או טעמו כמו כי יצר לב האדם רע [בראש' ח' כ"ב]: וארפאהו, כי כחולה היה, כי אין כח לחולה שילך: ואשלם נחומים לו, שאנחמהו על החולי שעבר עליו: ולאבליו, הם אוהביו כדרך האבלים על החולה במותו: 19 בורא, כל המפרשים אמרו כי השם הוא בורא, ותחסר מלת אמר, לולי שאין ראוי לחדש, כי הייתי אומר שהוא לשון בריאה מגזרת ובורא חושך [מ"ה ז']: ומלת ניב כמו פרי, כמו תנובות שדי [דברים ל"ב י"ג], והטעם הדיבור, וכן פירושו אמרו שלום לרחוק ולקרוב, הודיעו שכבר רפא השם את ישראל, והטעם[2]) ורפאתיו: 20 והרשעים וגו', והטעם שהשם ירפא צדיקי ישראל ולא הרשעים, כי הם כים שהוא נגרש תמיד, כמו ויגרשו מימיו, וקרוב מגזרת הנגי גורש מפניך [שמות ל"ד כ"ד]: כי השקט לא יוכל, פירוש כים נגרש, הנה תחסר מלת שהוא (נגרש)[3]), כי נגרש תאר השם: ויגרשו מימיו, כמו ינועו: 21 אין, על כן לא יהיה להם שלום, כי הם לא יוכלו השקט:

נח

1 קרא, דבר השם אל נביאו קרא בגרון אל תחשוך הקריאה, כי חשך פועל יוצא: כשופר, שישמעו כולם: 2 ואותי יום יום ידרושון, בפה (ובדעת): ודעת דרכי יחפצון, בדבור[4]) שישאלון אליהם[5]) משפטי צדק, והם חפצים להיותם קרובים אלי: 3 למה, הם מתעגים ואומרים לשם למה צמנו ולא ראית, כאילו לא תראה ולא תדע, והטעם לא תושיענו, והתשובה הן ביום צומכם ימצא כל איש חפצו, מי שיש לו מריבה עם אדם אחר: וכל עצביכם, ממון כמו ועצביך בבית נכרי [מלכי ב' ו'], וקרוב מגזרת עצבון [בראש' ג' י"ז] כמו יגיע כפיך [תהל' קכ"ח ב']: תנגושו, הנה הנו"ן כנו"ן כהנדוף עשן [שם ס"ח ג'], ויחסר בעל כאילו אמר

---

[1]) הספר. ג. [2]) = ג. — מלולי ל"ל וזה טעמו. [3]) [כלומר כיס שהוא נגרש]. ג.
[4]) בדבר. ו. — ל"ל בדבר או בדבר: [5]) מלכי. ג. — מלה הס. ג. — מלי הס. ד.

בתוך ביתו [זכרי' כ' ד'], והנה הזורה פעולה, כמו כי מולים היו [יהושע כ' ד'] סוגה בשושנים [כה"ש ז' ג'], היא[1]. מגזרת ויזר את הגזה [סופטים ו' ל"ח], כי מי שיזרנה אז תבקע הצפעוני[2] ויצא אפעה, כמו אפעה ושרף [ל' ו']: 6 קוריהם לא יהיו לבגד, והנה דמה כל מעשיהם למעשה העכביש שאיננו עומד[3]: 7 רגליהם וגו', כי מחשבותם שוד ושבר במסילות שידרכו בם והנה טעם רגליהם כפול: 8 נתיבותיהם, שהיו ידועות, עקשו, ומי ילך בנתיבותיהם וילמד מהם: 9 על כן וגו', הנביא ידבר על לשון ישראל שיאמרו בגלות: לנגוהות, כפול בטעם: 10 נגששה, כמו נמשש, ואין רע לו, וי"א מגזרת וגוש עפר [מיכ' ז' כ']: בצהרים, שהוא חצי היום, כאילו היינו בנשף, וזה דרך משל: באשמנים, יש אומרים קברים, ויתכן[4] שהוא כמו צהרים, או כמו בחיים, והטעם בינות החיים, ויתכן היות האל"ף נוסף והטעם בינות השמנים, והם הגוים: 11 נהמה כדובים וגו', והטעם, נצעק ואין מושיע, ואין מי שיעשה לנו משפט: 12 כי וגו', אלה דברי הנביא על לשון ישראל שיודו לשם עוונותם: ענתה בנו, כמו לא תענה ברעך [שמות כ' י"ג]: כי פשעינו אתנו, הם עוד: 13 פשוע וכחש, שמות הפעל', והנה פשוע לצאת מתחת הרשות: ונסוג, שם הפועל מבניין נפעל על דרך ונשלוח [אסתר ג' י"ג]: סרה, מגזרת סורר ומורה [דברים כ"ח י"ח]: הורו כמו עושו[5] [מיכ' מ' י"ג], והורו מגזרת על ברכת הורי [בראש' מ"ט כ"ו], ותהר את מרים [דה"י א' ד' י"ז], והנה הוא על משקל הגוו[6] והוי"ו שב אל שקר[7]), ויש אומרים כי היה ראוי להיותו על משקל בנה בניתי [מלכים א' ח' י"ח], ובאו זרות: וטעם מלב מלכם יוציאו דברי שקר: 14 והסג, מבניין שלא נזכר שם פועלו: וצדקה מרחוק תעמד, דרך משל, כי אין צדקתו [אמת], אמת לישון נקבה, והוא חסר נו"ן וימצא מבולע במלת אמתך [ל"ח י"ח]: ונכוחו, דברים שיאמר אדם לנכח חבירו, ראה דבריך טובי' ונכוחים [שמואל ב' ט"ו י"ג]: 15 משתולל, יש אומרים משוגע[8]), כמו אלכה ערום ושולל [מיכה א' ח'], אשתוללו אבירי לב [תהל' ע"ו ו'], ויתכן היות הכל מגזרת שלל, להסיר הון, הנה משתולל שם הפועל מבניין התפעל: 16 וישתומם, מגזרת שממה [ל' ז'], ורבי מנחם שהוציאו מגזרת שתום העין [במדבר כ"ז ג'] לא אמר אמת, כי לא יכול אדם לאמור מן וישבור וישבורר, כפול הלמ"ד: ותושע לו, כלשון בני אדם, כי השם הוא המושיע ואיננו נושע, והנה הטעם על כבודו להראות גבורתו: מפגיע, כמו ולפושעים יפגיע [כ"ג י"ב]: 17 וילבש, דרך משל לגבור שהוא לובש התחרא, הוא

---

[1]) מקומה לפני מלת פעולה. [2]) נ"ל מציתכה הצפעוני לז תזקע: [3]) כל הפסוק חסר בכ"י. ג. [4]) והנכון, ל. ג. [5]) קרא מגז' .... כמו עושו. = ג. [6]) והנה הוא ע"מ [והגוו] לא שקר. ג. — ע"מ הודו. ל. נ"ל כי ג' נג' בלמדום יחד, ל' הורו כמו ותהר לא מציס והנה הוא ע"מ הורי, ג' הורו כמו עושו מגז' על בנכח הורי: [7]) מולי נ"ל עשק וגם בכ"ז קשה ליישבו. [8]) = ל.

[מיוח ל"ו ע"ן] כאשר מצאנו ישליח [שמות ח' י"ז] ישלח [מסל' ע"ח ע"ה], ישמיח [מס פ"ט מ"ב] ישמח [מיכה ב' י"ן], וזהו הנכון, כי הנה הוא כמו שומר כל עצמותיו [מסל' ל"ד כ"ה], והנה יחלצם משבר: לא יכזבו, כמו יכרתו, וכזב [מס ל' ג'] מגזרתו, כי הוא דבר שאינו עומר, כי מקרה הוא: 12 ובנו, הבונים היוצאים ממך: מוסדי דור ודור, שהיה[1]) על מוסד שיעמוד לדור ודור: תקומם, כמו [תשובב מסל' ס' ג'] משובב נתיבות לשבת, אחר שאינם הולכים עליהם בני אדם, לשבת תשובבם[2]): 13 אם וגו', יי ינחך תמיד אם תשיב משבת רגלך, או הוא דבק עם משובב נתיבות, גם הוא נכון, וטעם משבת מלכת בשבת (רגלך): עשות חפציך, הטעם כפול: וקראת לשבת עונג, שלא תעשה בו מלאכה, ושתתענג[3]) הנפש בשמוע דברי תורה: לקדוש יי מכובד, הוא יום שבת, והנה פירוש מה טעם מכובד, והוא וכבדתו מעשות דרכיך, שאתה רגיל לעשות בחול, וכן (מצאנו) ממצא חפצך ודבר דבר עתיד, או בדברי העולם[4]), כי אם בדברי תורה, והכלל שאנחנו צריכין לקבלה: 14 אז תתענג, אם תקרא יום שבת עונג אז תתענג על יי, כבן שמתענג על האב, והרכבתיך על במותי ארץ, על גבהי הארץ והיא ארץ ישראל: והאכלתיך נחלת יעקב, הטעם, הנה ידבר עם בני הגולה, על כן והרכבתיך, גם משובב נתיבות:

נט

1 הן, הנה שב הנביא להוכיח עוד בני הגולה, ובאחרונה אמר, ואני זאת בריתי, והנה כל הפרשיות דבקות, וטעם הן לא קצרה, דעו[5]) כי לא קצרה יד השם מהושיעכם: 2. לבין אלהיכם, למ"ד עם בין, והיא לבד' תספיק, או מלת בין: הסתירו פני' מכם כדרך לשון בן אדם שיסתיר פניו ואזניו שלא יראה ולא ישמע: 3 נגואלו, מלה מורכבת מבנין נפעל ומבניין שלא נקרא שם פועלו: בדם, שפיכות דם: (והנה) אצבעותיכם בעון, בדבר עשוק: והנה המעשה והדבור (קרא) רעים: 4 אין קורא בצדק, מוכיח: ואין נשפט, תואר השם: בטוח על תהו, שיאמר איש לרעהו כן אעשה, והוא לא ימלא[6]) דברו: הרו עמל, משל על המחשבה: והוליד, והוא הדבור: 5 ביצי, והנה המשילם שהם[7]) כביצי צפעוני כאשר יבקעו: וקורי [עכביש], ידוע[8]) ממעשה העכביש: האוכל מביציהם, מביצי צפעוני: והזורה, היה ראוי להיות תחת הר"ש קמץ גדול, ובאה מלה זרה כמו ולנה

---

[1]) נכון שהיה. ג. נ. [2]) לחלק שמיכס הולכים עליהם לשבת תשובתכם. ג. [3]) ושתתענג נו. ג.
[4]) עמיד .... העולם. = ג. [5]) דעו כי. = ג. [6]) כ"ה בכ"י. ג. — יעלע. ד.
[7]) והנה המשל שהם. נ. [8]) בכ"י נ. ליתא; ל"ל יכיעה. עיין כל"ק בפיכוסו:

דורון: 7 ישרתונך, הטעם יהיו לצרכך, וכמוהו את בגדי השרד לשרת בקדש [שמות ל"ט י"ט], הם בגדי הנסיעה: יעלו על רצון מזבחי, והנה על ימשוך אחר עמו וכן הוא על מזבחי: 8 מי אלה, הטעם על הבנים, והנה קומי אורי [לעיל ס'] ידבר עם ציון: אל ארובותיהם, הם החלונות ששם קנם: 9 כי לי איים יקוו, שאתן להם שכר טוב: ואניות תרשיש כבראשונה, והזכיר תרשיש כי היא קרובה לארץ: כספם וזהבם, והנה הטעם, כי לי איים יקוו, כי לא יתנו להם ישראל שכר[1]), והנה הוא מפורש לשם י' אלהיך: והנה פארך בא בקמץ גדול תחת קטן בעבור היותו סוף פסוק: 10 ובנו וגו', אפילו בני ישראל לא יבנו חומות ירושלם כאשר לא בנו הבית, כי אם הגוים: 11 ופתחו, יש אומרים החרק תחת שורק, ויש אומרים כי ופתחו שב אל בני נכר, ואיננו רחוק, והנה הטעם ידוע[2]), להביא אליך חיל גוים ביום גם בלילה[3]): ומלכיהם, שהיו נוהגים יובאו נהוגים, כטעם לאסור מלכיה' בזקי' [מלכ' קמ"ט ח']: 12 חרוב יחרבו, מגזרת הרב, החרב נחרבו המלכים [מלכים ב' ג' כ"ג], ויש אומרים מלשון חרבן, והראשון הוא נכון: 13 כבוד הלבנון, והנה פי' האילנים הנכבדים בלבנון, ברוש תדהר ותאשור יחדו: לפאר, לבנות בית השם: 14 והלכו, שחוח, שם: וקראו לך עיר י', והנה לעד [כ'] קומי אורי אמר על ציון[4]): עיר ימשך עצמו ואחר עמו וכן הוא ציון עיר קדוש ישראל, כמו אל באפך תוכיחני [תהל' ו' ב']: 15 עזובה, בהיותה חרבה: משוש דור ודור, הטעם משוש שלא יפסק: 16 וינקת חלב גוים, הטעם ממון שיתנו מם: ושוד מלכים, מגזרת שדים [ל"ב י"ג], כי משקלי השמות משתנים: 17 תחת הנחשת אביא זהב, אשים בלב הגוים שיביאו הזהב, והנכון שאביא לך שכר זהב[5]), והנה הנחשת נכבד מהברזל על [כן] תחתיו זהב כנגדו: ושמתי פקודתך, אנשי פקודתך, כמו פקיד, והם החולקים המם: [שלום], שיקחוהו בשלום: ונוגשיך [צדקה], בצדקה: 18 לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר, הטעם כפול: וקראת, יש אומר' כמו וקראת אתכם הרעה [דברים ל"א כ"ט], ויש אומרים מלשון קריאה, כי הישועה תקרא אל חומותיך, והנכון שמלת וקראת לנכח ציון, כי חומותיך תקראם ישועה, והעד ושעריך תהלה, והנה וקראת ימשוך אחר עמו כמשפט: 19 לא וגו', לא תצטרכי לאור השמש בעבור אור השכינה: לאור עולם, יומם ולילה: 20 לא וגו', זה השמש לא יבוא וירח אשר[6]) לא יאסף, והטעם כי בהתחברו עם השמש אז יעדר אור מהארץ: ושלמו ימי אבלך, כי האבל ישב בחשך: 21 נצר, כמו ונצר משרשיו יפרה [י"א י']: מעשה ידי

---

[1]) כי יתנו להם שכר. ג. — שלחתן להם שכר. ג. [2]) = ג. [3]) כי ציוס וגלילה הולכים. ג. [4]) שלמעלה על ציון. ד. — וכלומר כי היא הגלקסיה הכוכבית, כי כוונתו לעיל בתוך הספרי, הזולתי כי הכוכבי קוראי על ציון, קומי אורי: [5]) כ"א זהב נגוסי. ו. [6]) אולי ל"א ויהי שמש יהיה לך: — היהם. ד.

השריון: תלבושת, השנים[1]) תוין נוספין כת"ו תפארת [ג' י"ח]: ויעט, עטיה כאילו עוטה מעיל: 18 כעל וגו', כאיש יקנא. על גמולו, והטעם שישלם חימה לצריו: [לאיים] לכל האיים, גמול ישלם, והנה צריו ואויביו ביבשה, גם הזכיר לאיי[2]) הים: 19 וירא, י"א שהוא מלשון יראה והוא חסר י"ד, וי"א כמשמעו: וטעם שם יי מעשהו, והעד את כבודו: כי יבא כנהר צר, כמו צר ומצוק מצאוני [תהל' קי"ט קמ"ג] והנה הוא שם, רוח יי נוססה בו מגזרת נס, וזה הטעם קרוב מדברי דניאל והיתה עת צרה לכל העולם אשר לא נהייתה כמוה [דניאל י"ב א']. וישראל לבדם ינצלו על כן אחרי זאת, ובא לציון גואל: 20 ובא לציון גואל, זה המשיח וטעם לשבי פשע כמו כל הנמצא כתוב בספר [דניאל י"ב ז']: 21 ואני זאת בריתי, הנה אכרות ברית עמהי ומה היא רוחי אשר עליך, וכ"ף לישראל ידבר, וטעם רוחי נבואתי, כאשר כתוב, והיה אחרי כן אשפך את רוחי [יואל ג' א']: ודברי אשר שמתי בפיך, והטעם כפול, כי התנבאו ולא תפסק להם הנבואה מזרעם לעולם:

ס

1 קומי אורי, לשון[3]) ציווי כמו בואי [שמואל ב' י"ג י"ז], בא בחולם בעבור האל"ף: כי בא אורך, לשבח, ולפי דעתי שביאת האור הוא חשך, כמו[4]) בא ערב ונפסק האור שהיה לך, וזרח עליך כבוד יי, והעד לא יהיה לך עוד אור השמש לאור יומם [להלן י"ט], וטעם אורי על מלכות או הנבואה: 2 כי הנה החשך יהו כטעם כי יבא כנהר צר [כ"ט י"ט]: וערפל [לאמים], תכסה לאומים: ועליך יזרח יי, והטעם עליך לבדך: 3 והלכו גוים לאורך, כי מנהג מי שהוא בחשך לראות היושבים באור: 4 כולם, רמז על בניך ובנותיך[5]) שיזכירם, ויתכן להיות כלם סימן המלכים: תאמנה, מגזרת ויהי אומן את הדסה [אסתר ב' ז']: 5 אז תיראי, והטעם כאשר יבאו המלכים אליך ויביאו בניך, אז תיראי כאדם שיפחד בבא לו תשועה ודבר שלא עלה על לב, כאשר יקרא למצא אבדה: ונהרת, תרוצי פה ופה: ופחד, והנה יהיה פחד מעורב עם שמחה, ואת רחב לבבך[6]), הפך הצרה: כי יהפך עליך המון ים, או טעם תיראי מרוב המון[7]) שיהפך עליך: חיל גוים, ביבשה: 6 שפעת, הבורה, כמו שפעת (מים) אני רואה [מלכים ב' ט' י"ז]: בכרי, הבי"ת משרת, מגזרת שלחו כר [ט"ז ח'], ישאו

---

1) סס, השניים. ס. ג. 2) לאיי"סס. ו. 3) לציון. ג. 4) כ"ל כי סמך כאן הכתי' סמך היתה כוונת הלמ"ע להביאה כאן, וכל"ל כמו כי צת השמש (צפת' כ"ט י"ט): צכ"י ג. ג. הגר' צת עצמו. 5) רמז על בניך ובנותיך לב. ד, רמז על לב. ג. ג. כ"ל כי מלת "לב" היא מלכים הבאתם ממלום "על לב": 6) לב. ג. 7) המון ים. ס. ג.

יאמר ישראל שוש אשיש: יעטני, פועל עבר מגזרת עוטה אור כשלמה [תהל' ק"ד ב'], והם שני בניינים (צ"ל שרשים): כחתן יכהן פאר, הוא פועל יוצא, שהוא[1]) מצטרך לפאר נפש כאשר פירשתי במלת ישרתונך [ס' ז']: תעדה כליה, הם הקשורים על גרגרותיה: 11 כי כארץ [אשר תוציא צמחה וכגנה] אשר זרועיה תצמיח, יצמיח[2]) צדקה, הטעם שיגדל הצדק כאילו הוא צמח:

סב

1 למען, אלה דברי השם, ורבים אמרו שגם אלה דברי ישראל בגלות: כלפיד יבער, הי"ד שב אל לפיד, ותחסר מלת אשר, (בגלות)[3]): 2 קורא לך, מהבנין שלא נקרא שם פועלו: יקבנו, כמו נקבו בשמות [במדבר ל' י"ז]: 3 והיית עטרת, ביד י', כי יש מקומות שיתקנו העטרות בידים: 4 לא וגו', זה הכתוב יורה כי למען ציון דברי השם, ואמ' לא אשקוט כלשון בני אדם[4]): חפצי בה, שתים מלות: [תבעל, הנה] פרשהו 5 כי יבעלך וגו', דרך משל על שוב המלוכה: 6 על וגו', אלה השומרים כנוי על אבלי ציון, שאין להם עסק כי אם בכי, ולא ישנו בלילה, כשומרי החומות, והוסף כל היום, כי מנהג השומרים לישן ביום וכן כתוב משמרים לבוקר [תהל' ק"ל ו'] (משמרים הבלי שוא יונה ב' ט'), והנה פירש הנביא דבריו, שהם מזכירים הוא פועל יוצא לשנים פעולים, כמו הזכירני נשפטה יחד [מ"ג כ"ו]: 8 נשבע, גם זה יורה לאות כי זאת הנבואה[5]) לעתיד, כי הנה נשבע השם, שהיא גזר' בלא תנאי, וטעם בימינו כמו גבורתו שהיא עומדת לעד, וטעם להזכיר במקום הזה בימינו, שאדם לא יוכל לקחת דגנך בחזקה: 9 כי וגו', יאכלוהו שב אל דגנך ומקבציו ישתוהו שב אל התירוש: 10 עברו וגו', טעם, להזכיר טוב לארץ[6]), בעבור אבלי ציון שיתענגו בלא פחד, והנה שב לבאר שתהיה יציאת ישראל מגלותם ושובם אל ארצם בכבוד, וכן יאמרו פקידי הגוים, וטעם עברו בשערים להכריז בכל שער ושער לאמר, פנו דרך העם, סקלו אותה מאבן, הרימו נס בעולם: 11 הנה, בת ציון, הבת שהולידה (?): ופעולתו, פרשתיו [כ"ף ח'], וטעם שברו, שיתן שכר טוב לסובלי הגלות, או טעמו שיתן שכר טוב למי שיכבד ישראל: 12 וקראו, ולך יקרא, הכ"ף לנוכח ציון:

---

[1]) כ"ל עוסק כל מה שהוא מצטרך וגו': [2]) ישמיע. ג. [3]) כ"ה כ"י ל. — מלת מלה מסך בגלות. ג. — מסגר שפ"ל „בגלוי": [4]) זה הכתוב יורה . . . . מדס. = ג. [5]) מכאן עד ס"ג י"ז מסך בכ"י ב. [6]) המכון. ל. ג.

להתפאר, כדרך בן אדם שישמח במעשיו בהיותם מתוקנים: 22 הקטן, המשפחה הקטנה שמספרם מעט תהיה לאלף: בעתה, בגעת עת הישועה, והנכון שהוא דבק עם הקטן יהיה לאלף, והנה אחיש לעשות לשום מצעיר לגוי עצום[1], כדרך ואעשך לגוי גדול [בראשית י"ב ב']:

סא

1 רוח וגו', אלה דברי הנביא, והם נבואה כמו ויאצל מן הרוח [במדבר י"א כ"ה]: יען משח יי אותי, כי הנביא יקראו משיחי, וכמוהו אל תגעו במשיחי [תהלים ק"ה ט"ו], והם האבות ויאמר רבי משה הכהן, כי תשובת יען משח יי אותי, שוש אשיש ביי [לקמן פסוק י'], ואין צורך, כי יען טעמו השם משחני בעבור שאבשר עניו: פקח קוח, מלי אחת ועי"ן ולמ"ד הם כפולי, כמו סחרחר [תהלים ל"ח י"ג] או ירקרק [ויקרא י"ג מ"ט] אדמדם [שם] והוא שם: 2 לקרא שנת רצון, היא שנת כל הגאולי: לנחם כל אבלי, והנה פרש אחר כן כי הם אבלי ציון: 3 לשום לאבלי ציון, הוא שפרש פאר תחת אפר שמן ששון תחת אבל, כי האבל לא יסוך שמן, והתקועית לעדה [שמואל ב' י"ד ב']: רוח כהה, שם התאר מגזרת כהה הנגע [ויקרא י"ג ו'], יש אומרים כטעם חשך, והנכון בעיני שהוא הפך פשה: אילי הצדק, מגזרת אילנים[2], כמו מאילים אשר חמדתם [ישעיה כ"ט], והעד מטע השם: 4 ובנו חרבות עולם, קדמוניות: שוממות ראשונים, דורים שעברו: 5 ועמדו, לפניכם: זרים, כעבדים: אכריכם, שם התאר, והם עובדי האדמה: 6 ואתם, כבר אמרתי כי כל כהן לעולם הוא משרת, והעד משרתי אלהינו, והנה יהיו הגוים כנגד ישראל וישראל כנגד בני אהרן, על כן חיל גוים כנגד המעשר: יו"ד תתימרו תחת אל"ף מגזרת את יי האמרת [דברים כ"ו י"ז]: 7 תחת בשתכם משנה, תירשו: וכלמה, ותחת כלמה: ירנו חלקם[3], בחלקם: והנה פירש מלת משנה שאמר לכן בארצם[4] משנה יירשו: 8 כי וגו', הטעם אשלם להם גמול, כי אני אוהב צדק שונא גזל אפי בעולה שהיא קרבה לפני, על כן ונתתי פעולתם כמו שברם, כמו ולא תלין פעולת שכיר [ויקרא י"ט י"ג], והנה טעם גזל שלא אגזלם, כי אם לא אתן להם שכר הנם גוזלי[5] שכר: 9 ונודע בגוים, לא יורה זה[6] הכתוי שישראל יהיו עוד מפוזרים, רק יודעו בינות הגוים הבאים לחוג את חג הסכות, ככתוב בספר זכריה [י"ד ט"ז], והנותנים מס: 10 שוש ושוש וגו', אז

---

1) לחיש לעשות הלעיב גוי עצום. ג. — נלמה לי כי ג' נלקחות נלמדות יחד, לחיש לעשות מלעיב גוי, ולחיש לשום לגוי עצום: 2) לחיליס. ג. 3) וכלמה וגו' עד חלקם הוא הוא בקוף הפסוק נכ"י ג. כלפוי. 4) לכס בחלכם. ל. ג. 5) ל"ל גזולי: מן 'חלקם' פסוק ז' ע"כ מסך נכ"י ג.

שהיו בארצם: 10 והמה מרו ועצבו, מגזרת אל תעצבו [ברא' מ"ה ה'] דרך משל, ויש אומרים כי רוח קדשו הוא מלאך הכבוד, הוא נלחם בם, עד שיצאו מארצו: 11 ויזכור ימי עולם, שעבר: [משה עמו], ימי משה ועמו, כמו שמש ירח עמד [הבקוק ג' י"ח], ויתכן היות משה פועל, כי הוא מושה את ישראל, והראשון הוא הנכון: איה המעלם, הטעם עתה יאמרו הגוים, איה המעלה אותם מים סוף: את רעה צאנו, עם[1]) משה שהוא רועה את ישראל: איה השם, בקרב משה, ויש אומרים על הכבוד שהיה בקרב ישראל: 12 מוליך, זרוע תפארתו, זה הוא מלאך השם, ההולך לפני מחנה ישראל [שמות י"ד י"ט]: בוקע [מים], הים: 13 מוליכם בתהומות, הים: כסום במדבר, והיא היבשה: 14 כבהמה וגו', ואחר צאתם מהם הוליכם השם במדבר, כבהמה שהיא יורדה בבקעה לאט, כן רוח השם נחה את ישראל, והנה תניחנו תחת תניחם, והנכון שוי"ו תניחנו שב אל משה, והוסיף כן נהגת עמך, והנה משה וישראל: 15 הבט וגו', יספר הנביא תפלת המשכילים בגלות, כי הוא דבק עם הוא נלחם בם (לעיל י'): מזבול, כמו דירה, וכמוהו יזבלני אישי [ברא' ל' כ"ו], והנה הטעם כפול: התאפקו, עתה, כמו ולא יכול יוסף להתאפק [ברא' מ"ה ו']: 16 כי וגו', הטעם שאתה אבינו ואנחנו בניך, ואתה אב שתמצא לעולם, והזכיר אברהם שהוא היה הראשון שכרת השם ברית עמו להיות לו לאלהים ובניו, והזכיר גם יעקב שהוא סוף האבות, והוא עקרנו לבדו: יכירנו, כמו הבדל יבדילנו [כ"י ז']: 17 למה וגו', בעבור היות השם הסבה העליונה, היא הראשונה, אמר למה תתענו, ויש מישבים כי זה בטעם מה שאמרו קדמונינו ז"ל אין מספיקין בידו לעשות תשובה, ואחרים אמרו כי הכתוב דבר כנגד המחשבות, ויש אומרים בעבור שאנחנו בגלות לא נוכל לעשות כל המצות שהם תלויות בארץ: תקשיח, כטעם תסיר[2]) וכמוהו הקשיח בניה ללא לה [מיכ' ל' ט"ז]: שוב למען עבדיך, הם אבות, ולמען שבטי נחלתך הם השבטים: 18 למצער, זמן מעט: ירשו עם קדשך, הארץ, והנה הצרים בוססו [אותה], ויש אומרים לדבר מועט ירשו עם קדשך היורשים[3]), או לזמן מועט[4]) והוא נכון: 19 היינו, כאנשים שלא משלת בם מעולם: לוא קרעת שמים[5]), יש אומרים על מתן תורה, כאילו לא קרעת שמים, והאמת שהוא כמשמעו, כמו לו עמי שומע לי [תהל' פ"א י"ד], וזה הטעם, אילו היית קורע שמים ותרד, והטעם על הגזרות, אז יהיו ההרים נוטפים מפניך, הטעם המלכים היושבים בטח, ונדגיש למ"ד נזלו בעבור שהוא סוף פסוק, על משקל ולא יכלו [שמות ח' י"ד]:

---

1) נדפוס וגם בכ"י הגר' „על משקל" והוא טעות סופר למד טעה וקרא „עם" כמו ע"ס:
2) תמיה. נ. 3) כ"ל יכנו היוכלים לת עם קדשך. 4) יכנו עם .... מועט = מ.
5) כלן מחלת הסכתה בכ"י:

סג

1 מי וגו', יש אומרים כי זה הבא הוא המשיח, ויש אומרים שהוא מיכאל, והנכון שהוא רמז לשם הנכבד והטעם על הגזרה שגזר על אדום, וזאת היא מלכות רומא וקוסטנטינא, ונקראו אדומים בעבור שנכנסו בתורת אדום, וזאת התורה נקראה על שם אדום, שהאדומיים האמינו בתחילה בתורת האיש הידוע[1]: חמוץ בגדים, מגזרת חומץ [במדבר ו' ג']: זה שהיה הדור בלבושו, והטעם איך התטנף: צועה, אחרים, כמו ושלחתי לו צועי וצעוהו [ירמ' מ"ח י"ב], והעד ברוב כוחו, ויאמר רבי משה הכהן ז"ל, כי צועה כמו מהר צועה להפח' [כ"ק י"ל], והוא תאר השם ואיננו פועל יוצא במקום הזה: ובעבור שאמר מי זה, השיב אני מדבר, רב להושיע, גדול כמו על כל רב ביתו [אסתר ג' ח']: מבצרה, שם מקום, כאילו בא משם, והנה הטעם מעם בצרה, והם אדום ואשר הם על דתם בכל מקום שהם: 2 מדוע וגו', למ"ד ללבושך נוסף, כלמ"ד השלישי לאבשלום [ד"ה ב' ג' ג'], והטעם הדם הדומה ליין: 3 פורה וגו', והנה זאת התשובה, הטעם, הריגת אדום והשחתת מלכות תורת': וטעם לבדי כי אני גזרתי על אדום כן: ואדרכם, אף על פי שיראה שהוא לעתיד הוא סימן הזמן העומד: ויז נצחם, הנה יז כמו ויט משה [שמות ט' כ"ג], נצחם הוא הדם שבו יחיה האד' נצחו, והוא מגזרת נצח [ל"ק י']: אגאלתי, האל"ף תחת ה"א הבנין, ולפי דעתי שהיא מלה מורכבת מפועל עבר ועתיד, ופי' אגאלתי כמו טנוף, כמו יגאלוהו חשך וצלמות [איוב ג' כ']: 4 כי וגו', אעשה נקמה באויבי ואגאל אוהבי, והנה גאולי פעולים והי"וד סימן המדבר והוא השם: 5 ואביט, דרך משל, כי אין צורך לשם: ואשתומם, כמו וישתומם [ב"ט ט"ו], ושם פירשתיו: 6 ואבוס עמים, אחרים לבד מאדום: ואוריד לארץ נצחם, כמו אשפוך לארץ דמם: 7 חסדי, אז יזדו משכילי ישראל על רוב החסדים שעשה השם עם ישראל בצאתם ממצרים, גם בגלות, ושהושיעם והשיבם אל ארצם: וטעם תהלות יי כי מזכיר[2]) חסדי השם זאת היא תהלתו: ורב טוב, תואר השם, שהוא רב טוב: 8 ויאמר, הטעם כי אמר, כדרך בן אדם שחשב שיהיו בנים נאמנים, על כן הושיעם: 9 לא צר, האמת שהוא בויי"ו, כטעם ותקצר נפשו [שופטים י' ט"ו], דרך משל להבין [השומעים], כאלו גם הוא הוה (צ"ל היה) בצרה על כן מהר להושיעם: ומלאך פניו הושיעם, וכן כתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים [במדבר כ"ק י"ט], ואיננו משה כלל: ויגטלם, כמו ונטל החול [משלי כ"ז ג']. והנה הטעם שגאלם ממצרים וינשאם[3]) בארצם, על כן אמר כל ימי עולם כל הימים

---

[1]) הפיוט הידוע = ג. [2]) לולי ל"ל הזכיר: [3]) ומלפם. ג.

הכהן כי הכתוב הראשון על אומות העולם, והטעם כי אפילו לגוים שלא נקראו בשמי נדרשתי, ולעמי פרשתי ידי, והטעם שאקבל אותם: הדרך, ימשך עצמו ואחר עמו, וכן הוא הדרך דרך לא טוב כמו ועץ הדעת טוב ורע [ברא׳ ג׳ ט׳]: 3 העם המכעיסים אותי על פני, כעבד שיכעיס אדוניו והוא רואהו בעיניו: זבחים בגנות, לע״ז: 4 היושבים, לדרוש אל המתים ודברי השדים: ובנצורים, חרבות, כעיר נצורה [מ׳ ח׳]: האוכלי׳ בשר החזי׳, להכעיסני: ומרק, ידוע, ואת המרק שפוך [סופטים ו׳ כ׳] וכתיב ופרק והם שני שמות לטעם אחד: 5 האומרים, הם טמאים, והם אומרים לאחרים שלא אכלו בשר החזיר: קרב אליך, כמו גשה אליך: כי קדשתיך, פעל עומד כמו בני יצאוני [ירמ׳ ו׳ כ׳], וכן הוא כי קדשתי ממך, אני קדוש ממך: אלה, שמו עשן באפי: 6 הנה וגו׳, זאת הרעה שעשו כתוב׳ היתה לפני לא שכחתיה: 7 עונותיכם וגו׳, והנה אתם הוספתם עונות על עונות אבותיכם, וטעם ראשונה שהלכו בגלות אבותיכם, בעבור עבודה זרה: 8 כה, אף על פי כן יהיה בימים ההם[1]) כאשר ימצ׳ התירוש באשכול לאמר אדם לחברו אל תשחיתהו ויאמר כי ברכה בו כן אעשה למען עבדי הם צדיקי ישראל בגלות לבלתי השחית הכל: 9 והוצאתי וגו׳, שיצאו בגלות, והם הצדיקים, והעד שאמר בחירי: 10 והיה, עמק עכור סביב ירושלם, וכתוב את עמק עכור לפתי תקוה [הוסע ב׳ י״ז], ורבים אמרו כטעם עוכר ישראל [מלכים מ׳ י״ח י״ז], ואין צורך: אשר דרשוני, כי יזכור אשר דרשו זולתי[2]): 11 ואתם, השכחים, שם תאר על משקל יראים [שמואל מ׳ כ״ג ג׳]: לגד, גדוד השמים, ויאמר רבי משה הכהן כי לגד הוא כוכב צדק שזורה על כל דבר טוב, כי בן לשון קדר, ואמר כי אין[3]) כמוהו באגד [ברא׳ ל׳ י״ח]: למני, יש אומרים לצורת הגלגל, שכל צורה וצורה יש לה מניין ידוע מכוכבים, ור׳ משה הכהן אמר שהוא שם כוכב: ממסך, מגזרת מסכה יינה [תהלי ע׳ כ׳]: 12 ומניתי, דרך צחות בלשון הקודש לאמר גד גדוד יגודנו [ברא׳ מ״ט י״ט] דן ידין עמו [סם ט״ז] ובעבור שאמר למני אמר אחריו ומניתי, ממספר כמו ע״י מונה [ירמ׳ ל״ג י״ג]: 13 לכן וגו׳, עבדי, הם השבים אל ציון: ואתם, אשר ישארו שלא עבדו השם ישארו[4]) ברעתם: 14 תיללו, ראוי להיות תחת התי״ו פתח, על דרך יישירו נגדך [משלי ד׳ כ״ה], וכמוהו ממרחק יידע [מלכ׳ ק״ח ט׳ ו׳], ואלמנה לא ייטיב [תהו כ״ד כ״א]: 15 והנחתם שמכם לשבוע, ואלה כמו[5]) ישימך כצדקיהו וכאחאב [ירמ׳ כ״ט כ״ב], ויאמר אדם לחבירו והמיתך יי[6]): יקרא שם אחר, נכבד: 16 אשר וגו׳, אין מלת מתברך כמו ונברכו בו [ברא׳ י״ח י״ח] כי הפרש יש ביניהם, וטעם באלהי אמן שיכיר כל העולם כי אין אלוה אמת

---

1) יהיו יעיס בחיס. ג. 2) זולתו. ד. 3) = נ. 4) ילמו. ג. 5) למולי ל״ל כמו לחלה ולמצעה. 6) והמיתך ס׳ כמלוני. ג.

סד

1 נקדוח איש המסים, שמסו אחרים[1]) כאש[2]) שהיא קודחת, וכמים שהאש תבעה אותם, מגזרת אבעבועות [שמות ט' ט']. כן ירגזו גוים מפניך: 2 בעשותך, הטעם כאשר היית עושה: נוראות, והוא תאר השם על דרך ועשיר יענה עזות [משלי י"ח כ"ג]: [לא נקוה], לא היינו מקוים לראות כמוהם: [ירדת וגו'], וכשהיית יורד אז מפניך נזלו ההרים, והטעם כי עשית כבר ככה: 3 ומעולם לא שמעו, השומע', ולא האזינו, גם עין לא ראתה אלהים זולתך אשר יעשה למחכה לו, אשר יחכה לו: 4 פגעת, הטעם אם היית כועס[3]), היית פוגע את הצדיקים, כטעם עומד בפרץ [תהלים ק"ו כ"ג], או יהיה פי' פגעת, היית מקבל פיום הצדיקים, כמו לא אפגע אדם [מ"ז ג', כ"ג ו"ג], וטעם שש, הצדיק שהיה שש בך: בדרכיך יזכירוך, בדרכים שהורתנו (צ"ל שהורת) לנאמן בית: [הן אתה וגו'], והנה עתה קצפת אתה ואנחנו היינו חוטאים, או טעמו כשהיית קוצף ואנחנו כבר חטאנו: בהם, בעבור הצדיקים לעולם הֶסֵּרְתָּ[4]) הקצף: ונושע, והיינו נושעים[5]), והנה נושע על זמן עומד: 5 ונהי', ועתה היינו כטמא כולנו: עדים, כמו יאכל עד [בראש' מ"ט כ"ז], כי בגד השלל[6]) הוא מגואל בדמים: ונבל, להתחבר גו"ן השורש, כי הוא מגזרת נובלת עליה [ש' נ'], עם גו"ן סימן המדבר חסר[7]) גו"ן השורש, ואפס על משקלו: 6 ואין וגו', מתעורר, נלחם, תאר השם: להחזיק, ידו בך: ותמוגנו, מגזרת נמוגו כל יושבי כנען [שמות ט"ו ט"ו]: 7 ועתה, הטעם עשה עמנו כרצונך כי אין כח בידינו, כי אנחנו כחומר: 8 אל וגו', כי הרבה קצפת: עמך, אנחנו היום: 9 ערי וגו', הבט כי אנחנו עמך וראה ערים שקדשת בשמך הם חרבות: 10 בית, הוא בית השם: אשר הללוך אבותינו, הטעם המשוררים: 11 העל וגו', תחשה, כמו ומה תחריש, והטעם לא תמהר להושיענו:

סה

1 נדרשתי, הנה תשוב' השם, כי אבותיכם הכעיסוני, ואני נדרשתי, הטעם המצאתי עצמי בצר', לעם לא שאלו שאמצא להם: אמרתי הנני הנני, פעם אחר פעם על יד הנביאים: לא קורא, לא היה נקרא בשמי בימים ההם, כי אם בשם הבעל: 2 נדרשתי (צ"ל פרשתי)[8]), אמר רבי משה

---

[1]) ההכיס. ד. [2]) בשם. ד. [3]) היית כועס. = ג. ג. [4]) הסכיתם. ד. הסיכות. ג. ג. הסיכות. ח. [5]) והיינו נושעים = ג. ג. [6]) המלל. ג. [7]) מחוק. ו. [8]) כ"ה בכ"י. ג.

תולדת הזאב, והעד בבקר יאכל תבן, וטעם נחש עפר לחמו, כתולדתו, ולא דבר אחר, והטעם שלא יזיק: כל אלה הנבואות עתידות בארץ ישראל לבדה כי כתוב כן בכל הר קדשי:

סו

1 כה וגו', שב הנביא להוכיח הרשעים: השמים כסאי, ידענו כי כבוד השם מלא השמים והארץ, והטעם כי מן השמים תבאנה הגזרות על כל העולם כולו, כאשר תצאנה מלפני המלך בשבתו על כסאו: הדום רגלי, כי ברשותי הוא וישלי, ואחר שהכל שלי, אי זה בית: ואי זה מקום, כפול בטעם: 2 ואת וגו', והנה טעם אחר כי הוא ברשותי וישלי, כי זה הכסא וההדום אני עשיתים: ויהיו כל אלה, דבק עם ידי עשתה: ואל זה אביט, הטעם אף על פי שהשמים כסאי, אביט אל עני ונכה רוח וטעם אביט אישים עיני עליו, והנה הפך אעלים עיני מכם [ס' ט"ו]: 3 שוחט וגו', הטעם כי אביט אל החד אל דברי, לא אל המקריבים עולה, ומעשיהם רעים, והנה שוחט השור כאילו יכה איש, הטעם דם יחשב, כי אין העולה קרבן כהוגן, או יהיה מכה איש לא מכת מות רק מכת פצע וחבורה: זובח השה, לפני, כאילו הורג כלב, והנה עורף שהוא מלרע פועל, וטעם לכרות העורף וכן וערפו שם [דברים כ"א ד'], וכאשר הוא שם הנה (צ"ל הנו) מלעיל: מעלה מנחה, כאילו העלה דם חזיר: מזכיר לבונה, מגזרת אזכרה [ויקרא ב' ב'], כאלו מברך און, וטעם גם המה, תחסר מלת אבותיכם וכן הוא, כי אבותיכם גם המה: 4 גם אני, בתעלוליהם מגזרת עלילות דברים [דברים כ"ג י"ו], והטעם בעלילי שיבא עליהם, או מגזרת ויתעללו בה [שופטים י"ט כ"ה], להתעולל [שמואל ב' ו' ו']: ומגורתם, יראת, כמו ויגר מואב [במדבר כ"ב ג']: 5 מנדיכם, מרחיקים אתכם, ומתבל ינידוהו [שופ' י"ח י"ח], ויש אומרים שאתם חשובים מנודים בעיניהם: וטעם אחיכם שהוא יותר קשה: יכבד יי, אמר רבי משה הכהן כי הוא מלשון כבדות, והטעם כי הוא כבד עליו לזכרו ולשמר חוקיו, וראייתו כי לא ימצא מלשון כבוד כי אם מבנין נפעל, כמו נכבדת [ב"ו ט"ו], והנה שכה יכבדו בניו [הושע י"ב ב"ו] והעד יצערו [שם], והנה על פירושו הטעם יודע, ותחס' מלת זמן, כאילו אמר עוד אביא זמן שנראה בשמחתכם והם יבושו, דברי[1]) המנדים, וכן פירוש הפסוק, אמרו אחיכם למען שמי יכבד השם מי יתן ויכבד השם מגזרת כבוד

---

[1]) וכמשמ הוא מלעיל הנו שם. ג. ג. [2]) נ"ל כי חסר כאן מלת „והכתוב" אל הדומה לה, כי עד כאן דברי רמ"ה, ומכאן ואילך דברי עצמו, וכל"ל והכתוב כי הם דברי המנדים:

זולתו, כי אמן מגזרת אמונה [כ"ס מ'] והוא תאר השם, והטעם שיודה שזהו אמת או מתפלל שיתאוה להיותו אמת, וטעם כי [נשכחו], נסתרו הצרות שעברו על הצדיקים עובדי השם, כי בראות הרשעים שהצרות באות עליהם, היו מלעיגים בם ובעבודתם: 17 כי וגו', יש אומרים כי הטעם כאילו, ורבי יהודה המדקדק נ"ע אמר כי טעם בריאת[1]) שמים והארץ על הפרטים, והנכון כי השמים הם הרקיע, והשם יחדש אויר טוב שיהיו בני האדם בריאי' בגופם, ויחיו שנים רבות, וגם יוסיף בכח הארץ, והנה היא חדשה, והאומר כי זה רמז לעולם הבא, איננו דבק בפרשה, כי אין לעולם הבא אכילה, וכן הורו קדמונינו ז"ל [ברכות י"ז], והוא אמת לבדו: הראשונות, יש או' על הצרות, והוא הנכון, ואחרים אמרו על השמים והארץ, ואין טעם לפירוש זה, והעד הפסוק הבא אחריו: 18 עדי עד, שנים ארוכות, כי הנה אחריו ימות, והנה בורא את ירושלם יוכיח, כי אין הבריא' להוציא יש מאין כאשר אמרו כל המפרשים, רק הוא מגזרת[2]) חדש': 19 קול בכי, על חלל או מת בלא עתו, כי הפסוק הבא אחריו לעד: 20 לא וגו', הנה תורה זאת הפרשה כי השבים אל ציון ביומות המשיח יחיו שנים רבות, והנה הזקן ימלא את ימיו שהוא בתולדת לחיות, כמו הקדמונים מאדם ועד נח, וכן עול ימים שהוא העולל, והמת מת והוא בן מאה שנה[3]), ואם מת יקולל, כי אם חיה פחות מאלה השנים, אז יאמרו עליו עדיין לא שלמה דעתו, וזה אמר שמת והוא נער והחוטא אם יהיה בן מאה: הכתוב לעד כי סוף העולם ישוב כראשיתו: 21 ובנו וגו', הטעם שיהיו לבטח כי אין אויב, והפסו' הבא אחריו לעד, או טעמו שיבנו בית וישבו בה שנים רבות, ולא כמתי מלחמה: 22 כימי העץ, שיעמוד שנים רבות כמו החרוב גם אחרים, וטעם ומעשה ידיהם יבלו בחירי, כי יש מעשים שיעשה האדם ויזקן, והם יראו חדשים בבניין והמכתב: (והם) בחירי, הם פועלים: 23 לא וגו', הטעם לא ימותו בניהם, כי השם ברך אותם וברך בניהם להיותם אתם: 24 והיה טרם יקראו, לפי דעתי כי טרם כמו עוד, ואם בא בתוספת בי"ת כמו קוד', והטעם כל אשר ישאלו ממני אתן להם: 25 זאב וגו', הטעם השלום, ולפי דעת רבים שהשם יסיר

---

[1]) למגדם. [2]) מנזכה. [3]) כ"ל לפי הנכתב הזאת כי עול ימים ימיה זמנו שהוא במולדתו לחיות, והוא מאה שנה לשמות, והוא למנו 'והמת מת והוא בן ק' שנה' לך נלמה כי היא נכתבה משופטת, והדבריס לימים כסדרס, כי נלמה לעיין כי מלה 'זה' מחכי 'לא שלמה דעתו' מקומו לפני 'הכתוב לעד' ומלות למר מת מת וגו' עד בן מאה מקומן לפני 'ומס מת יקולל' (וכן הוא הסדר בכ"י ג. ג.), ומלבד זה כ"ל ימות לו ימות עליו במקום 'למר', 'והמת' מחת 'והמת מת' וכ"ל והמת והוא בן מאה שנה ימות עליו מת והוא נער, והמוזאת לס יהיס בן מאה, ומס מת יקולל, כי לס היה פחות מאלה השנים לז ימות עליו עדיין לא שלמה דעתו, וזה הכתוב לעד וגו'.

18 ואנכי, בטעם על יי ועל משיחו [מסל' ג' ג']: באה, תחסר מלת עם (צ"ל עת) והטעם, כאשר יחשבו שיוסדו עלי, אז תבא עת לקבץ כל הגוים סביב ירושלם: וראו את כבודי, שאעשה בהן דין עד שיראו כבודי בכל העולם, וזה מלחמת גוג ומגוג: 19 ושמתי בהם אות, זה האות לגנאי כחסרון עין[1], והאות הדוש[2]) שלא נראה כמוהו, וטעם פלטים שימותו רובם, כאשר הוא מפורש בספר יחזקאל [ל"ח, כ"ט כ"ג, ל"ט, י"ח וכולו] ובספר זכריה [י"ד י"ג י"ח]: 20 והביאו, ליי, לכבוד יי שיפחדו: ברכב, ברזל: בצבים, הם העגלות, שש עגלות [במדבר ז' ג'] צב: ובכרכרות, כמו שלחו כר [ט"ז מ']. והוא מין נכבד מהגמל, והמלה כפולה: כאשר, היו מביאים ישראל את המנחה שלא תתגאל: 21 וגם, אלה[3]) שיבואו, אקח להיות כהנים לפני ולוים: 22 החדשים, פירשתיו [ס"ה י"ז]: עומדים לפני, שלא יבלו כקדמונים, וטעם לפני בעבור כי השם עיקר כל עמידה: כן יעמד זרעכם ושמכם, שלא ימחה, או שמכם (שלא ימחה) כמו זרעכם, והטעם כפול והטעם (צ"ל וכמוהו) כעת יאמר ליעקב ולישראל [במדבר כ"ג כ"ג]: 23 והיה מדי, קרוב מטעם כל עת שיהיה החדש, וכמוהו, מדי עברו [מלכים ב' ל' ח'], וחדש בחדשו כמו דבר יום ביומו [שמות ט' י"ג], והטעם, כל יום ויום בעתו, ומזה הכתוב למדו הקדמונים ז"ל שמשפט רשעים בגיהנם י"ב חדש, וטעם[4]) מדי שנה [זכרי י"ד ט"ז], [וטעם מדי שבת בשבתו] בפרשת ז' שבתות [ויקרא כ"ג, ט' כ"ג, כ"ה, ל' י"ג]: 24 ויצאו וגו', סביב ירושלם כי שם תופת, ומזה הכתוב למדו כל החכמים שיהיה יום דין בירושלם, ורבים אמרו כי ואשם לא תכבה רמז לנשמה שהיה יום דין בירושלם, אם לא היתה זוכה לעלות אל מלאכי השם, תשאר בהפרדה מעל גוויתה, והקדמונים אמרו כי זה אחר תחיית המתים, וראייתם שאמר דניאל על הרשעים אחר שיקיצו, שיהיו לדראון עולם, והכל אמת אמרו: ומלת לדראון כמו גדוף, ויש אומרים שהם שתי מלות, ויפרשו ראון מגזרת הוי מוראה וגגאלה [נפני ג' ל']. ומלת לדראון עולם [דניאל י"ב ב'] יכחישם[5]):

נשלם ספר ישעיה הנביא
והודות לאין מספר לאלהי אבי
שלמדני ספר נביאו והחכים לבבי
יתמך ימיני להשלים מכתבי
באייר שנת תת"קה' לעולם בלוקא עיר מושבי[6]):

---

1) נחסרון עי"ן. ד. ג. עיין שמואל ב' י"ח ג', זכרי' י"ד י"ג. 2) לו מות מדש. ג. 3) ואלה. ג. 4) ל"ל ומעטם, כ"ל כי מדי חדש בחדשו הכתוב כאן הוא כמו מדי שבת בשבתו בגמלות זכריהו, כי שני הנביאים נבאו דבר אחד, שיבואו כל הגוים בעתים מיוחדים לירושלם להשתחות לה': בב"י ג. הגבע, שמשפט כשעיט בני' י"ב חדש, ומדי שבת בשבתו: גבעת ב"י ג. היח: י"ב חדש ומעטם ומדי שבת בשבתו: 5) כ"ה בב"י ג. ג. ו. בב"י ח. חסר מן „נביאו והחכים" עד קופו: 6) המקום בהחמיו ישים חלקנו עם הלדיקים: כ"י ג: תוקפת המעתיק.

ונראה בשמחתכם ונבוש אנחנו, וזה הוא טעם והם יבושו[1]. והטעם שיאמרו שהשם לא יוכל להראות כבודו, והנה יהיה זה הכתוב דבק עם הבא אחריו, והמפרשים אמרו שאיננו לשון המנדים, ואמרו כי הוא דבר השם, כדרך נעשה אדם [בראשית ה' כ"ו] ואחיכם[2]) אמרו השם והנביא: 6 קול שאון מעיר, ציון: קול מהיכל, השם, הוא בית השם, או השמים כי יקראו היכל הקודש, וטעם קול שישמע בכל העולם נקמת השם בהם: לאויביו, הם המנדים: 7 בטרם תחיל, מגזרת חיל כיולדה [תהלים מ"ח ז'], הטעם שיבואו בני ציון בלא טורח, כיולדה שילדה בנים בלי טורח: והמליטה, כטעם ילדה, וכמוהו שמה קננה קפוד ותמלט [ישעיה ל"ד ט"ו], ואם הם שנים בנינים, והטעם שיבואו בני ציון בלי טורח מארבע רוחות פתאום, כאילו חלה וילדה בנים ביום אחד, והוא דבר פלא: 9 האני אשביר, מגזרת במשבר בנים [הושע י"ג י"ג], הטעם שיש לי כח לעשות כאלה, כאילו אני אגיע היולדה על המשבר ולא אוכל להוליד, או אני שהייתי מוליד כל העולם, ועצרתי: 10 שמחו וגו', כל המתאבלים, בגלות, עליה: 11 משוד, כמו ושוד מלכים תינקי [ס' ט"ז], והנה הטעם, שובע שמחות, כי התנחומים הפך האבלות: תמוצו, כמו מיץ חלב [משלי ל' ל"ג][3], ואם הם שנים שרשים: מזיז כבודה, אמר יונתן בן עוזיאל מחמד, אמר רבי משה הכהן כמו וזיז שדי [תהלים נ' י"א] והוא מעט רחוק, והנכון שאין רע לו: 12 כי וגו', כנהר אטה אל ציון שלום, וכנחל שוטף יבוא חיל[4]) גוים, כמו[5]) עישה לי את החיל הזה [דברים ח' י"ז]: על צד תנשאו, בעת בואכם מהגלות: תשעשעו, כמו ושעשע יונק [י"ח ח'], ובא העין בקמץ חטף בעבור היותו סוף פסוק: 13 כאיש וגו', לאשה רחמנות על הבן: 14 וראיתם וישש לבבכם (צ"ל לבכם), רמז לנשמה כי היא המרכבת הראשונה: [ועצמותיכם], כי הם המוסדות: ויעם, פועל, ולעולם הפ"א קמוץ והע"ין פתוח, אם היה מלעיל הנו שם, ושניהם פתוחים: 15 באש, [דרך משל][6]) לחרות האף, והטעם הגזירות ההוות פתע פתאום: וכסופה מרכבותיו, על דרך מלך[7]: להשיב בחמה, כאשר יש תשובת חרון דבק עם מ"ם הוא לשבח, ועם ב"ת לגנאי: 16 כי וגו', דרך משל, שיבוא במשפט עמם, או הוא כמו פועל, כדרך נשבע: 17 המתקדשים, שיתקדשו ללכת לע"ז: המטהרים, חסר ת"ו התפעל והוא מבלע בטי"ת: אל הגנות, כמו האשרות אחר אחת, אשרה אחת, וכתיב אחד[8]) והנה הוא עץ, כי כל אשרה עץ[9]), וטעם בתוך שהיו סובבים את האשרה מפה ומפה, והנה הוא בתוך, או בתוך הגן, ואוכלי בשר החזיר, הטעם שהן יקדשו, וגופם מלא טומאה:

---

[1]) טעם והם יבושו. = ג. [2]) כ"ל שלי"ל למחריס וכ"ה בכ"י ג. ולמכ' למר (מחת ולמחריס למרו). [3]) כמו מָצָה ג. [4]) נלמה כי גנסת לשב"ע היפה „מיל נויס" במקום „כנוד נויס": [5]) ממון כמו ג. ג. [6]) כ"ה בכ"י ג. [7]) משל. ד. [8]) וכתוב עץ למד. ג. [9]) והנה הוא .... למרה עץ = ג.

UNITED THEOLOGICAL SEMINARY LIBRARY
3 0645 1000 5573 6